T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (TÜRK İSLAM EDEBİYATI)
ANA BİLİM DALI

CELÂL-ZÂDE SÂLİH ÇELEBİ DÎVÂNINDAKİ DİNÎ MUHTEVÂ

Yüksek Lisans Tezi

Gülden Özay

Ankara–2008

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (TÜRK İSLAM EDEBİYATI)
ANA BİLİM DALI

CELÂL-ZÂDE SÂLİH ÇELEBİ DÎVÂNINDAKİ DİNÎ MUHTEVÂ

Yüksek Lisans Tezi

Gülden Özay

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali Yılmaz

Ankara–2008

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (TÜRK İSLAM EDEBİYATI)
ANA BİLİM DALI

CELÂL-ZÂDE SÂLİH ÇELEBİ DÎVÂNINDAKİ DİNÎ MUHTEVÂ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali YILMAZ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
....	....
....	....
....	....
....	....
....	....
....	....

Tez Sınavı Tarihi ....

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BÖLÜM

CELÂL-ZÂDE SÂLİH ÇELEBİ DÎVÂNI'NIN

DİNÎ VE TASAVVUFÎ MUHTEVASI

I. DİN

ÖNSÖZ

Türklerin İslamiyet'i kabul edişlerinden sonraki süreçte değişen ve gelişen düşünce yapısı, zamanla kültürel alanda birer zenginlik olarak kendini göstermeye başlamış, bu oluşum edebiyat dünyamızda altın bir dönem kabul edilen Dîvân Edebiyatı'nın temelini meydana getirmiştir.

Dîvân Edebiyatı, tarihimizin derinliklerinden günümüze uzanan manevî ve kültürel değerlerimizin taşıyıcısı olarak hem köklü tarihimizi bize tanıtmış; hem de millet olarak geleceğimize yön veren bir ışık olmuştur. Bu alanda meydana getirilen hepsi birbirinden değerli, emsali olmayan çok sayıdaki manzum ve mensur eserler, Türk toplumunun duygu ve düşünce dünyasını, manevî değerlerini, siyasî, sosyal ve kültürel hayatını bizlere tanıtmıştır.

Türk kültür ve edebiyatının olgunluğa eriştiği, doruk noktasına ulaştığı onaltıncı yüzyıl ise bu meyanda Dîvân Edebiyatı'nın en verimli dönemidir. Türk tarihinin siyasî, sosyal ve ekonomik alanda altın çağını yaşadığı onaltıncı yüzyıl, ilim, kültür, sanat ve edebiyat alanında da zirveye ulaşıldığı bir zamandır. Bu dönemde Osmanlı devlet adamlarının ilme ve sanata verdiği önemle kültürel faaliyetler daha da hızlanarak zenginlik kazanmıştır. Böylece hem Türk dili gelişim sürecini hızlandırmış; hem de Türk kültürü geniş bir coğrafyada yankı bularak tüm dünyaya kendisini tanıtmıştır.

Bu dönemde yaşamış ve yaşadığı döneme icraatlarıyla önemli katkılarda bulunmuş değerli şahsiyetlerden biri olan Celâl-zâde Salih Çelebi büyük bir şair, tarihçi, müderris ve devlet adamıydı. Devletin çeşitli kademelerinde görev almış; pek çok medresede uzun yıllar müderrislik yapmış olan Celâl-zâde Sâlih Çelebi sadece siyasî, sosyal ve eğitim alanlarında değil, verdiği çok değerli eserlerle tarih, kültür ve edebiyat dünyasında da yer edinmiş çok yönlü bir şahsiyettir.

Bu çalışmamızın en önemli amacı bütün bu özellikleriyle birlikte edebî kişiliği ve sahip olduğu edebî eserler sayesinde Türk-İslâm Edebiyatı alanında önemli katkılar sağlamış olan Celâl-zâde Sâlih Çelebi'yi ve Dîvân'ındaki dinî muhtevayı ele alarak edebiyat dünyasına tanıtmaktır. Bunun yanı sıra Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin beyitlerinde ifadesini bulan dinî duygu ve düşüncelerinin 16. yüzyıl edebiyatına yansıması ve bu yüzyıl edebiyatına olan katkılarını araştırmak çalışmamızın en önemli hedeflerinden biridir.

Edebiyatımızda yer edinmiş, kültürümüzün ve manevî değerlerimizin taşıyıcısı olan bu değerli insanları gelecek nesillere tanıtmak ve edebiyat dünyasında hak ettiği yeri vererek ismini duyurmak, şüphesiz onların bizlere bıraktığı kıymetli eserlerini tanımak ve başkalarına tanıtmakla mümkündür.

1493–1565 yılları arasında yaşamış olan Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin Türkçe, Arapça ve Farsça manzum ve mensur pek çok eseri bulunmaktadır. Bu eserler dinî Türk edebiyatımız için büyük önem taşımaktadır. Böyle olmasına rağmen Celâl-zâde Sâlih Çelebi edebiyat dünyamıza yeteri kadar tanıtılmamıştır.

Biz de bu düşünceden hareketle Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin hayatını, eserlerini, edebî şahsiyetini ve ayrıntılı olarak dinî-tasavvufî duygu ve düşüncelerini bu çalışmamızda ele almaya karar verdik.

Araştırmamız, Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin Dîvân'ındaki dinî muhteva olduğu için, kavramsal çerçeve de şairimizin eserinde kullandığı birtakım dinî terim ve ifadeleri açıklamaya yöneliktir. Bu bakımdan Türk-İslâm Edebiyatı'nın temel konularından olan din ve dinle ilgili diğer konular, Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin dinî duygu ve düşüncelerinin ifade edilmesinden hareketle ele alınmış ve böylece dönemin edebiyata yansıyan dinî ve kültürel ortamının da tanıtımı söz konusu olmuştur.

İki bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümünde, Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin yaşadığı dönemin siyasî, dinî ve edebî durumu kısaca özetlenmiştir. Birinci bölümde ise şairin hayatı, tasavvufî ve edebî şahsiyeti ile birlikte eserleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Dîvân ile ilgili daha geniş bilgiler verilerek, Dîvân'ın edebî özellikleri tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu aşamada Nuruosmaniye Kütüphanesi 3846 numarada kayıtlı "Dîvân-ı Sâlih Çelebi" temel kaynak olarak kullanılmış; gerek eserin tanıtımında gerekse muhteva incelemesinde, eser detaylı olarak taranmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise tezimizin asıl konusu olan Celâl-zâde Sâlih Çelebi Dîvânı dinî ve tasavvufî muhtevâsı bakımından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Bizi böyle bir çalışma yapmaya teşvik eden, çalışmalarımız esnasında yardımlarını esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. Ali YILMAZ'a en derin saygı ve en samimi teşekkürlerimi arz etmeyi bir borç bilirim.

Gülden ÖZAY

KISALTMALAR

a.s.	: aleyhi'③s-selâm
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
Ank.	: Ankara
bsm.	: basımevi
Bkz.	: Bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
D.İ.A	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr.	: Doktor
h.	: Hicrî
haz.	: hazırlayan
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İst.	: İstanbul
Ktp.	: Kütüphanesi
m.	: Mîlâdî
mad.	: madde
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
tsz.	: tarihsiz
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
ty.	: tarihi yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vr.	: varak
yay.	: yayınları
Y.L.T.	: Yüksek Lisans Tezi

GİRİŞ

CELÂL-ZÂDE SÂLİH ÇELEBİ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

1. SİYASÎ DURUM

Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin yaşadığı tarihler (1493–1565) Osmanlı Devleti'nin yükseliş dönemidir. 16. yüzyılda Osmanlı Devleti güçlü padişahların yönetimiyle büyüme ve gelişmesini sürdürerek büyük bir imparatorluk hâline gelmiştir. 16. yüzyıl Osmanlı padişahları II. Bayezid (1481-1512), Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Kanûnî Sultan Süleymân (1520-1566), II. Selim (1566-1574), III. Murad (1574-1595) ve III. Mehmed (1595-1603)'dir[1].

Fatih Sultan Mehmet zamanında aşiretimsi özelliğinden kurtulan Osmanlı Devleti, 16. asrın ortalarına doğru idarî, hukukî, iktisadî teşkilâtı, ilmî ve içtimaî müesseseleriyle yüksek bir İslam medeniyetinin bütün özelliklerini içermektedir[2].

16. yüzyılda özellikle Şah İsmail ile olan ilişkiler ön plana çıkmıştır. Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'in anlaşmak için öne sürdüğü pek çok teklife cevap vermeyerek, onu korku ve tereddüt içerisinde bırakmış, böylece iki tarafın anlaşması mümkün olmamıştı[3]. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran zaferiyle Şah İsmail tehlikesini ortadan kaldırdığı gibi onun zamanında Anadolu topraklarının bütünlüğü kesin olarak sağlanmış, Suriye, Hicaz ve Mısır imparatorluk sınırları içerisine alınmıştır[4].

16. yüzyıl başlarında, Yavuz'un ölümü ve genç Kanûnî'nin tahta çıktığı sıralarda Türkiye, bütün Türk tarihinde o ana kadar rastlanmayan bir güce erişmiş

---

[1] Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yay. , Ankara 1999, s.137.
[2] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, TTK Yay., Ankara 1983, II, 307.
[3] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.** , II, 448.
[4] Mine Mengi, **a.g.e.** , Akçağ Yay. , Ankara 1999, s.137.

bulunuyordu. Türkiye devleti, iktisadî ve askerî gücü bakımından dünyanın bütün devletlerine hemen hemen eşit bir güç seviyesine yükselmişti. Yavuz'un doğuya ve güneye doğru iki muazzam hamlesi, Fatih'in eserini tamamlamış ve yüceltmişti. Türkiye, Afrika'ya geniş ölçüde el atmış, hatta Afrika'nın tamamını ele geçirmek üzere idi. Barboros kardeşlerin Cezâyir'de pek güçlü bir deniz devleti kurmaları, Türkiye'yi Batı Akdeniz'in de en büyük kuvveti haline getirmişti. Osmanoğulları, tarihte hiçbir hânedâna nasip olmamış bir şan, şeref ve şevkete erişmek üzereydiler[5].

Hemen hemen yarım yüzyıl süren Kanûnî Sultan Süleymân'ın saltanatı dönemindeyse daha çok Avrupa seferlerine ağırlık verilmiştir. Belgrad ve Rodos alınmış, bazı Avrupa toprakları ele geçirilmiş, Avrupa ortalarına kadar yürüyen Osmanlı orduları Viyana kapılarına dayanmıştır. Kanûnî döneminin sonunda, Osmanlı güçlü, geniş topraklara sahip, zengin, haşmetli bir imparatorluk olmuştur. Kanûnî'den sonra II. Selim döneminde de Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın başarılı yönetimiyle İmparatorluk eski gücünü sürdürmüş, ancak yüzyılın sonunda ülkenin fazla büyümesi sonucu bazı etnik çekişmelerin, dolayısıyla aksaklıkların, rahatsızlıkların ortaya çıktığı görülmüştür[6]. 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra ve 17. yüzyılda da bazı fetihler dolayısıyla veya lüzum ve ihtiyaca bağlı olarak büyük eyaletler parçalanmak suretiyle eyalet adedi arttırılmış, böylece ülke yönetimi kolaylaştırılmıştır[7].

16. yüzyılın sonlarına kadar iç ve dış ekonomik durum dolayısıyla olağanüstü hâdiselerde bile memlekette sıkıntılı bir hâl görülmemişti; fakat bu asrın sonlarına

---

[5] Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Ötüken Yay. , İstanbul 1994, II, 120.
[6] Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yay. , Ankara 1999, s. 138.
[7] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, TTK Yay., Ankara 1982, III, 289.

doğru başlayan İran ve Avusturya seferleri bu düzeni bozmuş ve paranın kıymetini düşürmüştü[8].

Büyük hükümdarların çevresinde büyük devlet, sanat ve ilim adamları toplanmıştır. Sokullu, Barboros, Turgut Reis gibi devletliler ve amiraller; İbn-i Kemâl, Ebussuûd Efendi, Seydi Ali Reis gibi bilginler; Sinan ve Davud ölçüsünde mimarlar; Fuzûlî, Bâki, Hayalî, Rûhî gibi büyük şairler hep bu çağın ünlüleridir[9].

2. EDEBÎ DURUM

16. asırda Türk Edebiyatı geçen asırda atılan temeller üzerinde yükselerek dil, kültür ve sanat bakımından imparatorluk tarihindeki en üstün seviyesine varmıştır. Fikir ve sanat hayatı imparatorluğun siyasî, askerî ve medenî ihtişamına uygun bir şekilde gelişerek, Osmanlı ülkesinde, kendini diğer Türk ülkelerine de kabul ettirecek seviyede, klasik bir edebiyat meydana gelmiştir. Osmanlı padişahlarının, ülkeleri dâhilindeki kültür ve sanat hayatını, bilerek ve anlayarak koruyacak ölçüde kültürlü ve bizzat sanatkâr olmaları asrın ilim ve sanat hayatını ciddî bir şekilde kalkındırmıştır. Bu asrın Osmanlı kültürü, devlet hudutlarının engin genişliğinde bir kıtadan diğerine devamlı gidip gelmelerle ve gidilen her yerde birbirinden farklı insan topluluklarını, değişik hayat şekillerini, türlü dilleri, türlü sanat ve kültürleri, çeşitli medeniyet kalıntılarını yakından görüp tanımalarla görgülü ve tecrübelidir. Osmanlı kültürü, devrin diğer dillerinden Türkçe'ye çevrilen kıymetli kitaplarla ve gerek bu dillerde gerek Türk diliyle yeniden yazılan çok sayıda ilim ve sanat eserleriyle zengindir[10].

16. yüzyılda Dîvân Edebiyatı, ortak İslâm kültürü içerisinde eser verirken Türk şairleri kendi duyuş ve düşüncelerini, geleneklerini, toplumun yaşayışını,

---

[8] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, TTK Yay., Ankara 1982, III, 575.
[9] Ahmet Kabaklı, **Türk Edebiyatı**, Türk Edebiyatı Vakfı Yay. , İstanbul 1978, II, 315.
[10] Nihad Sâmi Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, M.E. B Yay. , İstanbul 1971, I,557.

Türkçe'nin dil varlığı içerisinde yer alan atasözleri, deyimler vb. millî unsurları sözü edilen ortak İslâmî malzemeyle yoğurmuşlar ve İran şiirinden ayrı bir Türk şiiri meydana getirmişlerdir. 16. yüzyılda manzum, mensur her türde yazılmış eserlerle Dîvân Edebiyatı olgun bir edebiyat görünümü kazânır. Bu yüzyıldan başlayarak artık Türk şairleri üstâd sayılacak ve eserleri örnek alınacaktır.

İslâm kültürüyle yetişen Dîvân şairleri bu kültürün bir parçası olarak Arapça ve Farsça'yı şiir dilinde kullanmışlar, hatta bu dillerde yazmayı hüner saymışlardır. Bu nedenle bir önceki yüzyılda başlayan Arapça ve Farsça'nın Türk dili üzerindeki etkisi bu yüzyılda daha da artmış ve bu durum özellikle bazı mensur eserlerde dili anlaşılmaz hâle getirmiştir. Şiirde gazel ve mesnevî dili, kasîdelerinkine bakarak daha sadedir. Kasîdedeyse artistik hüner göstererek beğenilme kaygısı ağır bastığından dil önceki dönemlere göre daha ağırlaşmıştır.

16. yüzyılda yüzlerce şair tarafından işlenen Dîvân şiiri estetik ve ahenk yönünden zirveye ulaşmıştır. Dîvânlarda işlenen konular din, tasavvuf, hikmet, rindlik, aşk, tabiat vb. bilinen konulardır. Ancak bu konuları işlerken yapılan benzetmeler ve kullanılan mecazlarda, çevrenin ve yerli unsurların şiire girdiği görülür[11].

16. yüzyıl Türk kültür ve edebiyatının en zengin ve verimli bir dönemidir. İlim, kültür ve sanat alanında önemli gelişmelerin yaşandığı bu dönemde edebiyat da altın çağını yaşamaktadır.

Edebî eserlerde ele alınan çeşitli konular, eserin yazıldığı dönemdeki edebiyata zenginlik kazandırarak edebiyatın gelişmesine pek çok katkılar sağlamıştır. Edebî eserlerde ele alınan konuların arasında hiç şüphesiz dinî konular da önemli yer

---

[11] Mine Mengi, **a.g.e.** , s.153.

tutmaktadır. Eserleri tanımak, tanıtmak, şairlerin his ve düşünce dünyasını tanımak, eserlerde ele alınan konuların dinî boyutunu da görmekle mümkün olacaktır. Zaten din ve dinle ilgili konular Dîvân Edebiyatı'nın ayrılmaz bir parçası olarak yerini korumaktadır.

Dîvân Edebiyatı'nın İran Edebiyatı ile boy ölçüşecek duruma geldiği 16. yüzyılda ahlâkî fazileti, dürüst ve hakşinaslığı ile temayüz etmiş, zamanın uleması arasında mevki sahibi olmuş, aynı zamanda kıymetli talebeler yetiştirmiş olan Celâl-zâde Sâlih Çelebi'yi sahip olduğu duygu ve düşünce dünyasıyla birlikte tanımak, duygu ve düşünce dünyamızı geliştirmek ve zenginleştirmek adına büyük bir hizmet olacaktır.

16. yüzyılda yaşamış Osmanlı edip ve tarihçisi olan Celâl-zâde Sâlih Çelebi, kadılığın yanı sıra çeşitli medreselerde de müderrislik yapmış önemli bir şahsiyettir. Ömrünün çoğunu ilim öğrenmek ve öğretmek azim ve çabasıyla geçiren Celâl-zâde Sâlih Çelebi, yaşadığı dönemdeki ulemâ arasında da adı sayılan önemli bir kişidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

CELÂL-ZÂDE SÂLİH ÇELEBİ HAYATI VE ESERLERİ

I. HAYATI

Osmanlı Devleti zamanında Anadolu'da yetişen devlet adamı, Osmanlı edip ve tarihçisi olan Celâl-zâde Sâlih Çelebi, kendisi de büyük bir devlet adamı ve şair olan Koca Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi'nin küçük kardeşidir. Asıl ismi Molla Sâlih bin Celâl er-Rûmî olup[12], aslen Amasya'nın Cerede Kasabası veya nâhiyesinden oldukları beyan edilmektedir[13].

Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî devrinin ileri gelen âlim, fâzıl ve şairlerinden olan Celâl-zâde Sâlih Çelebi, meşhur kadılardan Tosyalı Kadı Celâl'in oğlu olup, babasının kadılık yaptığı Rumeli'deki Vulçitrin'de doğdu [14].

Tahsil hayatına ilk adımı babasının yanında atan Celâl-zâde Sâlih Çelebi, medrese tahsilini tamamladıktan sonra, İstanbul'da İbn-i Kemâl Paşa'nın derslerine devam etti [15]. Zamanla bu büyük âlimle yakın dostluk kuran Celâl-zâde Sâlih Çelebi, İbn-i Kemâl'in eserlerini temize çekmek vazifesini aldı. Meşhur hattat Şeyh Hamdullah'tan da hat sanatını öğrendi. Yazısı oldukça güzeldi [16]. Şeyhülislam Ebussu'ûd Efendi'nin derslerine de devam ederek olgunlaşan Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin İbn-i Kemâl Paşa'ya yakınlığı gün geçtikçe arttı. Hatta Dîvân'ındaki kasîdelerden birini de hocası için yazdı. h. 926 (m. 1520)'de Sultan Süleymân

[12] Taşköprî-zâde İsâmeddin, **Eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmaniyye**, Bulak 1289 h. , s.48.
[13] İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Tosyalı Celâl-zâde Mustafa ve Sâlih Çelebiler", **TTK, Belleten**, Sayı: 87, Ankara 1958, XXII, 422.
[14] M. Tayyip Gökbilgin, "Celâl-zâde Sâlih ", **D.İ.A.** , İstanbul 1993, VII, 262.
[15] Mustafa İsen, **Latîfî Tezkiresi**; Akçağ Yay. , Ankara 1999, s. 218.
[16] Ömer Rızâ Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, Beyrut, (Basım tarihi yok), V, 5.

hükümdar olmuştu. Âdet üzere bütün ulemâya, danişmendlerinden ileri gelenlerini mülâzım verme hakkı tanındığında, Kanûnî'nin hocası Hayreddin Efendi'nin yeterli sayıda talebesi olmadığından Celâl-zâde Sâlih Çelebi, İbn-i Kemâl Paşa'dan ayrılarak Hayreddin Efendi'nin talebeleri arasında mülâzım oldu. Ancak bu hareketi vefasızlık sayılarak tenkit edildi. Aynı sene Edirne'de Saraciye müderrisliğine tayin edildi. Bu vazifesi sırasında Kanûnî Sultan Süleymân'ın Belgrad, Rodos ve Budin seferlerini yazarak, sultana takdim etti. h. 930 (m. 1524)'da Vezir-i Azam İbrahim Paşa'nın tezkirecisi olan biraderi Mustafa Çelebi vasıtasıyla takdim ettiği manzumesi kabul edildi ve otuz akçe yevmiye ile İstanbul'da Murad Paşa Medresesi'ne müderris tayin edildi. Bu medresede, on seneden fazla müderrislik yaptıktan sonra, Dîvânyolu'ndaki Hâldun Ali Paşa Medresesi müderrisliğine tayin edildi[17].

İlmi ve fazileti ile kısa zamanda tanınan Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Vezir-i Azam Ayas Paşa'nın da teveccühünü kazânarak h. 943 (m. 1536) senesinde Sahn-ı Semân Medresesi müderrisliğine yükseltildi. Bu görevi sırasında padişahın emriyle Farsça'dan **Fîrûz Şâh** adlı eseri kısa zamanda sekiz cilt hâlinde tercüme ederek padişaha takdim etti. Bu tercümeyi yaptıktan sonra Kanûnî Sultan Süleymân'ın takdir ve taltifini kazândı.

h.. 949 (m. 1542–1543)'da Edirne'de Bayezid Medresesi'ne tayin edildi. Mamafih bu vazifede fazla kalmadı ve h. 951 (m. 1544) senesinde Hâlep kadılığına tayin edildi[18].

Elli beş gün süren bu vazifeden sonra, Mısır Beylerbeyi Hadım Davud Paşa'nın durumunu ve Mısır Evkafı'nı tahkik ve teftiş için 28 Zilkade 952'de Mısır'a görevlendirildi (31 Ocak m. 1546).

---

[17] Kınalı-zâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-Şu'ara,** (Baskıya Hazırlayan Dr. İbrahim Kutluk), TTK Basımevi, Ankara 1989, 2. baskı, I, 548-549.
[18] M.Tayyib Gökbilgin, **a.g.m**. , s.262.

Görevini başarıyla tamamlayıp İstanbul'a dönen Celâl-zâde Sâlih Çelebi'ye h. 953 (m.1546)'da tekrar Hâlep kadılığı teklif edildiyse de o, bu görevi kabul etmedi. Seksen akçe yevmiyeyle İstanbul'daki Sultan Bayezid Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Fakat bu göreve başlamadan, Şam kadılığına getirildi. Bir sene sonra da Mısır kadısı oldu. Üç sene Mısır'da kalan Celâl-zâde Sâlih Çelebi, h. 957 (m. 1550) senesinde emekliye ayrıldı. Emekliye ayrılma sebebini "**Cevâmiü'l–Hikâyât**" adlı eserinin mukaddimesinde şöyle anlatıyor:

"Diyâr-ı Arabdan Mısır ve Şâm ve Hâleb kazÀlarına istîlâ esnâsında cadde-i şer-i kavîmden bir kadem taşra basmadım; ne kimsenin bir habbe mâlına tamaè ettim ve ne hilâf-ı şerè bir kaziyyeye hükm eyledim; lâkin ol diyârda olan zaleme ile imtizâc, gök yere inip gökden çıkmak gibi asîr oldu; ne anlar beni zulme uydurabildi ne ben anları adle. Âkıbet anlar zulmiyle gâlib ve ben adille mağlûb oldum; tahayyür âleminde bir zamân tefekküre daldım… Sinîn-i hicretin 957 târîhi esnâlarında ve cümle hevâ ve hevesleri ber-taraf edip dünyâ menâsıbı sevdâlarından el çektim… İstanbul civârında Ebû Eyyûb Ensârî radiyallâhu anhü'l-Bârî kasabasında takâüd edip hemîn hâlkdan dâmeni çektim."[19]

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, emekliye ayrıldıktan sonra, Eyyüb Sultan'da biraderi Mustafa Çelebi'nin konağının yanında bir ev alarak orada yaşamaya başladı. Ziyâretine gelenlerle ve talebeleriyle sohbet ederek ve ilmi mütâlaalarda bulunarak tatlı bir ömür sürdü. Eser te'lif etmeyi de bırakmadı. Kanûnî Sultan Süleymân Han'ın şehzadesi Bayezid'in emriyle, Cemâleddîn Mehmed Avfî'nin Büyük Selçuklu Devleti'nin veziri Nizâmülmülk adına Farsça yazdığı "**Cevâmiü'l-Hikâyât ve Levâmiu'r-Rivâyât**" adındaki tarih ve ahlâka dair eserini büyük bir başarıyla

[19] İ.Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.** , s. 424.

Türkçe'ye çevirdi. Bu eseri çok beğenen Şehzade Bayezid'in : "Murâdı ve merâmı ne ise arz etsin!" diye haber göndermesi üzerine, Celâl-zâde Sâlih Çelebi, talebeleriyle bir arada bulunmak ve eser telifine devam etmek arzusuyla Eyyüb Sultan Medresesi müderrisliğine tayin edilmesini rica etti. Ricası kabul edilerek, şehzadenin arziyle yüz akçe yevmiye alarak h. 966 (m. 1558)'da Eyyüb Sultan Medresesi müderrisliğine tekrar tayin edildi. Bu görevde üç sene kaldı. Gözlerine perde indiğinden h. 969 senesi Safer ayında (m. Ekim 1561) affını isteyerek emekliye ayrıldı. Dîvân'ının mukaddimesindeki beyanına göre bu tarihte yetmiş yaşında bulunuyordu.

Gözlerine perde inip müderrislikten affını istemek için takdim etmiş olduğu arz-ı hâline aşağıdaki nazmı eklemiştir:

Ey şeh-i encum óaşem sulùÀn-ı gerdÿn-iútidÀr
PÀdişÀh-ı zerre-perver sÀye-i PerverdigÀr

Diñle benden arø-ı óÀlimdir yüce dergÀhına
Gökyüzünden ÀftÀba yeryüzünden õerre var[20]

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, elli yaşını geçtiği hâlde, dinî çalışmalarına mani olur diye evlenmedi ve hizmetçilerinden birisini evladı gibi büyütüp yanında alı koydu. Herkes bu çocuğu, onun hakîkî oğlu zannederdi. Daha sonra Mısır kadılığı esnasında annesi tarafından verilen bir cariyeyle evlenerek, bundan İshak adında bir oğlu oldu. Bu çocuğun on yaşında vefat etmesi, Celâl-zâde Sâlih Çelebi'yi çok müteessir etmiş ve bu üzüntüsü sebebiyle, manzum olarak kısa bir zamanda (yaklaşık kırk iki günde) **Leylâ ve Mecnûn** hikayesini kaleme almıştır[21].

---

[20] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.** ,s. 425.
[21] Mehmet Süreyya, **Sicill-î Osmânî** , Matbaâ-i Âmire, Dersaadet 1311, III, 200.

h. 973 Rebiü'l-evvel (m. 1565 Eylül veya Ekim)'de vefat eden Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Eyyüb Sultan Nişanca'sında biraderi Mustafa Çelebi'nin yaptırdığı caminin bahçesinde yol kenarına defnedildi. Kabir taşındaki manzum kitabe biraderi Mustafa Çelebi'nindir. Kabrinin baş taşında:

"Lâ ilâhe illa'llâh- Muhammedün Resûlu'llâh- Rabbî Allah ve Nebî Muhammed ve dine'l-İslam" yazılıdır.

Ayak ucundaki taşında ise şu şiir vardır:

DÀr-ı dünyÀ menzíl-i fÀní imiş
Hep geçer mír ü vezír ü pÀdişÀh

İrse ger taúdír-i Óayy-ı lÀ-yemÿt
äaçılır toprağa tohm-ı èizz ü cÀh

èAvn-i Óaú ile birÀder-i feríd
Faøl ü èirfÀn ü èulÿm aña sipÀh[22]

èAzm-i ùarf-ı Àòiret úıldı bu dem
Raómet-i Óaúú-ı teÀlÀ luùf-òÀh

Rıóleti sÀlini maèlÿm itmege
İstedi Óaúdan NişÀní pür-günÀh

Dedi hÀtif bu duèa tÀrîódir
Úabri SÀlió cennet ola ya ilÀh (973)

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, kıymetli talebeler yetiştirmiştir. Bursalı Rahmî, Üsküplü Riyâzî, Çorlulu Hatmî bunlardandır[23].

II. İLMÎ VE EDEBî KİŞİLİĞİ

[22] Bu mısranın vezni bozuktur.
[23] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.** , s. 441.

Yaşadığı dönemin sevilen ve sayılan şahsiyetlerinden biri olan Celâl-zâde Sâlih Çelebi, yumuşak huylu, temiz kalpli, vefakâr ve biraderi Mustafa Çelebi gibi çok cömert idi. Gerek kadılığı zamanında ve gerek emekli bulunduğu zamanda fakirlere, akrabasına ve civarındaki muhtaçlara yedirir, içirir, elbise ve para vermek sûretiyle yardım ederdi. Sanki fakirler babasıydı. Her gece sofrasında dostları ve talebelerinden misâfirleri bulunurdu.

Tezkire sahibi Âşık Çelebi, Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin yardımcısı, Çorlulu Hatmî Çelebi vasıtasıyla Celâl-zâde Sâlih Çelebi ile görüşmüş ve yüksek fazîleti hakkında medh ve senâda bulunmuştur.

Nitekim bir şiirinde onun hakkında şöyle demektedir:

Ulemâ vü fuzalâ vü fukahâdandır ol
Şuarâ vü bülegâ vü füsehâdandır ol [24]

Dîvân'ının dîbâcesinde edebiyatla ilgilenmekten zevk aldığını belirten Celâl-zâde Sâlih Çelebi, edebiyatımızda yer edinen ünlü şairlerin de şiirlerini incelediğini ve bu işten çok hoşlandığını dile getirmektedir:

"LÀbüd cÀna mihr ü maóabbet nişanuñ virür diyü ruò-ı yÀr ve leb-i yÀr şevúi ile dinen rengín eşèÀr ve şírín güftÀrlardan òaôô iderdüm. Kesel gelmekle veya sefer gibi àayrı mevÀnièle müùalÀèa-i èulÿmdan kesilsem belÀgat-şièÀr şÀèirler dîvânların tetebbuè iderdüm taúríb düşdükçe onlar üslÿbunda kendüm daòi mergÿb şièrler dir idüm hemíşe siór-i óalÀl ile yaèní şièr-i pür-òayÀl ile eğlenürdüm. ÓattÀ istínÀs itdüğüm şièr-şinÀs küberÀ-yı nÀsdan baèzı nÀmına ki, òaúúumda èakídeleri ãaóíó idi,

[24] Kınalı-zâde Hasan Çelebi, **a.g.e.** , I, 548.

buóÿr-ı şettÀda feãíó ü melíó medióler úaãídeler ve nice ôaríf dil-rubÀlar yÀdı ile çoú óafíf úÀfiyede, redífde tÀ elifden naômdan nice eşèÀr-ı dil-güşÀ dimiş idüm ."[25]

Dîbâcenin başka bir bölümünde Celâl-zâde Sâlih Çelebi, pek çok ilme vâkıf olduğunu şöyle belirtmektedir:

" Şurÿè itdüğüm cüzèí ve küllí èulÿm u maÀrifden az nesne kaldı ki añÀ èÀmil ve èÀrif olmayam ."[26]

Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin "Sâlih" ve "Salâhî " mahlasıyla yazdığı şiirlerini hâvi Dîvânı vardır; nesir vâdîsindeki kalemi şiirlerinden üstündür. Nesirde bazen münşiâne ve bazen de Mısır Tarihi mukaddimesinde olduğu gibi bugün de seve seve okunacak sûrette sâde kalem kullanmıştır[27].

Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin nesrinin şiirlerinden daha üstün olduğunu Kınalızâde şöyle belirtmektedir:

"EdÀsı rÿşen ü vaøıh taèríf ü tavãífe lÀ'íú u ãÀlió eşèÀrı vardur. LÀkin inşÀsı eşèÀr-ı dil-güşÀsından rÀció idügi mÀnend-i fevÀyıó-i èÿd u menÀyió-i ehl-i cÿd ôÀhir ü lÀyıódur ."[28]

Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin Dîvân'ının tek nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir. Dîvân'ı müteâkiben **Leylâ vü Mecnûn** mesnevîsi yer almaktadır. Dîvân malûm tarzda tevhîd ve na't ile başlıyor. Sonra padişaha, İbrahim ve Ayas Paşalara ve hocası İbn-i Kemâl'e söylenen kasîdeler ve onu müteakib

---

[25] Celâl-zâde Sâlih Çelebi, **Dîvân-ı Sâlih Çelebi**, vr. 4a.
[26] Celâl-zâde Sâlih Çelebi**, a.g.e**. , vr.1b.
[27] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.** , s.428.
[28] Kınalı-zâde Hasan Çelebi, **a.g.e**. , I, 550.

gazeller geliyor. Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin manzumeleri aşikâne, rindâne ve şûhânedir[29].

Aynı zamanda mutasavvıf şairler arasında da zikredilebilecek olan Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin tasavvufî düşünceleri Dîvân'ın pek çok yerinde işlenmektedir. Şairin tasavvufî duygu ve düşünceleri araştırmamızın temelini oluşturduğundan başlıklar hâlinde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, çağdaşı olan Fuzûlî'den oldukça etkilenmiş, hatta Dîvân'ında Fuzûlî'nin **"Su Kasîdesi"**ne benzer bir kasîdeye yer vermiştir. Bu kasîdenin ilk beyiti aşağıdaki gibidir:

Serv-i úaddüñçün düşüp ãaórÀlara dağlara ãu
Baş açuú ÀvÀreñ olmışdur yürür bí-çÀre ãu[30]

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, üslubu hakkındaki yorumu bizzat kendi yapmaktadır:

"Arabíde CÀóız, FÀrisíde ÓÀfıô, Türkíde äÀlió eşèÀrı birbirine münÀsibdür."[31]

Bir gazelinin beyitinde de bu görüşünü tekrarlamaktadır:

" *Gÿne gÿne dirsen eşèÀrı meger kim äÀlióÀ*
Ùutduğun uslÿb ùarz-ı ÓÀfıô-ı ŞírÀzídir [32]"

Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin Dîvân'ında edebiyatımızda yer edinmiş çeşitli söz sanatları, hâlk deyimleri ve mazmunların bulunması oldukça dikkat çekicidir. Böylece bu önemli unsurlara yer vererek edebiyatımızın canlılığını korumasına büyük katkı sağlamıştır. Bu yönüyle kendinden sonra gelen şairleri de etkilemiştir.

Arapça ve Farsça'yı eser telif edecek kadar iyi bilen Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin Türkçe'ye verdiği önem **Leylâ vü Mecnûn** mesnevîsinde "Sebeb-i nazm"

---

[29] İ.Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.** , s.440.
[30] Celâl-zâde Sâlih Çelebi**, a.g.e.** , vr.43b.
[31] Celâl-zâde Sâlih Çelebi**, a.g.e.** , vr.4b.
[32] Celâl-zâde Sâlih Çelebi**, a.g.e.** , vr.29.

ve “Hâtime” bölümlerinde açıkça dile getirilmektedir. “Sebeb-i nazm” bölümünde Türkçe bir hamse kaleme almak istediğini şöyle belirtir:

Sen de bir òamse eylesen peydÀ

Türkí dilde oúısa her şeydÀ

“Hâtime” bölümünde ise devri için yeni olmamakla birlikte kararlı ve çarpıcı bir söyleyişle dile getirilen Türkçe sevgisine rastlarız:

Türkí ise ne var èibÀrÀtı

Úangı dilden úalur òayÀlÀtı [33]

Yazdığı şiirin güzelliğinden bahseden Celâl-zâde Sâlih Çelebi, şiirlerini bir sihre benzetir. Sihir, insanları nasıl etkiliyorsa şiirlerinin de bu şekilde insanları etkilediğini belirtir:

Beñzemez şière bu beñzer sióre äÀlió yaèni kim

Her peri tesóírine oúunmağa efsÿn gibi(140/5)

Osmanlı Devleti’nin hem siyasî alanda hem de kültürel alanda dünya devletleri içerisinde zirvede bulunduğu bir zamanda yetişen şairler de Devlet-i Âl-i Osmânî gibi zirvede idi. İsmini bu zirvedeki şairler arasına taşıyan Celâl-zâde Sâlih Çelebi’nin hayatında da şiirin ve edebiyatın büyük yeri vardı. Nitekim şair, kendisini edebiyata ve şiire o kadar kaptırmıştır ki ona göre dünyada şiirden ve yazı yazmaktan daha lezzetli başka bir şey yoktur:

YÀr vaãfında èaceb aãóÀb-ı zevke äÀlióÀ

Var mıdur èÀlemde nesne şièr ü inşÀdan lezíz (39/5)

Celâl-zâde Sâlih Çelebi’nin hayatında edebiyatın ne kadar önemli bir konuma sahip olduğu Dîvân’ın dîbâcesinde bizzat kendisi tarafından şöyle açıklanmıştır:

"Buóÿr-ı şettÀda faãíó ü melíó medóler úaãídeler vü nice ôaríf dil-rubÀlar yÀdı ile çoú óafíf úÀfiyede,

[33] Rıfat Kütük, **Celâl-zâde Sâlih Çelebi Leyla vü Mecnûn**, Y.L.T, Erzurum-1995, s.28-29.

redífde tÀ elifden yÀya varıñca her harfde laùíf gazeller ve sÀyir envÀè-i naômdan nice eşèÀr-ı dil-güşÀ dimiş idüm. İlÀ el-Àn ùÿl-i zamÀnla ekåeri òÀùırdan gitmiş ve keåret-i efkÀr arasında yitmiş ve añlara nisyÀn dest-dırÀzlıú etmişdi."[34]

Ömrünün sonlarında gözleri görmediği hâlde hafızasında mevcud bilgilerden not ettirmek sûretiyle Osmanlı âlimlerinin eğlenceli fıkralarını, nâdir bulunan latîfelerini ve şakalarını toplayıp kitap hâlinde hazırlamaya başlamışsa da ömrü vefa etmemiştir[35].

III. ESERLERİ

Pek çok alanda eser telif eden Celâl-zâde Sâlih Çelebi sadece edebiyat alanında değil başta tarih olmak üzere fıkıh ve gramer alanlarında da çeşitli eserler kaleme almıştır. Bu durum onu anlatan eserlerde tesbit edilmiştir [36].

Celâl-zâde Sâlih Çelebi'ye ait bu eserler manzum ve mensur eserleri başlıkları altında ayrı ayrı tanıtılacaktır.

MENSUR ESERLERİ

a. ISLÂHU'L-ÎZÂH HÂŞİYESİ

Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin hocası İbn-i Kemal Ahmed Şemseddin'in fıkıhtan **"Islâhu'l-Vikâye el-Müsemmâ bi'l-Îzâh"** adlı eserine bir hâşiye yazarak **"Hâşiye Ale'l-Islâh ve'l-îzâh"** adını vermiştir. Bu hâşiyenin bir nüshası Süleymâniye Kütüphanesi'nde Damat İbrahim Paşa kitapları arasında 512 numarada bulunmakta olup Arapçadır[37].

---

[34] Celâl-zâde Sâlih Çelebi**, a.g.e**. , vr. 4b- 5a.
[35] Bursalı Mehmet Tahir, **a.g.e. ,** II, 278.
[36] M.Tayyib Gökbilgin, **a.g.m**. , s.262.
[37] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.** , s.438.

505 sayfalık bir diğer nüsha ise Süleymâniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümü 70 numarada kayıtlıdır.

“Tâ’lika ale’l-İslâhi ve’l-Îzâh” adıyla 184 sayfalık bir nüsha ise Süleymâniye Kütüphanesi Fatih bölümü 001274 numarada bulunmaktadır.

b. KISSA-İ FÎRÛZ ŞÂH TERCÜMESİ

1536’da Sahn-ı Semân müderrisi olduktan sonra Kanûnî Sultan Süleymân’ın isteği üzerine Farsça’dan tercümesine başladığı bu eser 8 cilttir. Celâl-zâde Sâlih Çelebi, her cildin sonunda o cildi hangi tarihte ve ne kadar zamanda tamamladığını belirtmiştir[38]. Nitekim mütercim Topkapı Sarayı Revan köşkü kitapları arasında bulunan 1485 numaralı dördüncü cildin sonunda :

“Bu mecelle Türkçe’ye iki ayda tercüme olundu. Mütercim fakir Sâlih bin Celâl’in müsveddesidir ve Dârü’s-Saltanati’l-Kâhire-i İstanbul’da tercüme edildi. Emr-i Padişah-ı âlempenah ile ebedî ömürleri ve devletleri payidâr olsun amin ya Muin. Târîh-i hicretin 946 senesinde tamam oldu sene 946” demektedir[39].

Muhammed b. Ali B. Muhammed Peygami tarafından yazılan **“Fîrûz Şah Kıssası”** nın Celâl-zâde Sâlih Çelebi tarafından yapılan iki ciltlik tercümesinin yazma nüshası Beyazıd Devlet Kütüphanesi Beyazıd bölümü 004983 numaradadır. Eserin 1. cildi 792, 2. cildi ise 343 varaktır.

“Kıssa-i Fîrûzşah Tercümesi” adıyla Süleymâniye Kütüphanesi Tekelioğlu bölümü 000755 numarada kayıtlı bir diğer yazma ise 197 varaktır.

c. MEVÂKIF ŞERHİ HÂŞİYESİ

---

[38] M.Tayyib Gökbilgin, **a.g.m.** , s.263.
[39] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.** , s.430.

Seyyid Şerif Cürcânî'nin kelamdan **Mevâkıf Şerhi**'ne hâşiye yazmıştır. Arapçadır[40].

d. MİFTÂH ŞERHİ HÂŞİYESİ

Seyyid Şerif Cürcani'nin belâgattan **"Miftâhu'l-Ulûm"** şerhine Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin hâşiyesi olup adı **"Nakdü'r-Re'yeyn Kavâidü'l-Fenneyn"**dir.

147 sayfalık bir nüshası Süleymâniye Kütüphanesi Damad İbrahim bölümü 000994 numarada bulunmaktadır. **"Hâşiye alâ Şerhi'l- Miftâh li's-Seyyid"** adıyla kayıtlı bulunan bir diğer yazma nüsha ise yine Süleymâniye Kütüphanesi Carullah bölümü 001787 numaradadır.

e. TAGYÎRÜ'T-TENKÎH TA'LÎKÂTI

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, yine üstadı İbn-i Kemâl'in usul-i fıkıhdan **"Tagyîrü't-Tenkîh"** adlı eserine talikâtı vardır[41].

f. TÂRÎH-İ FETH-İ BUDİN

Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin kendi el yazısıyla kaleme almış olduğu nüsha Topkapı Sarayı'nda Revan kitapları arasında 1280 numarada kayıtlı bulunmaktadır[42]. Bu eserin **"Tarih-i Üngürüs"** ve **"Mohaçnâme"** adıyla kayıtlı nüshâları da bulunmaktadır[43].

Eser münşiâne ve uslûbu güzeldir. Bir mukaddimeden sonra otuz dâstâna ayrılmıştır. Bu dâstânların yirmi dördü Sultan Süleymân'ın İstanbul'dan hareketi, Macaristan'a geçmesi ve muharebeden sonra muzafferen Budin'e girmesini ve

---

[40] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.** , s.438.
[41] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.** , s.438.
[42] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.** , s.429.
[43] Bu eser **Târîh-i Sultân Süleymân**'ın bir bölümü olarak da gösterilmektedir.

İstanbul'a avdetini beyan eder. Bundan sonra yazılan beş dâstân ise Anadolu'daki Alevî isyanı üzerine Vezir-i Azam İbrahim Paşa'nın o tarafa giderek isyanı bastırması ve otuzuncu dâstânda Sultan Süleymân'ın Vize tarafına avlanmaya gitmesini zikreder[44].

g. TÂRÎH-İ MISIR

Suyûtî, İbn Makrîzî ve Melik İsmâil gibi Arap müelliflerin eserlerinden faydalanarak kaleme aldığı bu eserine Mısır evkafını teftişle görevlendirildiği 1544 yılında başlamış, görevini tamamlayıp 1547'de İstanbul'a döndüğünde bitirmiştir. Eserde kâinatın yaratılışından itibaren bütünüyle Mısır tarihi, Mısır'da cereyan eden belli başlı olaylar, imar faaliyetleri ve özellikle Memlükler ve Osmanlılar zamanında Mısır'ın tarih ve coğrafyası yer yer menkıbeler de eklenerek anlatılmıştır[45].

Eser tevhîd, na't, çihâr-ı yâr-ı güzîn menâkıbı ve padişaha dua ile başlar[46].

Bu eserin Süleymâniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah bölümünde kayıtlı olan nüshası 263 varak olup, 000248 numarada kayıtlıdır. **"Mısır Tarihi"** adındaki 270 varaklık bir başka nüshası ise Süleymâniye Kütüphanesi, Damad İbrahim bölümü 000920 numaradadır.

Süleymâniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa 001898 numarada kayıtlı başka bir yazma nüshası ise 253 varak olup Hâlil b. Eyub el-Mihâlici tarafından istinsah edilmiştir. Yine Süleymâniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa bölümü 000354 numarada **"Târîh-i Mısr-ı Cedîd"** adıyla 230 varak bir yazma nüsha daha bulunmaktadır. Aynı isimle Süleymâniye Kütüphanesi, İzmir Bölümü 000458 numarada 54 varak bir yazma vardır. Bu isimle kayıtlı bir müellif hattı ise 181 varak olup Süleymâniye Kütüphanesi Hâlet Efendi bölümünde 000190 numaradadır.

---

[44] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.** , s.429.
[45] M.Tayyib Gökbilgin, **a.g.m**. , s.263.
[46] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.** ,s.432.

"Mısır Tarihi" adıyla kayıtlı olan 4+303 varak bir diğer yazma ise Süleymâniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümü 002176 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin bu eserine Nevzat Erkan tarafından 2002 yılında "Celâl-zâde Sâlih ve Târîh-i Mısr-ı Cedîd Adlı Eseri (Edisyon Kritik)" adıyla 268 sayfalık bir yüksek lisâns tezi de hazırlanmıştır[47].

h. TÂRÎH-İ SULTAN SÜLEYMÂN

Eser, Kanûnî Sultan Süleymân'ın cülûsundan itibaren h. 935 (m. 1528) yılına kadar meydana gelen olayları içine alır. Bilinen tek nüshası Leipzig Stadtbibliothek'te bulunan (H.O. Fleischer- F. Delitzsch, s. 522, nr. 288) eser de, Kanûnî Sultan Süleymân'ın cülûsu, Canbirdi Gazâlî isyanı, Belgrad seferi, Rodos seferi, Mısır'da cereyan eden olaylar, Mohaç Muharebesi ve Anadolu'daki isyanların konu edildiğini ve padişahın Vize taraflarına ava gidişini anlatılır. Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin tarihe dair eserleri üzerinde bir inceleme yapmış olan Hüseyin G. Yurdaydın ise bu eserin bazı kısımlarının müstakil yazma nüshâlar hâlinde çeşitli kütüphanelerde bulunduğunu, Âşık Çelebi ve Kınalızâde Hasan Çelebi tarafından Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin Belgrad, Rodos ve Mohaç seferlerinin tarihlerini yazdığının belirtildiğini, aslında bunların eserin çeşitli kısımlarının muhtelif istinsahları olduğunu kaydeder. Bu nüshalarda bazılarının müstakil eser özelliği taşıdığını da belirten Yurdaydın, Mohaç seferine ait kısmın **"Târih-i Feth-i Budin"** adıyla kayıtlı müellif nüshasını buna örnek olarak gösterir. Bunun **"Tarih-i Üngürüs"** adıyla kayıtlı ikinci bir nüshası Topkapı sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde

---

47 Nevzat Erkan, **"Celâl-zâde Sâlih ve Târîh-i Mısr-ı Cedîd Adlı Eseri (Edisyon Kritik)"**, Marmara Üniversitesi 2002.

III. Ahmed bölümünün 3096 numarasında, **“Mohaçnâme”** adıyla kayıtlı bir diğer nüshası ise İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 1285 numaradadır[48].

“Mohaçnâme” adıyla bilinen bir diğer yazma nüsha ise Bursa Bölge Yazmalar Kütüphanesi Ulucami bölümü 6069 numarada tespit edilmiştir.

Bu eserde zikredilen Belgrad ve Rodos fetihlerinin **“Belgrad Fetihnâmesi”** ve **“Rodos Fetihnâmesi”** adıyla ayrı ayrı eserler olduğunu belirtenler[49] olduysa da kütüphanelerde bu isimlere kayıtlı eserlere rastlanmamıştır. Ancak Viyana Milli Kütüphanesi 993 numarada kayıtlı **“Rodos Fetihnâmesi”** nüshası bulunduğunu Prof. Babinger, Osmanlı tarihçilerine dair olan eserinde (s.101) bildirmektedir[50].

Celâl-zâde Sâlih Çelebi’nin, Kânunî Sultan Süleymân’ın Belgrad, Rodos ve Budin seferlerini yazdığını “Meşâ’irü’ş-Şu’arâ”da da nakledilmektedir: “SulùÀn SüleymÀnuñ Belàrad ü Rodos ü Budun u Engirus àazÀların yazmışlardur. Baèøın pÀdişah nÀm-ı nÀmisiyle müveşşeó ve baèøın İbrÀhím Paşa naètıyle müreşşeó itmişlerdür.”[51]

Kanûnî Sultan Süleymân’ın Alman seferinin konu alındığı 82 varak olan bir yazma nüsha ise **“939 Alman Seferi Tarihçesi”** adıyla Süleymâniye Kütüphanesi Kadızâde Mehmed bölümü 557. numarada kayıtlı bulunmaktadır.

i. TERCÜME-İ CEVÂMİU’L-HİKÂYÂT VE LEVÂMİU’R-RİVÂYÂT

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Cemâleddîn Muhammed Avfî’nin aslı Farsça olan eserini Kanûnî’nin oğlu Şehzade Bâyezîd’in isteği üzerine tercüme etmiştir. Tarih ve ahlâka dair olan eserde yer yer konulara uygun hikâyeler de anlatılmıştır[52].

48 M.Tayyib Gökbilgin, **a.g.m.** , s.263.
49 Kınalı-zâde Hasan Çelebi, **a.g.e.** , I,550.
50 İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.** , s.429.
51 Filiz Kılıç, **Meşa’irü’ş-Şu’arâ İnceleme Tenkitli Metin**, Doktora Tezi, Ankara 1994, II,702.
52 M.Tayyib Gökbilgin, **a.g.m.** , s.263.

Cevâmiu'l-Hikâyât, aslı gibi dört kısım üzerine tercüme edilmiş olup her bir kısım yirmi beş baba ayrılmıştır[53].

Eser, Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin kendi hattıyla **"Câmiu'l-Hikâyât ve Lâmiu'r-Rivâyât Tercümesi**" adıyla Süleymâniye Kütüphanesi, Tekelioğlu bölümü 000756 numarada kayıtlı bulunmaktadır. 537 varak 4 ciltten oluşan diğer bir nüshası ise aynı kütüphanenin Ayasofya bölümü 003167 numaradadır.

"Tercüme Câmiu'l-Hikâyât ve Lâmiu'r-Rivâyat" adıyla kayıtlı 285 varaklık bir diğer yazma ise Süleymâniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa bölümü 001855 numarada bulunmaktadır. 387 varak olan bir diğer yazma nüsha ise aynı kütüphanenin Yozgat bölümü 000862 numarada kayıtlıdır.

308 varak olan bir diğer nüsha ise yine Süleymâniye Kütüphanesi Hüsnü Paşa bölümü 000190 numarada **"Terceme-i Câmiu'l-Hikâyât ve Lâmiu'r-Rivâyât"** adıyla kayıtlı bulunmaktadır. Derviş Ali tarafından istinsah edilen 436 varak bir diğer yazma ise Süleymâniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa bölümü 000432 numarada kayıtlıdır.

Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin tercümesine esas olan nüsha Hekimoğlu Ali Paşa kitapları arasında 609 numarada bulunan nüshadır. Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin kendi el yazısıyla olan **"Cevâmiu'l-Hikâyat"**ın ikinci cildi de yine aynı kütüphanede 603 numarada bulunmaktadır. Celâl-zâde Sâlih Çelebi, ikinci cildini h.964 (m.1557)'de Eyyüp'teki evinde tamamlamış olduğunu bu cildin sonunda beyan etmiştir[54].

j. VİKÂYE ŞERHİ HÂŞİYESİ

[53] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.** , s.436.
[54] İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.** , s.436.

Burhanü'ş-Şeria Mahmud bin Sadrü's-Şeria'nın fıkıhtan Hidâye meselelerine dair **"Vikâye"** adlı eserinin şerhlerinden birisine hâşiyesi olup Arapçadır[55].

Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin bu mensur eserlerinden başka Süleymâniye Kütüphanesi Kadızade Mehmed bölümü 000557 numarada kayıtlı 88 varaktan oluşan **"Şehzade Beyazıd'a Gönderilen Mektuplar"** adıyla bir yazma nüsha bulunmaktadır.

MANZUM ESERLERİ

a. DÎVÂN

Celâl-zâde Sâlih Çelebi Dîvânı'nın Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 3846 numarada kayıtlı olan bu nüshası h. 969 (m. 1561)'da istinsah edilmiştir. Tezhibli ve güzel ta'lîk ile yazılmış ve saraydan çıkmış olan bu nüshada **"Leylâ vü Mecnûn"** mesnevîsi de bulunmaktadır. Sâlih Çelebi, yaşlanınca gözlerine perde inmiştir. O da hatırında kalan manzumeleri okuyarak yazdırmıştır[56].

Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin şiirlerinin toplandığı **"Şiirler"** adıyla kayıtlı bir yazma nüshası vardır. Bu eser, Süleymâniye Kütüphanesi Kadızade Mehmed bölümü 000557 numarada bulunmaktadır.

Ali Şir Nevâi (ö. 906/ 1502)'de olduğu gibi, manzum- mensur karışık dîbâce yazan Dîvân şairi olarak Anadolu sahasında ilk karşımıza çıkan şahsiyet, Necâtî (ö. 914/ 1509)'dir[57]. Celâl-zâde Sâlih Çelebi de, Necâtî ile başlayan bu geleneğe uyarak manzum-mensur karışık dîbâce ile Dîvân'ına başlamıştır. Dîbâceden sonra dokuz beyitlik bir tevhîd, on yedi beyit tutarında bir na't yazmıştır. Daha sonra Kanûnî Sultan Süleymân'a sunulan iki kasîdeden sonra Vezîr-i Azam İbrahim Paşa için bir, Ayas Paşa için de üç kasîde yazmıştır. Dîvân'daki son kasîdeyi de hocası

55 İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.** , s.438.
56 Ebubekir Gündoğdu, **a.g.t.** , s.18.
57 Tahir Üzgör, **Türkçe Dîvân Dîbâceleri**, Ankara 1990, s. 9.

İbni Kemâl için yazmıştır. Dîvân'da 143 tane de gazel vardır. Gazelleri müteâkib **Dürer-i Nesâyıh** yer almaktadır. Muhteva incelemesi yapılırken bu nüsha esas alınmış ve ele alınan beyitlerin yeri parantez içinde belirtilmiştir. İlk sayı beyitin kaçıncı şiir içinde yer aldığını gösterirken, diğer sayı beyit numarasını vermektedir. Şairimiz, Dîvân'da (çe) harfi hariç her harf ile değişik sayıda gazel söylemiştir.

İlk yüzyıllardan başlayarak bütün nazım şekillerinde en çok kullanılan remel bahrinin kalıpları olmuştur[58]. Celâl-zâde Sâlih Çelebi de Dîvân'ında aruzun on değişik kalıbını kullanmıştır. Bunlar içinde en çok remel bahrinin kullanıldığı görülmektedir. Daha sonra da sırayla hezec, müzâri, hafîf, müctes ve recez bahirleri kullanılmıştır.

Dîvân'da imâle ve medlere sıkça rastlarız. Yer yer zihâf yaptığı da olur. Çoğunlukla zengin kâfiyenin kullanıldığı Dîvân'da Sâlih Çelebi, her türlü kâfiyeden yararlanmıştır. O, kâfiye oluştururken Türkçe-Türkçe, Arapça-Farsça, Farsça-Farsça, Farsça-Türkçe, Arapça-Arapça kelimelerle kâfiyeler yapmıştır.

Yapılan bu tez çalışmasında, Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin Dîvân'ı üzerinde daha önce de yapılan bir çalışma olduğu için[59] ayrıca metin çalışması yapılmamış, Dîvân'ın dinî muhtevâsına ağırlık verilmiştir.

b. DÜRER-İ NESÂYIH

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, altmış ile yetmiş yaş arasında gözlerine zaaf geldikten sonra inzivaya çekilmiştir. Bu arada nefsin sualine cevap ve başkalarına nasihat yollu **Dürer-i Nesâyıh** adlı seksen beyitlik manzumesini yazmıştır. Sonradan dostlarından birinin ricası üzerine, eser Türkçe olmasına rağmen bu manzumeyi beyit beyit şerh etmiştir. Eser, kasîde nazım şekliyle yazılmıştır. Nuruosmaniye

[58] Hâluk İpekten, **Aruz Ölçüsü**, Erzurum 1989, s.140.
[59] Ebubekir Gündoğdu, **a.g.t.** s. 18.

Kütüphanesi, 3846 numarada kayıtlı olan **"Sâlih Dîvânı"** sonunda (58b'den 62a'ya kadar) yer almaktadır. Şerhli nüsha ise İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 3046 numarada kayıtlıdır. Ayrıca üniversite kütüphanesinde 3046 ve 3094 numarada kayıtlı talik yazıyla yazılmış 20 varak olan başka bir nüsha da bulunmaktadır[60].

c. LEYLÂ VÜ MECNÛN

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, bu eserini h. 962 (m.1554) tarihinde kaleme almıştır. Bu tarih **Leylâ vü Mecnûn** mesnevilerinin en güzeli olarak kabul edilen Fuzûlî'nin eserini yazdığı tarihten (h.942/m.1535) 20 yıl sonradır.

Şair eserini geç yaşta kavuştuğu oğlunun erken ölümüne duyduğu üzüntü ile yazmıştır. Eserini meydana getirirken İranlı şâir Hâtifî'nin (Ölümü h. 918 / m.1512) naklini esas kabul etmiştir:

Biñ belÀ ile òâme aldum ele
Bu temam oldı naôm olındı hele

Lík bunda bir özge kÀr itdüm
HÀtifí naúlin iòtiyÀr itdüm[61]

Eserin baş tarafında tevhîd, na't-ı şerif ve Ashab-ı Kirama senâ bulunuyor. Mesnevî tarzındadır[62].

Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin bu eserinin nüshası **"Manzûme-i Leylâ ve Mecnun"** adıyla Nuruosmaniye Kütüphanesi 3846 numarada kayıtlıdır.

Bu nüsha (1561-69)'da müellifin sağlığında yazılmıştır. Şair şu beyitle şiirine başlamaktadır:

Nedür ol dür ki söz aña muótÀc

---

60 İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.** , s.435.
61 Rıfat Kütük, **a.g.t.** , s.36-37.
62 İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.** , s.433.

Güher-   i naôm ü neår silkine tÀc

Başlangıç manzumesiyle tevhîd, ikinci bir tevhîd (kasîde), na't, mirâciye (kasîde) ve "Ashab-ı güzin"e övgüden sonra, "Sebeb-i nazm" bölümü geliyor[63].

Bu eserde Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Leylâ vü Mecnun arasında yaşanan olaylara değindikten sonra hikâyeyi bitirir ve oğul acısıyla bunları yazdığını söyleyerek Allah'a yalvarır:

Geçdise Rÿmda KemÀloàlu
N'ola ùutsa yerin CelÀloàlu

Diye kendini övdükten sonra, eserini şu beyitlerle tamamlar:

Böyledür çünki èÀlemüñ revişi
İtmesün iètimÀd èömre kişi

Áòiret zÀdınuñ görüp úaydın
Úayd itsün rıøÀy-yı Óaú ãaydın[64]

Bu eser üzerine Rıfat Kütük tarafından 1995 yılında "Celâl-zâde Sâlih Çelebi Leylâ vü Mecnûn" adıyla yapılmış bir yüksek lisâns tezi de bulunmaktadır.

d. MÜNŞEÂT

Münşeât ile birlikte bazı kasîde ve gazellerin bulunduğu müellif nüshası Süleymâniye Kütüphanesi'nde Kadı-zade Mehmet Efendi 000557 numarada kayıtlıdır. Münşeâtın başında şu not yazılıdır:

"Ba'zı mekâtib sûretleri ve Alaman senevî târîhini ve nazm-ı ba'zı kasâid ve gazaliyyâtı ve bir Leylâ vü Mecnûn hikâyesini câmi' mecmû'adır ki Sâlih bin Celâl-i fakirin münşe'âtındandır ve kendi hatt-ı hakîrânesidir."[65]

---

[63] Agâh Sırrı Levend, **Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi**, TTK Basımevi, Ankara 1959, s.287.
[64] Agâh Sırrı Levend, **a.g.e.** , s.297.

Eserin 96 varak olan bir diğer nüshası ise Süleymâniye Kütüphanesi Uşşaki tekesi 000049 numarada kayıtlıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

CELÂL-ZÂDE SÂLİH ÇELEBİ DÎVÂNI'NIN DİNÎ VE TASAVVUFÎ MUHTEVÂSI

I. DİN

1. ALLAH

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Dîvân'ında yer alan pek çok şiirinde çeşitli vesilelerle Allah'ın isim ve sıfatlarına yer vermiştir. Nitekim Dîvân'ına, dîbâceden hemen sonra dokuz beyitlik "Der-Tevhîd-i Bârî Azze İsmuhû" başlıklı tevhîd ile başlamıştır.

Celâl-zâde'ye göre var olan her şeyi yaratan, her an varlıkta durduran yalnız Allahtır. Kendisinden başka her şey O'nun yarattıklarıdır. O, zatı ve sıfatları bakımından yarattıklarına benzemez.

Allah'ı benzeri olmayan yüce bir padişaha benzeten şair, zalim nefsin elinden kendisini sadece Allah'ın kurtaracağını bilir ve O'ndan yardım ister:

Raómedüp úurtar hevÀ-yı nefs elinden yaúamı
DÀd it bidÀduma ey pÀdişÀh-ı bí- naôír (1/4)

Allah hiçbir şeye muhtaç değildir. O Ganî-i Mutlak'tır. Yaratılan her şey ise her yönüyle her zaman O'na muhtaçtır. Bu noktada zengin, fakir, sultan, vezir arasında bir ayrım yoktur:

---

[65] Ebubekir Gündoğdu, **Dîvân-ı Sâlih Çelebi ve Dürer-i Nesâyıh Tenkidli Metin İnceleme**, YLT, Erzurum 1997, s.18.

CÀ-be-cÀ èÀşuúlaruñdur muntaôır dídÀruña

Úapuña gelmiş gedÀ vü mír ü ãulùÀn ü vezír (1/7)

Allah, sonsuz rahmet ve merhametiyle muâmele ederek, kapısına geleni, yani yalnız O'na yöneleni, yalnız O'ndan yardım isteyeni boş çevirmez:

Óaú úapusuñ gözle kim bu úapıda sÀile

Redd ü menèi yoúdurur her ne dilerseñ dilen (152/58)

Yalnız Allah'a muhtaç olan âciz kul, O'ndan gelen her şeye de râzı olmalı, O'nun yolunda gerektiğinde canını bile vermekten kaçınmamalıdır:

Her ne cevr oúıyla kim úavs-ı úaøañ atar beni

Òoş gelir senden baña cÀnumda yer eyler o tír (1/8)

Şair, Rabbinin kapısına bîçare, fakir bir âşık olarak geldiğini, bunu da hiç bitmeyen gözyaşlarıyla ifade ettiğini belirterek fakir kuluna yani kendisine ve kendisi gibi olan diğer âşıklara Ganî sıfatıyla rahmet etmesini diliyor:

Ya Rab eşkim sayılan redd itme ãaldum úÀpuña

Bir bölük üftÀdelerdür Sen áaní añlar faúir (1/2)

Çünkü yalnız Allah'a kul olunur. O'na kul olan da her türlü sıkıntıya hazırlıklı olmalıdır:

Sen şÀha úul olÀnuñ işi Àh u vÀ imiş

Mülk-i cihÀnda dirliài bÀd-ı hevÀ imiş (71/1)

Allah, ilmi ve kudretiyle bütün âlemi kuşatmıştır. Kâinatta bulunan bütün varlıklar da Allah'ın bu yüceliğini haykırmaktadır:

DÀstÀnsın èÀlem içre çeng ÀvÀzı ile

Ùopùoludur ãaà ü sol ü píş ü pes bÀlÀ vü zír (1/5)

Şaire göre Allah'a kavuşmak bayram gibidir. O'nun yoluna da canlar seve seve kurban edilir:

èÍyd ü vaslun Àrzÿsın itdüği budur iver
KÀèbe-i kÿyunda úurbÀn olmaàa cÀnım sañÀ(17/3)

Bir mü'minin imanını muhafaza ederek, son nefeste imanlı olarak gitmesi o kişiye ebedî saâdet diyarının kapısını açar. Bunun için her kulun Allah'tan en çok istediği son nefeste imanla gitmek ve böylece nefs ve şeytanla olan mücâdeleden gâlip çıkmaktır; buna binaen şair, tevhîd şiirinin sonunda Allah'a bu dileğini şöyle arz etmektedir:

äÀlióuñ kesr itme yÀ RÀb leşker-i ímÀnını
äoñ nefesde seg raúíb ile iderken dÀr u gír(1/9)

Dünya ve âhiret mutluluğunun, Allah'ın rızâsında gizli olduğunu belirten şair, bir beyitte Hakk'ın rızâsını kazânmayı istediğini ve bu isteğin gönlünde bir sevdaya dönüştüğünü belirtmektedir:

Düşdü göñüle ammÀ sevdÀ-yı rızÀ-yı Óaú
Bir leylíye dil virdüm bu şevú ile Mecnÿn'uñ (106/5)

Dîvân'da geçen Allah ile ilgili kavram ve terkîpler şunlardır:

Allah: (4/33), (16/5).

Azze vü Cell: (6/37).

Kird-gâr: (4/29).

Hak: (4/6), (4/34), (5/32), Dergâh-ı Hakk (9/28), Lutf-ı Hak (1/1), Rızâ-yı Hak (106/5), Zıll-i Hak (3/14).

Hayy-i Müste'ân: (5/36).

Hudâ: (6/37), (13/1), (13/2), (116/1).

İlah: İlâhî (7/34).

Rab: Rab (7/36), Rabâ (8/22), Rabbü'l-Âlemîn (3/36).

Rahmet-i Rahmân: (6/25).

Sâni': (69/2).

Tevfîk-i Rabbânî: (8/12).

Diğer: Hû (1/6), Padişah-ı bî-nazîr (1/4), Dest-gîr (1/1), Ganî (1/2), Pâdişâh-ı Mülk-i hüsn (89/4), Kâtib-i Kudret (69/1).

Allah için Farsça şâh, pâdişâh, perverdigâr sıfatlarını kullanan Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Arapça olan Rab kelimesi ile Farsça olan Hudâ kelimesini de çok kullanmıştır.

2. MELEKLER

Meleklere iman, İslam inanç esaslarından birini oluşturmaktadır. Nurdan yaratılmış olan melekler, günah işlemez ve sürekli olarak Allah'a ibâdet ederler. Erkeklik ve dişilikleri de yoktur. Cebrâil, Mikâil, İsrâfil, Azrâil gibi dört büyük melekten başka farklı görevleri olan sayısız melek bulunmaktadır[66].

Dîvân'da melek kelimesi çeşitli vesîlelerle ele alındığı gibi melek kelimesi ile ilgili olarak melâik ve ruhâniyân kelimeleri de yer almaktadır:

Bu mesnÿn emri ièlÀnÀ melekler gÿşuna yerden
Felek gÿşini itdi ger ãadÀsı ùabl ü ãÿr-nÀnuñ
(7/13)

Yeryüzinde bir èaceb fetó itdi kim yer yer añÀ
Áferín itdi ser-i eflÀkden rÿóÀniyÀn (5/9)

Dîvân'da dört büyük melekten sadece Cebrâil (a.s)'den bahsedilmektedir. Şair, Cebrâil (a.s)'in "Rûhu'l-Emîn" ismine yer vermiştir. Padişah

[66] Meleklerle ilgili bkz. A. Saim Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâm'a Giriş**, İst. 1987, s.172-185.

için yazdığı kasîdenin fahriye bölümünde, kendi şiirini överken Cebrâil (a.s)'in Sidre'den tahsinler okuduğu belirtilmektedir:

Bir duèÀ bünyÀd itdi dil anuñ yÀdına kim
Sidreden taósín oúur naômın görüp Rÿhu'l-Emín (3/30)

Melek kelimesi, çoğu zaman gerçek anlamıyla değil, manevî güzellik ve sevgiliyi tasvir sadedinde kullanılmıştır:

YÀri bildim ne melek ne hod peri ne òÿr imiş
Maóø-ı ãunèı Óaúdan olmuş bir muãavver nÿr imiş (68/1)

Başka bir beyitte ise melek kelimesi, insan kelimesi ile birlikte bir âyet iktibası yapılırken kullanılmıştır:

İns ü melekden n'ola rÀció ise úadr ile
Híç ber-À-ber midir bilen ile bilmeyen (152/23)

Devrin padişahı övülürken meleklerin onun hizmetlerini takdir ettikleri ise şöyle belirtilir:

Úıldılar yerden òalÀyık göğe diñ taósin añÀ
İtdiler gökden melÀik yere dek ãad Àferín (3/29)

3. PEYGAMBERLER

İslam inanç esaslarından biri de peygamberlere imandır. Peygamber; Farsça "haber veren, haber getiren" anlamına gelen bir kelimedir. Arapça'daki Resûl ve Nebî kelimelerinin karşılığıdır. Peygamberler, Allah'ın elçileridir. Allah'ın insanlar arasından seçtiği her türlü ahlâk güzelliğine sahip örnek insanlardır. Doğruluk, günah işlememe, güvenilirlik, akıllı, zeki ve uyanık olma gibi özelliklere sahip olan

peygamberler, Allah tarafından kendilerine vahyedilenleri olduğu gibi almış oldukları gibi, hiç değiştirmeden insanlara ulaştırmakla görevlidirler[67].

İlk peygamber Hz. Adem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar 124 bin peygamber olduğu yolunda bir hadîs bulunmaktadır[68].

Dîvân'da bazı mûcizelerine telmih yapılan ve adı geçen peygamberler şunlardır: Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Süleymân, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed (s.a.v).

a. Hz. Nuh (a.s.)

Ulü'l-azm peygamberlerden olan Hz. Nuh, Hz. Adem'den sonra, "insanların atası[69]" olarak kabul edilir. Allah'a ibâdeti terk edip, tapınmak için kendilerine putlar edinen ve böylece yeryüzünde ilk defa fesada uğrayan bir kavmi tevhîd akidesine döndürmek için gönderilen Hz. Nuh, kavmini tevhîd akîdesine döndürmek için dokuz yüz elli sene mücadele etmiştir.

Bir beyitte Hz. Nuh zamanında yaşanan tufana işaret edilmiştir. Bu beyitte şair, âhının, bir Nuh tufanı gibi kopma vaktinin geldiği için gönül gemisinin suya batmak üzere olduğundan bahseder:

Áhımuñ ùÿfÀnı úopdı vaútidür Nÿhum iriş
Fülk-i dil garú olmadın ãÀret demÿèí ke'l-bihÀr [70] *(51/4)*

Diğer bir beyitte ise Nuh tufanında kendisine inananlarla birlikte sahile çıkarak emniyete kavuştuklarına işaret edilmektedir:

ÒÀne-i emn oldı bir taòta ile ãu yüzi

[67] Peygamberlerin sıfatları için bkz. A. Saim Kılavuz, **a.g.e**. , s.138-141.
[68] Ahmed bin Hanbel, **Müsned**, V,166.
[69] Ahmed bin Hanbel, **Müsned**, I,5.
[70] Çünkü gözyaşlarım deniz gibi oldu.

Olmadı mı nÀr içün taze vü òaøra çemen (152/36)

b. Hz. İbrâhim (a.s.)

Kur'ân-ı Kerîm'de adı çokça zikredilen, dostluk ve cömertlik timsali olan Hz. İbrahim, Allah'ın dostu anlamına gelen "Hâlîlullâh" ismiyle de anılır. İnsanları puta tapmaktan uzaklaştırmaya çalışan ve bu konuda Bâbil hükümdarı Nemrut'la mücadele eden Hz. İbrâhim'in Nemrut tarafından mancınıkla ateşe atılması ve ateşin bir gül bahçesine dönüşmesi hadîsesi şairler tarafından sıkça kullanılmıştır[71].

Dîvân'da Hz. İbrâhim'in adı, ismen yer almamaktadır. Ancak Hz. İbrâhim'in ateşe atılması ve Allah'ın izniyle ateşin gül bahçesine dönüşerek Hz. İbrâhim'i yakmaması hadîsesine telmih yapılmıştır:

ÒÀne-i emn oldı bir taòta ile ãu yüzi
Olmadı mı nÀr içün taze vü òaøra çemen (152/36)

c. Hz. Süleymân (a.s.)

İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilen hem bir peygamber hem de sultan olan Hz. Süleymân, dünyaya hâkim olan dört kişiden biridir. Allah, Hz. Süleymân'ın duasını kabul ederek ona kimsede bulunmayan bir kudret ve devlet ihsan etti. Cinler, hayvanlar ve rüzgâr da insanlar gibi Süleymân aleyhisselama itaat etti.

Seb'e sûresi 12. âyette: "Süleymân'a da rüzgarı ram ettik, müsahhar kıldık." buyrulmuştur. Nitekim Dîvân'da rüzgarın Süleymân aleyhisselamın emrinde olduğu, Seb'e Melîkesi Belkıs'ın tahtının iki aylık mesafeden bir anda getirilmesi mûcizesine telmih yapılarak belirtilmiştir:

Virdi bÀd üzre hemín taòt-ı SüleymÀndan nişÀn
BÀd pÀy-ı esb-i şÀh-ı ins ü cÀn üstünde zín
(3/2)

---

[71] İskender Pala, **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, Ankara tsz., s.247-249.

Başka bir beyitte ise Hz. Süleymân'ın kurtlar ve kuşlarla konuşması mûcizesine telmih yapılmıştır:

èAceb rÀm eylemiş Mecnÿn vaóş ü tayrı kendüye
SüleymÀnlıú idüp devrinde ol dívÀneler şÀhı (143/2)

Süleymân aleyhisselamın ünlü veziri Âsaf'ın ismi de bir beyitte şöyle zikredilmiştir:

Yeridürür saña Áãaf dinürse ahdüñde
Nitekim şÀha SüleymÀnü bendeñe SelmÀn (6/29)

Karıncalara varıncaya kadar her hayvanın sesini işiten, dillerini anlayan Süleymân aleyhisselamın bu mûcizesine Neml sûresi 18. âyette şöyle işaret edilir: "Hatta karınca deresi üzerine vardıklarında bir karınca şöyle dedi: Ey karıncalar, haydi meskenlerinize girin, Süleymân ve ordusu sizi fark etmeyerek kırıp geçirmesin." Aşağıdaki beyitte, âyette de bahsedilen karıncanın diğer karıncaları uyarmasına işaret edilmiştir:

Gözle eğer şÀh isen óÀl-i reèÀyÀnı kim
Nemle didi üdòulü'l-meskeni lÀ- yeòùimen (152/38)

d. Hz. Yûsuf (a.s.)

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden olan Yûsuf (a.s.) kendisi de peygamber olan Yakup aleyhisselâmın oğludur. Küçük yaştayken annesi vefat eden Yûsuf aleyhisselâmı, babası Yakup aleyhisselâm büyük bir şefkatle büyüttü. Ancak ona duyduğu derin sevgi ve gösterdiği şefkat onun oğlundan ayrılmasına neden oldu. Bu durum şair tarafından şöyle ifade edilmiştir:

Atañ anañ etmede şefúati Àfetdür ol
ŞÀhid aña Úıããa-i Yûsuf u hem gergeden (152/69)

Nitekim Yakup aleyhisselamın, oğlu Hz. Yûsuf'u kendilerinden çok sevmesi sebebiyle kıskançlıkları iyice artan diğer oğullar, Yûsuf aleyhisselâmı babası Yakup aleyhisselâmdan ayırmak için plan hazırladılar. Yûsuf aleyhisselâmı, kardeşleri bir geziye çıkarmak maksadıyla babalarından izin alarak evden uzaklaştırdılar ve bir kuyuya atarak eve geri döndüler. Oğlu Yûsuf'u soran Yakup aleyhisselâma da, kana bulanmış gömleğini göstererek onu kurdun parçaladığını söylediler. Büyük bir üzüntüyle, çocuklarının söylediği bu yalanı kabullenen Yakup aleyhisselâmın bu hâli bir beyitte şöyle dile getirilmiştir:

Dinleme her sözi kim eyle teemmül saña
Hiããe yiter úıããa-i Yusuf ile pírehen (152/39)

Yûsuf aleyhisselâm, akıllara durgunluk verecek derecede güzeldi. Yüzünde parlayan nübüvvet nuru herkesi kendisine hayıran bırakırdı. Dîvân'da Yûsuf aleyhisselâmın bu güzelliği, sevgilinin güzelliğini tasvir ederken kullanılmıştır:

Yoluna cÀn virdüğünce dilber istiğnÀ satar
Kendüyi ol Yÿsuf-ı æÀní igen raènÀ ãatar (53/1)

e. Hz. Mûsâ (a.s.)

İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden olan Hz. Mûsâ, peygamberler içinde üstünlükleri olan ve kendilerine "Ulü'l-azm" denilen altı peygamberin üçüncüsüdür. Allah ile konuştuğu için "Kelîmullah" sıfatıyla da anılan Hz. Mûsâ, Hz. Yûsuf'tan sonra Benî İsrâil'e gönderilmiştir. Hz. Yûsuf'tan sonra Mısır'da İsrailoğullarının çoğalmasından endişe eden Kıbtî kavmi, Mısır'ın idaresini elinde bulunduran Firavun'dan aldıkları destekle İsrailoğullarına çeşitli işkenceler yapıyor ve ülkelerinden ayrılmaları için onları zorluyorlardı. Bunun üzerine kendisine inananlarla birlikte Mısır'ı terk eden Hz. Mûsâ'nın Kızıldeniz'i aşarak Tih sahrasında yaklaşık kırk sene kalmaları olayına bir beyitte şöyle telmih yapılmaktadır:

èIşú-ı MusÀ gÿyiyÀ Firèavnı gam
äan èaãÀ Àhım göñül ãaórÀ-yı Tíh (134/4)

Hz. Mûsâ'nın Hz. İsâ ile birlikte adının geçtiği bir beyit daha bulunmaktadır:

Gözündür úan içen benden lebüñden bilmesün iller
Meåeldür çünki èÍsÀdan sorulmaz cürmi MÿsÀnun (7/29)

f. Hz. İsâ (a.s.)

Kur'ân-ı Kerîm'de ismi bildirilen peygamberlerden olan Hz. İsâ, peygamberlerin derece bakımından en yüksekleri olan ve kendilerine "Ulü'l-azm" denilen altı peygamberden beşincisidir. Peygamberliği îcâbı çeşitli mûcizeler gösteren Hz. İsâ, Allah'ın izniyle hastaları iyileştirme ve ölüleri diriltme mûcizelerini göstermiştir. Şaire göre, Hz. İsâ'nın sözüyle ölüler can bulduğu gibi sevgilinin sözüyle de âşık can bulur.

Nitekim Dîvân'da sevgili övülürken İsâ nefesli olduğu, sözlerinin cansız bedenini canlandırdığını şair şöyle belirtmektedir:

Sözlerüñ bu cism-i bí- cÀna naôar ey ağzı mím
äan dem-i èÍsÀdur ióyÀ itmeğe Àôm-i remím (102/1)

Başka bir beyitte ise fâziletçe büyük olan kişiler İsâ nefesli olarak târif edilmiştir:

Muóammed-òulk u èÍsÀ-dem oturdılar ekÀbir çoú
Nice eyvÀn-ı èÀlí de ãan oldı leyli isrÀnuñ (7/19)

Şair, İsâ nefesli olarak nitelendirdiği sevgiliden kabrine gelerek duasıyla diriltilmesini istemektedir:

Son ölicek úabrime dirgür duèÀn ile beni
èEyle ey èÍsÀ-demim her ne düşse aduña (128/2)

g. Hızır (a.s.)

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Musa ile ilgili maceralarına yer verilen[72] kişi olduğu kabul edilen, âb-ı hayatı bulduğuna ve böylece ölümsüzlüğe ulaştığına inanılan Hızır, edebiyatımızda çokça yer alır. İbrahim aleyhisselamdan sonra yaşadığına inanılan bir peygamber veya veli olarak değerlendirilen Hızır, Dîvân´da yer alan bir gazelde âb-ı hayât ile birlikte zikredilmektedir:

Ôulmete Òızr irmedin Àb-ı óayÀt içmedi
Mihr ü vefÀ görmedi cevr ü cefÀ çekmeyen (152/37)

h. Hz. Muhammed (a.s.)

Peygamberlerin sonuncusu ve en üstünü, Allahü Teâlâ'nın yarattığı varlıkların en şereflisi olan Muhammed aleyhisselâm, Allahü Teâlâ'nın resulü ve son peygamberidir. Bütün insanlara ve cinlere peygamber olarak gönderilen Muhammed aleyhisselama " Hâtemü'n-nebiyyîn" ve "Hâtemü'l-Enbiyâ" denilmiştir.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen, on sekiz bin âlemin Mustafâ'sı, Allahü Teâlâ'nın habîbi son peygamber Hz. Muhammed, Dîvân'da adı en çok geçen peygamberdir. Hatta Dîvân'da Tevhîd'den sonra bir de na'ta yer verilmiştir.

Şaire göre bütün iyilikleri, güzellikleri, üstünlükleri kendinde toplayan Hz. Muhammed (2/1), Allahü Teâlâ'nın habîbi, sevgilisidir:

Aldım hezÀr gÿne cemÀluñ òaberlerin
äÀdıú yoluñda èÀşıú iken ey Óabíb-i Óaú (2/2)

Yaratılmışların en güzeli olan Hz. Muhammed, bu güzelliği ile güle benzetilmektedir. Onun bu güzelliğini gören herkes ona âşık olmakta ve aşk şarabını yudumlamaktadır:

---

[72] Bkz. Kehf ,18/60-82.

Çekdüm şarÀb-ı èaşúını şÿríde èÀşıúın
Ol çehre-i müníre ki güldür aña ´araú (2/4)

Onun çehresi de güldür, teri de gül kokar (2/4). Onun üstünlüğünü, yüceliğini kabul edip, onun gösterdiği yoldan gidenler, onun sunduğu Kevser suyundan içecektir. (2/5)

Mekke-i Mükerreme'nin ve Medine-i Münevvere'nin (Yesrib ü Bathâ) dil-rübâsı olan Hz. Muhammed, güzelliği ile tanınan Hz. Yûsuf'tan daha güzeldir:

Ey dil-rübÀ-yı Yesrib ü BaùhÀ cemíl-i òalú
Yÿsufdan olan emlaó eyÀ mÀh-ı bí-behaú (2/7)

Onun yüzünün güzelliği, güneşe benzetilerek Şems sûresine (1. âyet) telmihte bulunulmaktadır.

Rÿyuñ øiyÀsı ãÿreti ve'ş-şemsi ve'd-duóÀ
Mÿyuñ øalÀmı síreti ve'l-leyli iõÀ àasaú (2/8)

Göz, onun güzelliğini görmekten mahrum kalmıştır; ama onun kırmızı yanağını gördüğünden beri lâle dîvâneye dönmüştür. Hatta bu dîvânelik gam ile bağrını yakmaktadır:

Rÿóun Àlíni görelden beru dívÀnesidir
áam ile bağrını daà itdi düşüp lÀle ùaàa (126/6)

Onun ağzından çıkan her söz bir nurdur. Nur saçan mübarek ağzındaki dişleri ise bir mercandır (72/3).

Dîvân edebiyatında gül ile bülbülün önemli bir yeri vardır. Âşık bülbüle, mâşuk ise güle benzetilir. En güzel gül ise Hz. Muhammed'dir. (124/2) Bunun için şair bir beyitte Hz. Muhammed'in güzelliğinin cihan bağlarında bulunan en taze güllerden bile güzel olduğunu söyler. Nitekim onun cemâlinin güzelliği ancak cennet bağlarında açan güllere benzetilebilir:

Ne tÀze verd-i óandÀnsın cihÀn bağında olmaz bu

Meger gül-zÀr-ı cennetde açılduñ ey gül-i òoş bÿ (122/1)

Şairin peygamber sevgisi o kadar coşkun, o kadar içtendir ki, onun ayağının değdiği bir akarsuya karışmak için gözünün yaşı sürekli akıp durmakta ve onun ayağının değdiği o akarsuyun yerini araştırmaktadır:

Ulaşam diyü sen servüñ ayağı cÿy-bÀrına
İder her yÀneden durmaz yaşum ırmağı cüst ü cÿ (122/3)

Şaire göre Hz. Muhammed'in gösterdiği yolda ilerlemek ve ona ulaşmak, gözyaşı dökmekle ve pek çok fedakârlıkla mümkündür:

Göz yaşıyla varılur dirler Óabíbüñ kÿyına
Dökmeyen mÀlını yolda Kaèbe'yi itmez ùavÀf (81/2)

Peygamber sevdalısı olan şair; onun bulunduğu yerde değersiz, sıradan bir kişi, bir dilenci olarak bile bulunmanın en büyük nimet olduğunu; fakat bu mutluluğu yaşamaktan uzak olduğunu çok güzel bir dille ifade eder:

Kÿyuñuñ olmaú gedÀsı devlet-i sermeddürür
Olmadı ammÀ müyesser baña ol baòt-ı saèíd (37/5)

Dîvân'da Hz. Muhammed'in bazı mûcizelerine de yer verildiği görülmektedir. Hz. Muhammed'in İsrâ ve Mîraç mûcizesine yer verilen bir beyitte Hz. Muhammed, Hz. İsâ ile birlikte zikredilmiştir. (7/19)

Başka bir beyitte de Hz. Muhammed'in parmağıyla ayı ikiye ayırma mûcizesine yer verilmiştir:

äokdu raúíb gözüne barmağ ile Habíb
İtdi felekde mÀh-ı tamamı tiz iki şaú (2/6)

Dîvân'da Hz. Muhammed ile ilgili kullanılan isim ve sıfat tamlamaları ise şöyledir:

Habîb-i Hak, Cemîl-i hâlk, gül varakı, şâh-ı enbiya, âhiret sultanı.

4. DÖRT HÂLİFE

Hz. Peygamber'in 632 yılında vefatından sonra, otuz yıl süren bir dönem vardır ki buna İslam tarihinde "Hulefâ-yı Râşidîn Devri" adı verilmektedir. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle kurduğu devleti idare etmek üzere sırasıyla yönetimin başına geçen dört sahabeye "Dört Hâlife" adı verilmektedir. Bunlar; Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Bu hâlifeler edebiyatımızda daha çok Farsça "Çâr-yâr", "Çâr-yâr-ı Güzîn" terkîpleriyle dört dost, dört seçkin dost adıyla anılırlar. Dîvân şairleri çeşitli vesilelerle Dîvân ve mesnevîlerinde dört hâlifeden bahsederler. Özellikle mutasavvıf şairlerin eserlerinde na'tlar içerisinde dört hâlife anılır[73].

Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin de bu yolu takip ettiği ve na'tında "Çâr-yâr" terkibine yer verdiği görülmektedir. Hz. Muhammed'in ehl-i beytinin ve ashâbının ayaklarının tozuna yüzünü sürmek isteyen şair, onlara binlerce selam da göndermektedir:

Ál ü ãaóÀbenüñ götüri çÀriyÀrunuñ
Yüzüm ayağı tozlarıdur mÀettefaú (2/16)

Dîvân'da dört hâlifeden sadece Hz. Ali'nin adının geçtiği görülmektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin döne döne savaşıp hamle eden mânâsına gelen "Haydar-ı Kerrâr" sıfatının da zikredildiği beyitte, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye hediye ettiği kılıç olan "Zülfikâr" dan da bahsedilmektedir. Hz. Hamza'nın da isminin yer aldığı beyitte her iki sahâbe cesaretleri ve kahramanlıklarıyla anılmaktadır:

Óamza-i ãÀóib-úırÀnsın şeş-perün gürz-i girÀn

[73] Dört Hâlife ve dönemleriyle ilgili bkz. İbn Kesir, **el-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslam Tarihi**, (çev. Mehmet Keskin), İstanbul 1994, c.6 -7.

Óaydar-i KerrÀrsın şemşír-i tízün ZülfikÀr (4/15)

"Ebu'l Hasen" lakabı ile de anılan Hz. Ali, âhirete imanın kuvvetini belirten "Perde-i gayb açılsa yakinim ziyâdeleşmez" sözüyle de Dîvân'da yer almıştır:

Muókem inan perde-i gaybdan olan emre kim
Lev keşefe'l-ıôaèdur inanup Ebu'l-Óasen (152/64)

5. ÂHİRET

"Son", "sonra olan", "son gün" anlamlarına gelen âhiret, dünya sonrası ebedî olarak devam edecek olan yeni bir hayata verilen isimdir. Kıyâmetle birlikte dünya hayatı sona erecek ve âhiret hayatı başlayacaktır. İnsanlar, dünyada yaptıkları iyilik ve kötülüklerden dolayı hesaba çekilecek ve bu hesap sonunda mükâfat ve ceza olarak cennet ya da cehenneme gideceklerdir. İman esaslarından birisi olan âhirete iman, genellikle Kur'an'da Allah'a imanla yan yana zikredilmektedir[74].

Edebiyatımızda, âhiret dünyanın zıttı olarak dünya ile birlikte kullanılır. Aşağıdaki beyitte böyle bir kullanım göze çarpmaktadır:

Ne ùÿbÀdur boyuñ cÀnÀ úıyÀmetler úoparùursun
Bize dünyÀda èarz eyler bugün vaãfını uúbÀnÿñ (7/28)

Dîvân'da âhiret kelimesi kullanılmamıştır. Bunun yerine "dünya hayatının bitmesi, yeniden diriliş ve âhiret hayatının başlaması" konularının ele alındığı görülmektedir. Bir beyitte insanların öldükten sonra diriltilmeleri, bahar mevsiminde yeniden canlanan doğaya benzetilerek açıklanmıştır:

Mürdeler ióyÀsına eyle naôar kim bunu
Saña bahÀr olsa dir bir dil olup her çemen (152/54)

---

[74] A. Saim Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâm'a Giriş**, s.198.

Âhirette, insanın dünya hayatında yaptığı iyi ve kötü davranışların karşılığını göreceğini hatırlatan şair, hayır tohumu ekenin hasat vaktinde hayır biçeceğini şöyle ifade eder:

Mezraèdır bu dünyÀ toòm-ı òayr saça gör
Vaút-i óaãad iricek òayr biçer òayr eken (152/15)

Âhiret hayatının başlangıcı, dünya hayatının sonu olan "kıyâmet" ibaresine yer verilen Dîvân'da, mahşer meydanında peygamberlerin bile Hz. Muhammed'den medet bekledikleri dile getirilmektedir:

Maóşerde saña ùanuşa emrini enbiyÀ
Hevl-i úıyÀmetle gele úalbe çün úalaú (2/11)

a. Kabir

İnsan, imtihan için gönderildiği bu dünyada yaptığı iyi ve kötü bütün amellerin karşılığını muhakkak görecektir. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de "Kim zerre kadar iyilik yaparsa onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre kadar kötülük yaparsa onun cezasını görecektir."[75] şeklinde belirtilmiştir.

Dünya hayatında yapılan bütün ameller bir bir ortaya çıkacaktır. Bu ortaya çıkışın ilk adresi kabirdir. Nitekim bir beyitte şair, kabri amellerin sandığı olarak değerlendirmiştir:

Áòir bulursunník ü bed her ne iderseñ äÀlióÀ
Bir ehl-i dÀnişdir saña aúberu ãandÿúu´l-èamel (97/5)

Şaire göre, ilâhî aşk şarabını içen kişi gerçek mânâda ölmüş kabul edilemez. Öyle ki ilâhî aşk şarabı, kabirden yeniden dirilişe kadar geçen sürede kişiye târifi imkânsız neşeler verir:

Ölür mü cÀm-ı èışúıyla mükeyyef olsa bir kimse

[75] Zilzal, 99/7-8.

Úabirden óaşredek bí-hÿş olur belki bu óÀletden (116/4)

Bu öyle bir neş'edir ki aşığın ayrılık acısını dindirecektir. Sevgiliden ayrı kalmanın acısıyla geçen ömür sonunda yaşananları anlatacak olan ise kabirde biten her bir ot olacaktır:

Vaãf-ı óÀlim dimeàe öldükde gamzeñ zaòm ile
Úabrim üzre bir dil olıser biten her bir giyÀh (125/4)

b. Amel Defteri

Amel defteri; İslamda, kişinin yaşamında söz konusu olan tavır ve davranışlarının yazılı olduğu belirtilen manevî kitap[76] olarak tanımlanır. İnsanın dünya hayatında söylediği bütün sözlerin, yaptığı bütün amellerin en ince ayrıntısına kadar yazıldığı amel defteri bu özelliğiyle Dîvân'da iki beyitte ele alınmaktadır.

Şair, bir beyitte amel defterine yapılan bütün amellerin kaydedildiğini söyleyerek insanlara bir hatırlatmada bulunmakta ve davranışlara dikkat edilmesi konusunda insanları uyarmaktadır:

æebt ide gör adıñı defter-i aèmÀle kim
Úondı vedíèat aña oldı óacer mÿtemen (152/48)

Kıyâmette yüzün ak olması için amel defteri dürülmeden hayırlı işler yapmalı ve amel defterini hayırlarla doldurmalıdır:

Úork şu günden ki ùayy oluna èamel defteri
Olmaya rÿyuñ sefid ola libÀsıñ kefen (152/55)

c. Cennet

Allah'a inanan ve O'na ibâdet ve itâat edenlerin, iman ve İslâmiyet'e ihlas ve sadâkatle hizmet edenlerin, âhirette ebedî kalacakları eşsiz bir mekan olarak târif edilen cennet; Dîvân'da cennet-âsâ (7/32), bâğ-ı huld (115/4), ravza-i huld-i berîn

[76] Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi yay. , Konya 1998, s.28.

(3/20), Firdevs-i berîn (4/17), bâğ-ı naîm (98/4), ravz-ı cinân (9/18), ravza-i cennât (4/22) kavram ve terkîpleriyle ifade edilir.

Ülkeyi adaletle yöneten padişah sayesinde ülke iyilikler ve güzellikler diyârına dönmüştür:

Bÿy-ı òulúundan numÿne nefóa-i bÀd-ı ãabÀ
BÀà-ı èadlünden nişÀne ravøa-i òuld-ı berín (3/20)

Bahar, gül mevsimidir. Bu mevsimde de dünyanın her köşesi cennet gibi olur:

Dem-i nevrÿzdur yaèni bahÀr ü mevsim-i güldür
Yine her gÿşesi cennet olupdur dÀr-ı dünyÀnun (7/2)

Başka bir beyitte ise şair, hocasından bir an uzak kalmak dahi istemediğini, onun yanındayken kendini cennet bahçesinde hissettiğini söylemektedir:

Meclisüñden bir nefes cÀn istemez olmaú ba´íd
Òuld dÀrídür bilür çün sÀóa-i ravz-ı cinÀn (9/18)

Şair, bir vâize hitâben Naîm cennetinin bağlarının güzelliklerini orayı görmeyenlere övmesini ister. Kendisine cennet bahçelerinin övülmesini istemeyen şaire göre esas vatan, orası değil yârin eşiği yani Allahü Teâlâ'ya ulaştıran yolun kapısıdır:

VaèiôÀ bÀà-ı naèími öàe gör görmeyene
Baña öğme añı kim yÀr eşiğidür vaùanum (98/4)

Sevgilinin güzelliği, cennet baharından bir nişân olarak düşünülmektedir:

Yeşermiş sebz-i ruòsÀrıñ ne tÀze bÿstÀndur bu
Meğer kim var ise cennet bahÀrundan nişÀndur bu (119/1)

Şair, cennetteki güllerin güzelliği ile sevgilinin güzelliğini bir tutar. Çünkü sevgilinin güzelliği, bu dünyadaki en güzel taze güllerle bile kıyaslanamaz. O, ancak cennetteki gül bahçelerinin gülüne benzeyebilir:

Ne tÀze verd-i òandÀnsın cihÀn bÀàında olmaz bu
Meàer gül-zÀrı cennetde açılduñ ey gül-i òoş-bÿ (122/1)

Şair, sevgilinin güzelliğini cennetteki güzelliklerle kıyaslar, ama çoğu zaman bu kıyaslamanın da yetersiz kaldığını belirterek, sevgilinin cennetle mukayese edilemeyecek kadar güzel olduğunu söyler:

Nisbet itmiş bÀà-ı òuldı menzil-i cÀnÀnuma
Eylemiş minberde vaèiz bir cehÀlet cumèa gün (115/4)

d. Kıyâmet

"Âlemin sona ermesi ve yeniden dirilmek"[77] olarak açıklanan kıyâmet kelimesi Dîvân'da üç yerde geçmektedir.

Bu beyitlerden birinde kıyâmetin cuma günü kopacağına işaret edilmiştir:

Eyledi èuşşÀúa dilber èarz-ı úÀmet cumèa gün
Òalú-ı èÀlem üzre ãan úopdı úıyÀmet cumèa gün (115/1)

Başka bir beyitte ise bir vâizin kıyâmetten haber verdiğinden söz edilmiştir:

ÚıyÀm itseñ bu úÀmetle cihÀn gavgÀ dolar görmüş
Bugün şehr içre bir vaèiô òaber vermiş úıyÀmetden (116/2)

e. Şefâat

Arapçada, aracılık, yardım etmek anlamına gelen şefâat, yüce bir makam sahibinin, dileğini kabul etmesini veya suçunu affetmesini sağlamak için bir

[77] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.452.

kimsenin o yüce makam sahibine daha yakın olduğuna inandığı bir şahsı aracı yapmasıdır[78].

Şefâat; ıstılahta, âhirette günahkâr müminlerin affedilmesi, günahı olmayanların daha yüksek derecelere erişmeleri için başta peygamberlerin, âlimlerin, şehitlerin, sâlihlerin ve küçük yaşta ölen Müslüman çocukların ve Allahü tealanın izin verdiklerinin, Allah'a yalvarmaları, dua etmeleri ve günahlarının bağışlanmasını istemeleri demektir. Allah'ın izni olmadan bir kimsenin şefâat etmesi veya Allah'ın razı olmadığı birine şefâatte bulunması mümkün değildir[79].

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de: "Hiçbir şefâatçi yokdur ki, O'nun izni olmadan şefâat edebilsin[80]. Başka bir ayette ise "O gün, Allahü tealanın kendisine şefâat etmeye izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimselerden başkasının şefâati fayda vermez[81].

Sâlih Çelebi, Hz. Muhammed için yazdığı na'tta ondan şefâat beklediğini belirtmektedir. Bu noktada şair, kusurlarının, hatalarının ve günahlarının çokluğu dolayısıyla şefâate en çok ihtiyacı olanın kendisi olduğunu söyleyerek ondan elini tutmasını ve kendisine şefâat etmesini istemektedir:

Cürm ister iseñ işit benden eyle şefÀèati
Çoúdur günÀh yoútur añÀ bendeden ehaú (2/14)

Risâletin sonu, peygamberlerin efendisi, şâh-ı enbiyâ (2/2) olan Hz. Muhammed'den, kalplerin korkuyla dolduğu bin ayağın bir ayak üzerinde olduğu kıyâmet gününde herkes, peygamberler dahi yardım isteyecektir:

Maóşerde saña ùÀnuşa emríni enbiyÀ
Hevl-i úıyÀmetle gele úalbe çün úalaú (2/11)

---

78 Süleymân Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Mârifet yay. ,İstanbul 1995, s.489.
79 **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı yay. , Ankara 2006, s.614.
80 Yunus, 10/13.
81 Taha, 20/109.

6. KAZÂ VE KADER, HAYIR VE ŞER

Allahü Teâlâ'nın ezelden ebede kadar olacak olan şeylerin zaman ve yerini, özellik ve nitelikleriyle ne şekilde olacağını ilim sıfatıyla bilip takdir etmesine kader denilmektedir. Ezelde takdir edilmiş olan bu olayların, vakti geldiğinde Allah'ın yaratma sıfatına uygun olarak gerçekleşmesine ise kazâ ismi verilmektedir[82].

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, şiirlerinde kader anlamında "takdîr", "Emr-i Hak" kelime ve terkîplerine yer verir. Ona göre insanın başına gelen her şey, Allah tarafından ezelde takdir edilenden başka bir şey değildir. Bunun hâricinde insanın daha fazlasını elde etmek için çalışıp çabalaması hatta acele etmesi boşunadır; çünkü kişinin kaderinde yazılı olan her şey vakti geldikçe vuku bulur. Acele etmek kişiye bir şey kazandırmaz:

İvme irersin menzile taúdír olunduysa ezel
Vaút irmeden olmaz bir iş lÀ yenfeèu'n-nÀsü'l-èacel (97/1)

Dünya, gezilecek eğlenilecek mekân değildir. Onun için dünyada rahat yaşamak da söz konusu değildir; çünkü nihâyetinde insanın başına gelen her türlü dert, belâ ve sıkıntı insanın kaderi dâhilinde gerçekleşmektedir. Şair, bu gerçeği bir beyitte şöyle ifade etmektedir:

RÀhat otursam dime bunda bu keştíye çün
NÀzil olan her baña óabl-i úaøÀdır resen (214/2)

İnsan, bir isteğine, arzusuna kavuşmak için ne kadar mücadele ederse etsin yine de kazâ ve kader inancı doğrultusunda ona ne hayır takdir edildiyse o gerçekleşir. Aynı şekilde kendisine zarar vereceğini düşündüklerinden ne kadar sakınırsa sakınsın, sonunda hayır ve şer ne yazıldıysa başına o gelecektir:

---

[82] A. Saim Kılavuz, **a.g.e.** , s.107.

Saèy ü haõer kişiden def è-i úaøÀ eylemez
Her ne ise òayr ü şer başa gelür yazılan (152/28)

Bunun için kimseyi kötü sanmamalı, kimseye kötülük yapmamalıdır; çünkü kişi her ne kötülük yaparsa, yapılan her kötülüğün ziyâdesiyle karşılığını görür:

Kimseyi kem ãanma kemlük etme äÀlió Àdemüñ
Her ne kemlük itse yolına gelürmüş bíş ü kem (103/7)

Şaire göre, insan ömrünü hayırlı işler yaparak geçirmelidir. Nihâyetinde bu dünyada bırakacağı tek faydalı şey hayırla anılan nâmıdır.

Añdurıgör Àduñı òayr ile dünyÀda kim
Kişiye bu dÀrda nÀm-ı níkudurür úalan (152/26)

Dîvân'da, muhtelif yerlerde kazâ ve kadere vurgu yapan Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Allah'ın ezelde takdir ettiği hükmün değişmeyeceğini, bunun için Allah'ın hükmüne boyun eğdiğini ifade eder:

äÀlióÀ saña belÀ úısmet olunmuş ebedí
Emr-i Óaú böyle imiş çÀre ne óükm-i ezele (130/5)

Sâlih Çelebi, hakîkî aşığı târif ederken de bu konuya dikkat çeker. Ona göre, gerçek âşık, nefsânî arzu ve isteklerinden sıyrılarak başına gelen hayır ve şerre razı olabilecek bir hâle gelmiştir. Öyle ki bu uğurda canını bile hiç düşünmeden yâre teslim edebilir:

èÁşıú ol ferzÀnedür kim dímedin óÀlim n'olur
Òayr ü şer cÀn ile cÀnı yÀre teslím eyledi (147/3)

7. İBÂDET

a. Namaz

Farsça bir kelime olan namaz, Arapça'da salât demektir. Namaz, İslam'ın temel şartlarından biridir. Namaz, sırf dış şekliyle değil, içteki derin boyutuyla da bir şey ifade eder. Sûfîler bu konuda alabildiğine derinleşmişler ve ona önem vermişlerdir. Çünkü namaz, ruhun Allah'a miracıdır. Bir vuslat sebebi daha doğrusu vesilesidir. Münker ve fahşâdan nehyedendir[83].

Dîvân'da namaz kelimesine ya da namazın Arapça karşılığı olan salât kelimesine rastlanmamaktadır; ancak namaz ibâdetinin günde beş kez nefisle yapılan bir savaş, bir mücadele olduğu dile getirilerek, namaz ibâdetinin nefsi terbiye hususundaki önemine işaret edilmektedir:

Gel úatıl ÀlÀya kim növbet-i penc cengde
Düşmeni úatl idesin sÀlimen ü gÀliben (152/49)

Bütün isteklerin, ihtiyaçların söyleneceği kapı namazla açılır. Dünya saâdetine kavuşmak, namazda kıbleye yönelerek bu kapıyı çalmakla mümkündür:

Ùapusı mÀye-i èizz-ü saèÀdet-i dünyÀ
Úapusı úıble-i óÀcÀt-ü Kaèbe-i iósÀn (6/18)

b. Oruç

İslam'ın temel şartlarından birisi olan oruç, bedenle yapılan ibâdetlerdendir. Yılda bir kez kameri aylardan Ramazan ayı boyunca sabah namazı vaktinden bir süre önce başlayıp, akşam namazı vaktine kadar yeme ve içme gibi fiillerden uzak durmaktır. Ramazan ayı, Müslümanlar nazarında çok değerli ve mübarek bir aydır. Kur'ân-ı Kerîm bu ayda nâzil olmaya başlamış[84], Müslümanlara da bu ayda oruç tutmaları farz kılınmıştır[85].

Arapça'da savm, Farsça'da rûze olarak ifade edilen oruç kelimesi, Dîvân'da sadece bir beyitte "rûze" olarak geçmektedir:

---

[83] Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara 1997, s.534.
[84] Bakara, 2/185.
[85] Bakara, 2/183.

Bÿse-i cÀnÀn içün ãorsan faúíó

Rÿzede cÀiz midir yÀòÿd keríh (134/1)

Oruç, nefsin terbiye edilmesinde büyük bir rol oynar. Nitekim şaire göre bir sene içindeki on bir ay nefsin doyması için yeterlidir. Bir ay da nefsin terbiyesi için ayrılmalıdır:

On ikiden birini nefsüñ içün alı úo

Saña yeter sÀyiri beslemeğe cÀn ü ten (152/50)

c. Hac

Arapça gelmek, kastetmek gibi çeşitli anlamlara gelen hac, şer'an bilinen bazı şartları taşıyan iman sahibi kişilerin, senenin belli zamanlarında (Zilhicce ayı), belirli kurallara uyarak, Mekke'deki Kâbe'yi ziyaret etmesine denir. Allah'a ulaşmak üzere yapılan mânâ plânındaki yolculuğa da hac denir[86].

Mutasavvıf şairler, insanın gönlünü Allah'ın evi, Kâbe olarak görürler ve bu yönüyle de şiirlerinde çokça işlerler.

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, hac ile ilgili olarak "Kâbe, hac, tavaf, hacer" kavramlarını kullanmıştır.

Şaire göre gönül, büyük bir arzuyla cân u gönülden Kâbe yollarına düşmüştür; hacca gitmeyi ve sevgiliye kavuşmayı arzulamaktadır:

Árzÿ-yı òançer-i gamzeñ ile gitdüm kÿyuna

Teşne-dildür Kaèbe yolunda ziyÀde ãuya óac (30/2)

Kâbe'ye ulaşmak, onu tavaf etmek herkese nasip olmaz. Oraya ancak gözyaşı dökenler ve malını bu yolda sarf edenler ulaşabilir:

Gözyaşıyla varulur derler Óabíbüñ kÿyına

Dökmeyen mÀlını yolda Kaèbeyi itmez ùavaf (81/2)

[86] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.305.

Hac farîzasını yerine getirenler, Hacerü'l-Esved'e emanetini tevdî etmiş olur:

æebt ide gör adını defter-i aèmÀle kim

Úondı vedíÀt aña oldı óacer mÿtemen (152/48)

Hac, farz olan bir ibâdet olmasının yanı sıra esasta sevgiliye kavuşmaktır. Dolayısıyla hac; vuslattır, bayramdır:

èÍyd ü vaãlüñ Àrzÿsın itdüği budur iver

Kaèbe-i kÿyunda úurbÀn olmaàa cÀnım saña (17/3)

d. Zekât

Sözlükte "artma, çoğalma, temizlik, bereket, iyi hâl ve övgü" anlamlarına gelen zekât; dinî bir terim olarak, belirli bir malın bir kısmının Allah rızâsı için belirli kişilere verilmesi demektir. Zekât; İslam'ın beş şartından biri olup, hicretin ikinci yılında Medine'de farz kılınmıştır[87].

Kur'an-ı Kerim'de "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin...[88]" buyrulmaktadır.

Zekât kavramı, Dîvân'da doğrudan yer almamakla birlikte taşıdığı önem açısından ele alınmaktadır. Şair, özellikle zekât vermenin malı eksiltmeyeceğini tam tersi artıracağını, bununla birlikte daha birçok mükâfatlar görülmesine vesile olacağını vurgular. Netîcede harcanan mal Allah yolunda harcanmaktadır. Allah da bunun karşılığını fazlasıyla verecektir:

Nefsüñile mÀlüñi beyèide gör kim aña

Var Ganí-i müşteri saña virür çok åemen (152/47)

Ayrıca zekât veren kişi, bu ibâdeti yapmakla kendisine bu nimetleri ihsan eden Allah'a şükretmiş olur; ancak önemli bir husus da unutulmamalıdır ki, o da, kazanılan malın helal yoldan kazanılmasıdır:

Arturıgör mÀluñı vech-i óelÀl ile kim

[87] **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı yay. , Ankara 2006, s.711.
[88] Bakara 2/43, 110; Hac, 22/78; Nûr, 24/56; Mücâdele, 58/13; Müzemmil, 73/20.

äabrlayuñ faúrdan olsa gınÀ şükr ilen (152/51)

8. ÂYET VE HADİS İKTİBASI

a. Âyet İktibası

Celâl-zâde Sâlih Çelebi Dîvân'ında lafzî ve manevî iktibaslar şeklinde âyetlere yer verilmiştir.

Bir gazelde Kur'ân-ı Kerîm'in ve tevhîdin özü olan İhlas sûresi isim olarak iktibas edilmiştir:

Rÿz u şeb düşmez zebÀnuñdan duèÀ-yı devleti
Şöyle kim olmuşdurur İólÀs gibi ezberi (8/20)

Dîvân'da sadece bir âyet meşhur olan ismiyle geçmektedir. "Aşk âyeti" olarak bilinen "Âyet-i 'ışú" ifadesiyle, Yûsuf sûresi otuzuncu âyete işaret edilmektedir: "Şehirde bir takım kadınlarda şöyle dediler: 'Azizin karısı, delikanlısından murad almak istiyormuş. Sevgi, yüreğinin zarına işlemiş. Görüyoruz ki, kadın besbelli çıldırmış' dediler."[89]

Âyetin işâret edildiği beyit ise şöyledir:

" Âyet-i èışúı" oúurdum äÀlióÀ iòfÀ ile
İótiyÀrí olmadı Àhım anı cehr itdüài (146/5)

Dîvân'da iktibas edilen diğer âyetleri şöyle sıralayabiliriz:

Ve' ê-êuóÀ …: "And olsun o duhâya (kuşluk vaktine)…"[90]

Duhâ yani kuşluk vakti, güneşin parlayıp yükselmeye başladığı gündüzün gençliği zamanıdır. Buradan yola çıkarak sevgilinin yüzünün güzelliği ve parlaklığı güneşe ve duhâya teşbih ediliyor:

Rÿyuñ øiyÀsı ãÿreti ***ve'ş-şemsi ve'd-duóÀ***
Mÿyuñ øalÀmı síreti ve'l-leyli iõÀ àasaú (2/8)

[89] Bkz. Yûsuf ,12/30, Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Akçağ Yay. , IV,472.
[90] Duha, 93/1, Elmalılı M. Hamdi Yazır, **a.g.e.** ,VIII, 498.

Ve'ş-şemsi…: " Güneşe ve parıltısına and olsun."[91]

Sevgili için teşbih unsuru olarak kullanılan bu âyet de yukarıdaki âyetle birlikte bir beyitte toplanmıştır. (2/8)

Li'ş-şeyÀùíni rücÿmen…: " And olsun biz dünya semâsını kandillerle donattık ve onları şeytanlar için atılacak şeyler yaptık. Hem onlar için çılgın ateş azabını hazırladık."[92]

GÿyiyÀ şÀnında nÀzil ***li'ş-şeyÀùíni rücÿm***
Tíg-i Àteş-bÀruñuñ ürker şerÀrından şirÀr (4/8)

ÚÀlÿ belÀ…: "Hem Rabbin Ademoğullarından, bellerinden zürriyetlerini alıp da onları nefislerine karşı şahit tutarak ' Rabbiniz değil miyim?' dediği vakit, ' Evet Rabbimizsin, şahidiz' dediler. Kıyâmet günü bizim bundan haberimiz yoktu demeyesiniz."[93]

Dîvân'da yaratılışla ilgili iktibas edilen âyetlerin başında bu âyet yer almaktadır. Şaire göre yâre, yani Allah'a olan bağlılığı "Kâlû belâ" da başlar. Bundan dolayı başına gelen rahatsızlıklar, hep bu belâdan kaynaklanır:

Benim yÀr ile peymÀnım daòi ***úÀlÿ belÀ'****dandur*
Bugün bu mübtelÀluklar baña hep ol belÀ'dandur (52/1)

Óamdü li'llÀh….: " Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah içindir."[94]

DÀne-i óÀli bugün cÀna satılmış äÀlióÀ
Óamdü li'llÀh *yoà imiş bÀzÀr-ı èışú içre gala (139/5)*

---

[91] Şems, 91/1, Elmalılı M. Hamdi Yazır, **a.g.e.** , VIII, 466.
[92] Mülk, 67/5, Elmalılı M. Hamdi Yazır, **a.g.e. ,** VII, 442.
[93] A'raf, 7/172, Elmalılı M. Hamdi Yazır, **a.g.e.** , IV,78.
[94] Fatiha, 1/1, Elmalılı M. Hamdi Yazır, **a.g.e.** , I, 74.

Úul in küntüm tuóibbyne…: " De ki: 'Eğer siz Allah'ı seviyorsanız, hemen bana uyun ki Allah da sizleri sevsin ve suçlarınızı bağışlayarak örtsün. Allah çok yargılayıcı ve çok esirgeyicidir."[95]

Şaire göre tasavvuf yolunda ilerleyen kişiye Allah tarafından verilen keşf ve kerametler diğer insanlardan saklanmalıdır. Zaten asıl maksat da bu keşf ve kerametler değildir. Esas maksat; Hz. Muhammed'e tâbi olarak ona uyarak, onu severek Allah'ın sevgisine kavuşmaktır. Şair bu düşüncelerini destekleyen âyeti bir beyite şöyle almıştır:

*Oúu **úul in tuhibbÿ'**yı ne dirse uy añÀ äÀlió*
äaúın söyleme keşfinde ne virse ãÿfi maãrÿfí (144/5)

Naónu úasemnÀ…..: " Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Onların o dünya hayatındaki maişetlerini aralarında biz paylaştırdık ve bir kısmını derecelerle diğerinin üstüne çıkardık ki, bazısı bazısını tutsun, çalıştırsın. Rabbinin rahmeti ise, onların toplayıp durduklarından daha hayırlıdır."[96]

Dîvân'da geçen bu âyet " Biz paylaştırdık" mânâsına gelmekle birlikte yemin mânâsına da gelir; fakat edebî metinlerde bu sözle daha çok rızık konusu işlenmiştir. Rızık, canlıların yaşaması ve gelişmesi için Allah'ın ihsan ettiği nimetlerin hepsidir. Rızkı yaratan ve mahlûkata bol bol veren Allah'tır. Bütün canlılar onun vereceği rızka muhtaçtır. Bu canlılar içerisinde insana düşen vazife bu nimeti elde etmek için meşru yollardan bütün çarelere başvurduktan sonra Allah'ın takdirine rızâ göstermektir[97].

---

[95] Al-i İmran, 3/31, Elmalılı M. Hamdi Yazır, **a.g.e.** , II, 304.
[96] Zuhruf, 43/32, Elmalılı M. Hamdi Yazır, **a.g.e.** , VI, 378.
[97] Mehmet Yılmaz, **Edebiyatımızdaki İslami Kaynaklı Sözler**, İstanbul 1992, s. 130.

Şair de buna bağlı olarak eline geçene razı olmayı, içinde bulunulan hâlden şikâyetçi olmamayı tavsiye eder:

__Naónu úasemnÀ'__ya baú dime ãaúın kimseye
Saña bu rÀóat nedür baña bu miónet neden (152/32)

Udhulÿ-mesÀkineküm lÀ yeóùımenneküm….: " Hatta karınca vadisi üzerine vardıklarında, bir karınca şöyle dedi: 'Ey karıncalar! Haydi, yuvalarınıza girin; Süleymân ve ordusu sizi fark etmeyerek kırıp geçirmesin'."[98]

Şair; bu âyetin yer aldığı beyitte, bir benzetme yaparak insanları hükümranlığı altına toplayan şahlara, padişahlara ve diğer bütün hükümdarlara, emri altında bulunanların haklarına riâyet etmelerini tavsiye eder. Âyette yer alan karıncaların reisinin, diğer karıncalara onların hayatını korumak için yaptığı uyarıyı hatırlatır:

Gözle eğer şÀh iseñ óÀl-i reèÀyÀnı kim
Nemle didi __udòulü'l-meskeni lÀ yeótimen__ (152/38)

Dîvân'da iktibas edilen âyetlerden bir kısmı sûre başlarında yer alan, alfabedeki harflerden oluşan hurûf-ı mukattaa ismini alan âyetlerdir. Bunlar anlamlı kelimeler olmadıkları için kendileriyle neyin kastedildiğini en iyi Allah bilir[99] .

Dîvân'da bu âyetler, sevgilinin güzellik unsurlarını beyan etmede kullanılmıştır. Bu güzellik unsurları, söz konusu harflerin şekillerine benzetilmiştir. Bir beyitte sevgilinin kaşı "nûn" harfine benzetilerek Kalem Sûresi'nin ilk âyetine işaret edilmiştir:

Menè idelden ağlamaúdan gözlerim ey úaşı nÿn
__Nÿn__ gibi kim úaraya âyet ile oldum zebÿn (108/1)

---

[98] Neml, 27/18, Elmalılı M. Hamdi Yazır, **a.g.e.** , V,486.
[99] İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, TDV, Ankara 1993, s. 134 vd.

Aynı şekilde sevgilinin kaşı, Sad suresinin ilk ayetinde geçen sad harfine teşbih edilmiştir:

äÀd üzre âyet-i óüsnüñde çekmiş med gibi
KÀtib-i Úudret úaşun bu èayn-ı şehlÀ üstüne (127/5)

Dîvân'da Kur'ân-ı Kerîm'den doğrudan iktibas edilen böyle âyetler olmakla birlikte, taşıdığı mânâ açısından beyitlerde yer alan âyetler de vardır.

Birçok beyitte, ayetlerin metin olarak iktibası yerine, mânâlarına telmih yapılmıştır. Bunlardan birkaçı şöyledir:

Şair, bir beyitte dünyanın, ebedî hayat olan âhiret hayâtına bir ön hazırlık olduğunu ve dünyada yapılan iyi ya da kötü amellerin karşılığının âhirette o kişinin karşısına çıkacağını belirtir. Buradan "Her kim zerre kadar hayır işlerse onu görecektir, her kim de zerre kadar şer işlerse onu görecektir."[100] âyetine işaret ettiği anlaşılmaktadır:

Mezraèadur bu dünyÀ toòm-ı òayr saça gör
Vaút-i óaãad iricek òayr biçer òayr eken (152/15)

Şair, sâhip olunan mal ve mülkün Allah tarafından verildiğini ve bunun için yine bu malların Allah yolunda sarf edilmesi gerektiğini vurgular. Böyle yapmakla kişinin sahip olduklarının azalmayacağını tam tersi fazlasıyla karşılığının alınacağını belirtir. Kur'ân-ı Kerîm'de: "Şüphesiz sadaka veren erkek ve kadınlar ve Allah'a güzel borç verenlere karşılıkları kat kat katlanır. Bir de onlara pek güzel bir ecir vardır."[101]

Bu mânânın yer aldığı beyit şöyledir:

Nefsüñle mÀlıñı beyè ide göre kim añÀ

[100] Zilzal, 99/7-8, Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, IX,44.
[101] Hadid, 57/18, Elmalılı M. Hamdi Yazır, **a.g.e.** , VII, 146.

Var áani-i müşterí saña virür çok åemen (152/47)

Mal ve evlâdın sadece bir imtihan olduğunu, kişiyi meftun edip, günaha ve belâya sokabileceğini belirten şair, bir dert ve imtihan aracı olan mal ve evlâda tutulup da Allah'a ihânet tehlikesine düşülmemesi gerektiğini söyleyerek şu âyete işaret eder: "İyi biliniz ki mallarınız ve evlatlarınız bir imtihandan ibarettir. Allah yanında ise büyük bir karşılık vardır."[102] Başka bir ayette ise: "O mal ve oğullar dünya haytının süsüdür."[103] buyrulmaktadır. Bu âyetlere mânâ olarak yer verilen beyit ise şöyledir:

MÀl ü benÿn fitnedür virme göñül bunlara
Zínet-i dünyÀdürür gerçi saña bu fiten (152/68)

b. Hadîs İktibası

Dîvân'da lafzen ve mânen iktibas edilen hadîsler vardır. Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin kullandığı bu hadîsler, mutasavvıfların sıkça kullandıkları ve genelde zayıf kabul edilen rivâyetlerdir.

El-faúru faòrí…: "Yoksulluk benim övüncümdür, ben onunla övünürüm."[104]

Şaire göre sahip olunan mal ile övünmek, kula yakışmaz; çünkü âhiret sultanı olan Hz. Muhammed, zenginlik ile değil fakirlikle övünmüştür:

MÀla àırra úo àaní óÀlin gedÀdır bilmez ol
Faòr iden faúriyle äÀlió Àòiret ãultÀnıdur (43/5)

[102] Enfal, 8/28, Elmalılı M. Hamdi Yazır, **a.g.e.** , IV, 127.
[103] Kehf, 18/46, Elmalılı M. Hamdi Yazır, **a.g.e.** , V, 187.
[104] İsmail b. Muhammed el-Aclûnî el-Cerrâhî, **Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs 'Amma'ştehere Mine'l-Ehâdîsi 'Alâ Elsineti'n-Nâs**, (I-II), Mektebetü'l-Kudsî, Kâhire 1351, II, 87, Hadîs no: 1835.

El-èaynü haúúun tudóilu'r-recule'l-úabre ve'l-cemele'l- úıdra: "Nazar değmesi haktır. İnsanı kabre, deveyi çömleğe koyar (canından eder)."[105]

èÁlemde óÀlüñ òoş ise yÀr ile èíyş ü nÿş ise

äaúın yavuz gözün kim ol úad yedòulü'l-úıdra´l-cemel (97/2)

Şaire göre, insan bu dünya hayatında sonu olmayan uzun emeller peşinde koşmamalıdır; çünkü kısa olan ömür bu uzun emellere ulaşamadan biter. Onun için insan, ömrün bittiğini, ama emellerin bitmeyeceğini hiçbir zaman unutmamalıdır. Nitekim bir hadîs-i şerifte şöyle buyrulur:

"Hz. Enes anlatıyor: Resûlullah yere bir çizgi çizdi ve 'Bu insanı temsil eder.' buyurdu. Sonra bunun yanına ikinci bir çizgi daha çizerek: 'Bu da ecelini temsil eder.' buyurdu. Ondan daha uzağa bir çizgi çizdikten sonra: 'Bu da emeldir.' dedi ve ilave etti: 'İşte insan daha böyle iken (yani emeline kavuşmadan) ona daha yakın olan (eceli) ansızın geliverir."[106]

Şair, bu hadîs-i şerîfin özetini bir beyitte şöyle verir:

DÀim saçı sevdÀsına uzun uzaú düşünme kim

Başa çıúarmazsın añı lÀ yentehi tÿl-i emel [107] (97/3)

Başka bir beyitte ise şair, aceleciliğin insana fayda vermeyeceğini vurgular. Nitekim bir hadîste: "Acele şeytandan, teennî Rahmandandır."[108] buyruluyor. Ezelde Allahü Teâlâ takdir ettiyse ulaşılmak istenilen menzile ulaşılabilir. Yoksa ezelde

---

[105] Elhac Mehmed Esad Efendi, **Kenzü'l-İrfân**, İstanbul 1982, s.393, Hadîs no: 983.
[106] Ebû Abdullah Muhammed b. Ismâil b. Ibrâhim b. el-Mugîre b. Berdizbeh el-Cûfî el-Buhârî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, DİB yay. , Ankara 1981, Hadîs no: 2164, XII, 362.
[107] Uzun emeller bitmez.
[108] Tirmizî, **Sünen-i Tirmizî**, Yunus Emre Yay. , İstanbul, Hadîs No: 2081, III, 411.

takdir edilen vakit gelmeden maksuda ulaşılamaz. Onun için acele etmek kişiye bir fayda sağlamaz bu düşüncelerini şair, şöyle ifade eder:

İvme irersin menzile taúdír olunduysa ezel
Vaút irmedin olmaz bir iş lÀ yenfeu'n-nÀse'l-aècel [109] *(97/1)*

Bu düşüncesini başka bir beyitte de tekrar belirten şair, ezelde Allah tarafından takdir edilenden başkasına kavuşulamayacağını belirtir:

Geçmedi çün her kişi menzilini bir úadem
Bÿ'l-hevÀsÀ ivme kim birdür iven ivmeyen (152/43)

Bir başka beyitte ise şair, "Nefsini (kendini) tanıyan, Rabbini tanır."[110] hadîs-i şerifine işaret eder. Bu hadîs-i şerife şair, ârif kişiyi (irfan sahibi kişiyi) tanımlarken işaret etmiştir:

Kendüyi görsün gelüp äÀlió bize ùÀèn eyleyen
Kendüyi bilmek kişi çün aósen-i èirfÀnmış (72/5)

Dîvân'ın pek çok yerinde dünyanın gelip geçiciliğine, sıkıntı ve mihnet yeri olduğuna değinen şair, belâ ve musibetlerden kaçınılamayacağını bunun için başa gelen sıkıntıları gönül hoşluğu ile kabullenmeyi tavsiye eder. Bu noktada peygamberleri örnek göstererek şu hadîs-i şerifi hatırlatır: "Belânın en ağırı peygambere ve onların peşinden derecelerine göre insanların en liyâkatlısı ve en liyâkatlısına gelir. Kişi, dindarlığı derecesinde belâya uğratılır. Şayet dininde sağlam ise belâsı ağırlaşır ve eğer dininde gevşeklik varsa dindarlığı nispetinde belâya

---

[109] Acelecilik insanlara fayda vermez.
[110] Aclûnî, **Keşfu'l-Hafa**, II, 262, Hadîs No: 2532.

uğratılır. Nitekim belâ bir kuldan ayrılmayarak neticede onu, üzerinde herhangi bir hata olmaksızın yeryüzünde yürür duruma getirir."[111]

Şairin bu düşüncelerini dile getirdiği beyit ise şöyledir:

Úısmet-i rÿz-i ezel saña belÀdır değen
Úaçma belÀdan ãaúın sen bu belÀyı beğen (152/1)

Bu düşüncelerine paralel olarak şair, bu beyiti takip eden bir başka beyitte "Dünya âhiretin tarlasıdır."[112] hadîs-i şerîfine yer verir. Dünyayı ekin yerine, âhireti de hasat yerine benzeten şair, bu dünyada iyilik yaparak dünyaya hayır tohumları ekenin, âhirette yapılan bu iyiliklerin karşılıklarını yine hayır olarak bulacaklarını söyler:

Mezraèadur bu dünyÀ toòum-ı òayr saça gör
Vaút-i haãad iricek òayr biçer òayr eken (152/15)

Bir kimsenin her günkü hâlinden memnun olması, her hâlinde Allah'a şükretmesi ve böylece Allah'ın kendisine verdiğinden memnun ve razı olmasını kanâat olarak tanımlayan şaire göre kanâat bitmez tükenmez bir hazinedir. Kanâat eden rahat eder ve Allah'ın rızâsına kavuşur. Nitekim bir hadîs-i şerifte Peygamber Efendimiz: "Kanâat tükenmez bir hazinedir."[113] buyurmaktadır.

Şair bu gerçeği şöyle ifade eder:

Genc dilerseñ eàer günc ferÀgatdedür
Gel baña ãor yerini ben bilürin bunı ben (152/65)

9. DİĞER KAVRAMLAR

a. İman

[111] Tirmizî, **Sünen-i Tirmizî**, Hadîs No: 2509, IV, 214-215.
[112] Aclûnî, **Keşfu'l-Hafa**, Hadîs No: 1320, I, 412.
[113] Elhac Mehmed Esad Efendi, **Kenzü'l-İrfân**, s.215, Hadîs No:512.

Arapça inanmak anlamına gelen iman; kalp ile tasdîk dil, ile ikrara denir. Tasavvufî açıdan iman; kısaca dil ile söyleme, İslam'ı yaşama, kalple mârifete ulaşmanın bir terkîbi olarak değerlendirilebilir[114].

Mü'min kişinin, imanını muhafaza etmek için sürekli şeytanla mücadele içerisinde olduğunu belirten şair, şeytanın kişinin imanını çalmak için sürekli fırsat beklediğini söyler:

YÀrı benden bir nefes ayırsa óazz eyler rakíb
Kişinüñ ímÀnın almaúdan ider şeyùÀn óaôz (77/4)

Bunun için şair, imanını gizlemekte, özellikle şeytanın imanının varlığını bilmesini istememektedir. Esasında şair, imanını muhafaza edememekten korktuğunu ifade etmektedir:

Bilmesün yÀruñ baña meylin meded bí-dín rakíb
Kimsede olur meded şeyùÀn ímÀn duymasun (110/4)

Bununla birlikte gerçek iman sahibi olan mü'min kişi bu mücadeleler sırasında çektiği eziyetlerden şikâyetçi olmamalı, insanlardan gelen sıkıntılara da katlanmalıdır. Nitekim gül bahçesine gül diken kişi, diktiği gül uğruna onun dikenine katlanır:

Mü´min iseñ úalbden cevrini çek herkesüñ
ÒÀrına çün úatlanur bÀğçede gül diken (152/46)

b. Şeytan

Şeytan, Kur'an'da, özelde Allah'ın emrine karşı gelen İblis için kullanılan, ancak genelde Allah'a isyan ve kötülüğe yönelmiş olan herkes için kullanılan bir isim ya da nitelik[115] olarak tanımlanır.

Cin tâifesinden olan şeytan, azgınlık ve isyan ederek sapıklığa düşmüştür. Ateşten yaratılan şeytan, Hz. Adem'in topraktan yaratılması sebebiyle kendisini

---

[114] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.394.
[115] Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi yay. , Konya 1998, s.353.

yaratılış itibariyle daha üstün görerek Allah'ın emrine itaat etmemiştir[116]. Bu itaatsizliği nedeniyle, Allah şeytanı huzurundan kovmuş, cezasını kıyâmet gününe kadar tehir etmiş, şeytan da isyankâr kulları saptırmak görevini üstlenmiştir[117].

Kur'an-ı Kerim'de : "And olsun biz dünya semasını kandillerle donattık ve onları şeytanlar için atılacak şeyler yaptık. Hem onlar için çılgın ateş azabını hazırladık[118]." buyrulmaktadır. Dîvân'da bu ayetin işaret edildiği bir beyit şöyledir:

GÿyiyÀ şÀnında nÀzil ***li'ş-şeyÀùíni*** *rücÿm*
Tíg-i Àteş-bÀruñuñ ürker şerÀrından şirÀr (4/8)

Mü'min kişinin şeytanla büyük bir mücadele içerisinde olduğunu belirten şair, şeytanın kişinin imanını çalmak için her zaman fırsat beklediğini ifade eder:

YÀrı benden bir nefes ayırsa óazz eyler rakíb
Kişinüñ ímÀnın almaúdan ider şeyùÀn óaôz (77/4)

Dîvân'da şeytan kelimesi ile birlikte şeytan ile aynı mânâ ifade eden "İblis" kelimesi de kullanılmaktadır.

Şaire göre kişinin imanını almaktan büyük bir haz duyan şeytan (77/4), mü'minin imanını çalmak için çeşitli yollara başvurur:

Nitekim ímÀnumı İblísden äÀlió úati
Úorúarım elden ala yÀri diyü bí-dín raúíb (19/5)

II. TASAVVUF

Sözlükte, Arapça "yün giymek", anlamına gelen tasavvuf, kısaca İslam geleneğini içsel arınma ve temizliğe önem vererek hakikati kavramaya ve kurtuluşa

116 Bkz. Bakara, 2/34.
117 Bkz. A'raf, 7/13-18.
118 Mülk, 67/5, Elmalılı M. Hamdi Yazır, **a.g.e.** , VII,442.

ulaşmaya çalışan, Allah-insan ilişkisinde mistik yaklaşımları ön plana çıkaran düşünce sistemidir[119].

Tasavvuf, "Cibril Hadîsi" olarak da bilinen bir hadîste geçen ve iman, İslam ve ihsanın ne olduğu sorularından üçüncüsünün cevabı olan, "…Allah'ı görüyormuşçasına kulluk etmendir. Sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor." ifadelerinin karşılığı olarak kabul edilir[120]. Tasavvufun ne olduğu ancak "hâl edinilerek" bizzat yaşanılarak anlaşılabilir[121].

Tasavvufta dört kapı olarak isimlendirilen dört mertebe bulunmaktadır: Şerîat, tarîkat, hakîkat ve ma'rifet. Bu mertebeler, İslam'ı yaşama ve anlamada takvâ boyutunda olmak üzere derinleşme sonucu teşekkül etmiştir[122]. Tasavvuf erbâbı olanlar, bunların ilkinin avam, ikincisinin havâs, üçüncüsünün havâssu'l-havâs, dördüncüsünün ehass-ı havâssu'l-havâss'a ait olduğunu söylerler[123].

Bu mertebeleri bir bütün olarak görmek gerekir. Her biri, bir diğerini tamamlar tarzda sıralanmıştır. Tarîkat, şerîatın sırrı, hakîkat de tarîkatın sırrıdır. Marîfet ise bunların neticesidir[124].

Sâlih Çelebi, Dîvân'ında bu mertebelerden sadece hakîkat ve marîfete yer verir. Nitekim bir beyitte şair, dünyayı, konaklama yeri olan bir hana benzetir ve dünya hayatının ne kadar kısa ve gelip geçici olduğunu vurgular. Şaire göre hakîkati görmek isteyen kişi için âlemdeki her şey bir nasihattir:

Güzer-gÀh-ı óavÀdiådir cihÀn-rÀh üzre bir òÀndır

[119] Geniş bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi yay. , Konya 1998, s.362.
[120] Mehmet Demirci, **Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İst.2001, s.13.
[121] Mehmet Demirci, **a.g.e.** , s.11.
[122] Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, , Ankara 1997, s.412.
[123] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.243.
[124] Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul 1990, s.315.

Óaúíúat gözleseñ äÀlió bu èÀlem cümle pend ancak (87/7)

Başka bir beyitte ise ma'rîfeti bir hazineye benzeten şair, ma'rîfet hazinesinin sözünde durmayan, haddini bilmeyen câhil kişilerden gizlenmesi gerektiğini söyler:

Dime äÀlió fiúrimi erbÀb-ı dünyÀ duymadı
Maèrífet gencini ko zinhÀr nÀdÀn duymasun (110/5)

1. İNSANDAKİ LETÂİF

İnsan, iki yönlü bir varlıktır. Biri gözle görünen, cismi ve kesafeti olan yönüdür ki, bu bedensel yönüdür. Diğeri ise cismi ve kesafeti olmayan yönüdür ki, bu da mânevî yönüdür. Cân, ruh, kalb, kalbin Türkçe karşılığı olan gönül ve yürek, Farsça'daki karşılığı olan dil ve sîne gibi insanın bu mânevî yönünü ifade eden bir çok kavram bulunmaktadır ki, bunlara letâif denir[125].

a. Ruh

Ruh, biyolojik canlılık anlamında kullanıldığı gibi mücerred insan latîfesi, histen daha latîf bir cisim vb. birçok anlamda kullanılır[126].

Sâlih Çelebi, Dîvân'ın pek çok yerinde ruhun içinde bulunduğu hâllerden ve kötü durumlardan kurtuluş yollarından bahseder.

Bir beyitte, hocasının kendi bedenine, kuru tenine can verdiğini söyleyerek ona olan büyük sevgi ve bağlılığını belirtmekte, ondan ayrı kalmayı ruhsuz, cansız kalmak olarak değerlendirmektedir:

èÁlem-i faøluñ bugün çün rýóısun bi'llâhi ùur

[125] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.398.
[126] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.522.

Úuru tendür sensüz ol anı úoma sen bí-revÀn (9/3)

Ruh, mürşidinin kendisine sunacağı duru ve temiz ilâhî aşk şarâbını tadarak rahata ve huzura kavuşacaktır:

Gel ey sÀúí bañÀ mey ãun ki bÀúí
Ola ol rÀóik ile rÿó rÀhat (26/6)

Şaire göre, küfrün karanlık yolarını nûruyla aydınlatacak ve doğru yoldan sapmış ruhları lutfuyla kurtaracak olan Allah'tır:

Úoma gel zülfüñ êalÀlinde beni
Luùf úıl ey rÿóları nÿr-i HüdÀ (13/2)

Yine şaire göre, Allah yolunda gerek cismâni, gerekse ruhâni marazların olması kaçınılmazdır, hatta lâzımdır. Çünkü bu yolda felaketler eksik olmaz:

Gah cismÀni gehi rÿóÀní lÀzım bir maraø
Cevher-i tenden dirígÀ eksik olmaz bir èaraø (75/1)

Şair de bu yolda gam doludur, hastadır. Çünkü cismâni ya da ruhâni bir marazın lazım olduğuna inanmaktadır:

Òastadur ãaàılsa gam-gíndür èaceb bu äÀlióÀ
Gah cismÀni gehi rÿóÀni lÀzım bir maraø (171/7)

Yine de ruh gönüldeki gamdan kaçmaz. Çünkü bilir ki bağa gül diken, dikenin eziyetlerine katlanır. Allah yolunda yürümek sanıldığı kadar kolay değildir. Bu yolda yürümek isteyenler, önlerine çıkan her türlü engeli aşabilmeli, her türlü eza ve cefaya katlanabilmelidir:

Rÿólaruñ yÀd eyleyen dilde gamuñdan úaçmasun
Cevr-i òÀre úatlanur elbetde bÀàa gül diken (111/2)

b. Kalb

“Biyolojik olarak insan göğsünün sol tarafında bulunan ve çam kozalığına benzeyen bir et parçası olarak tanımlanan kalb; tasavvufî bir ıstılah olarak Rabbânî ve rûhânî olan latîf bir şey, insanın mâhiyeti, madde ile mânânın birleştiği yer, akıl, ruh, Allah'ın tecellî ettiği mahâl, ilâhî latîfe gibi çok yönlü mânâlar ifade eder.”[127]

Dîvân'da tek bir beyitte kalb kelimesi yer almaktadır. Bir beyitte ise yürek kelimesi kalb kelimesinin yerine kullanılmıştır.

Şaire göre hakîkî mü'min, herkesten gelen sıkıntılara cân u gönülden katlanmalı, sabretmelidir. Çünkü gül bahçesine gül diken kişi o gül uğruna gülün dikenine katlanır:

Mü'min iseñ úalbden cevrini çek herkesüñ
ÒÀrına çün úÀtlanur bÀàçede gül diken (152/46)

Bir beyitte ise yürek kelimesi kalp yerine kullanılmıştır. Şaire göre, kalp sürekli aşk acısıyla, sevgiliden ayrı kalmanın derdiyle yanmaktadır. Bu acıdan kurtulmanın ve sevgiliye kavuşmanın çaresi ise terk-i diyâr eylemektir:

äÀlió alur ùaban acısı yürek Àcısın
Terk-i diyÀr eyleyelüm derd-i yÀrla (133/6)

c. Cân

Farsça bir kelime olan cân; gönül, ruh gibi mânâlara gelir[128].

Dîvân'da şair, *cânın* daha çok sevgiliden ayrı kaldığını, bunun için sürekli acı çektiğini ve bu derdine deva aradığını vurgulamaktadır:

Híç èilÀc itme baña şimden gerÿ var ey ùabib
CÀnuma kÀr itdi tÀ èışúı devÀdan úıldı dÀ (10/4)

[127] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.341.
[128] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.169.

Aşk yoluna girmenin öyle sanıldığı kadar kolay olmadığını bilen şaire göre, bu uğurda her şeyi feda etmek lazımdır. Öyle ki önce feda edilmesi gereken cândır. Eğer bu yolda cân ortaya koyulamıyorsa aşk yoluna girmek istemek boş bir sözdür:

CÀnuñı evvel úademde eylemesen òarc-ı rÀh
äÀlióÀ girme ùaríú-i èışúa laf itme güzÀf (81/5)

Hatta yârden ayrı kalmanın acısından kurtulmak için Allah'tan bir an önce cânını almasını ister:

YÀrdan nÀ-geh èaceb düşdüm cüdÀ
BÀri cÀnum alsa úurtulsam ÒüdÀ (13/1)

Çünkü cân, değil yârdan ayrılmak, ondan bir nefes uzak kalmaya bile dayanamaz. Cân, sevgiliyle birlikteyken mutludur; sevgilinin bulunduğu yer âdetâ cennet bahçelerindendir:

Meclisüñden bir nefes cÀn istemez olmaú baèíd
Óuld dÀrídür bilür çün sÀóa-i ravz-ı cinÀn (9/18)

Görünüşte insan sadece maddî bir varlık olarak görünse de gerçek mânâda insanı insan yapan cândır; ama âşık, sevgiliye kavuşma yolunda en önemli parçası olan cânını feda etmeye acele eder; çünkü yâre kavuşmak, onun yoluna can vermek en büyük bayramdır:

èÍyd ü vaãlüñ Àrzÿsın itdüài budur iver
KÀèbe-i kÿyunda úurban olmağa cÀnım sanÀ (17/3)

Âşığın bu hâlini gören sevgilinin bu durumdan memnun olması âşığı da memnun eder:

Baña cevr etmekden eyler çünki ol cÀnÀn óaô
Óaôô-ı cÀnÀnı görüp gâyet de etdi cÀn óaô (77/1)

Bunun için ten kafesinde hapis olan cân, sevgili ondan teslimiyet istediğinde cânını teslim etmeye ve böylece ona kavuşmaya hazırdır:

Kÿy-i yÀr gözlerinde bir nefes seyrÀn uçar
Añda teslím olmağa ol bir nefesde cÀn uçar (54/1)

Dîvân'da geçen cân ile ilgili kavram ve terkîpler şöyledir:

Bûse-i cân (53/4), cân-güzâr (4/9), cân-bahş (5/17), cân-ı şikâr (4/32), nakd-i cân (53/4).

d. Gönül

Gönül, kalbin Türkçe karşılığıdır[129]. Allah'a bütün dış yönelişlerin merkezî nasıl Kâbe ise, iç yönelişlerin merkezîleştiği yer de kalptir. Birisi maddî, diğeri manevî Kâbe'dir. Allah'a kulluk için kurulan ev nasıl Kâbe ise, Allah'a iman için insanın özünü teşkil eden yönü de kalp olmuştur. Kâbeyi Hz. İbrahim, gönülü de Allah inşâ etmiştir[130].

Dîvân'da şair, gönülü çoğu zaman bir şahıs olarak düşünür. Ömrünün âh u vâh ile geçtiğini söyleyerek gönlüne seslenen şair (53/7); gönlünü verdiği ruhsarının karşısında kendisini mumun çevresinde ona hayran olarak uçan pervanelere benzetir. Nihâyetinde ise bu gönül yolculuğunun, bu aşkın ateşinde pervaneler mİsâli yok olarak sona ereceğini bilir:

Áh u vÀh ile geçer èömrüñ ãaúın alma göñül

[129] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.295.
[130] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.297.

Gabgabından bÀğbÀn-ı hüsn bir ayva ãatar (53/7)

Dil virüp ruòsÀruña èuşşÀú bilmez nidesin

Çevresinde şemèünüñ pervÀneler óayrÀn uçar (54/4)

Mahbûbunun hayaliyle yaşayan şairin gönlü bu yolda vîrân olmuştur:

Gördüği her tÀze maóbÿbuñ òayÀlin cemè ider

äanma òÀlí göñlümi kim gencler vírÀnıdır (43/2)

İstenilen, arzu edilen hazineye ulaşmak için gönlün başkaları tarafından kırılıp, yıkılıp virân olması bile beklenebilir:

Genc-i maúãÿda eğer äÀlió el irsün dir isen

Yıúsun il göñlüñi úo söyleme virÀn ola gör (56/5)

Gönül "şâh-ı 'ışk" olmak istemektedir. Nitekim aşk acısıyla inleyen gönülden yükselen âhlardan dolayı âlem nice gamlar çekmiştir:

ŞÀh-ı èışú olmaú diler göñlüñ meger kim äÀlióÀ

Dikdi Àhuñdan èalemler çekdi gamlardan sipÀh (125/5)

Şair, şâh-ı cihân olan sevgilisinden gönlünü alacak bir şeyler yapmasını dilemektedir; çünkü kendisi akan gözyaşları gibi yere düşmüş, ayaklar altında kalmıştır:

Göñlüñi alsañ ele n'ola eyÀ şÀh-ı cihÀn

Gözüñüñ yaşı gibi düşdüm äÀlió ayağa (126/7)

Ömür ağlamaktan gamla dolu geçmiştir; gönlü bir türlü açılmamıştır. Sevgiliden uzak kalmak gülmeyi bile unutturmuştur:

Geçdi èömrüm äÀlióÀ gamla bu mihnetóÀnede

Ağlamakdan göñlüm açılmadı bir dem gülmedim (101/5)

e. Dil

Farsça, gönül mânâsına gelen dil kelimesinin Dîvân'da bu anlamıyla sıkça kullanıldığı görülmektedir. Bu terim tasavvufta, nefs-i nâtıka, sırlar hâzinesi, Allah'ın baktığı yer; "Allah şekillerinize değil kalblerinize ve amellerinize bakar."[131] hadîs-i şerifi'nde bildirildiği gibi, ilâhî kemâlin (olgunluğun) ve cemalin (güzelliğin) en güzel tecellî mekanıdır.

Dîvân'da yer alan dil ile ilgili kavram ve terkîpleri şöyle sıralayabiliriz:

Dil-şikâr (28/4), dil-sitân (119/2), dil-i şûrîde (29/5), hasta-dil (5/23), dil-i bülbül (55/3), dil-dâre (14/5), dil-âgâh (16/4), binâ-yı dil (1/6), dil-nüvâz (24/4), derûn-i dil (25/5), teşne-dil (30/2), dil-ber (24/4), dil-ârâ (37/1), dil-rübâ (34/2), dihkân-ı dil (99/2), dilâ (46/2), dil-teng (67/4), diyâr-ı dil (111/1), dil-i sad-pâre (93/5).

Diller hanesi büyük bir özlem ateşiyle yanmakta ve bu yanan ateşe su serpilmesi için sevgilinin yüzünün görüleceği anı beklemektedir:

İştiyÀúın Àteşinden yandı diller òÀnesi
İllere göster yüzüñ ol nÀra ãu sep nÀ-gehÀn (9/4)

Şair, bu beyiti "Der Medh-i Merhûm Hazret-i Mollâ-yı Nâm-dâr" başlığı altında verdiği için bu beyitle hocasına hitap ettiği anlaşılmaktadır.

Vücuttaki hastalık, gönüldeki rûhânî elem, kuvvet ve kudret bırakmamıştır:

Tende cismÀní maraøla dilde rýóÀní elem
Zerrece ker úomadı miskînde tÀb ü tüvÀn (9/26)

[131] Müslim, **Sahîh**, İrfan yay. , İst. 1970, Birr 34, VIII,32.

Zaten gönül, çekilen bütün sıkıntılara ve eziyetlere razıdır; çünkü gönül dert, gam, mihnet ve efkâra adeta âşina olmuştur:

NÀ-geh ey dil tÀ ki èışú-ı yÀre oldum ÀşinÀ
Miónet ü derd ü gam ü efkÀra oldum ÀşinÀ (14/1)

Nitekim gönüldeki aşkın varlığı çekilen bu sıkıntılar sonunda gönlün parça parça olmasıyla belli olur:

äÀlió derÿn-i dildeki èışúÀ nişÀn içün
Dil şeróa şeróa sîneñi yer yer èÀlÀmet it (25/5)

Ayrılık gününün acısıyla akan gözyaşları mübâlağalı bir şekilde yağan yağmurlara benzetilir. Bu durum, âşığın dert ortağı olan gönül ile paylaşılır:

Óecr eyyÀmı dilÀ èÀlemde yağan yağdıran
Ebr-i bÀrÀn midürür yÀ çeşm-i giryÀñuñ mıdur (46/2)

Aşktan dolayı sürekli gözden akan yaş, gönül ateşini daha da tutuşturmakta, gönlü parça parça etmektedir:

Sÿz-i sînem dağ urur äÀlió dil-i ãad-pÀreye
Saçar ol dağ üstine durmaz gözüm yaşı nemek (93/5)

Şaire göre, gönül diyarındaki aşk acısını ancak hakîkî âşık bilir. Bunun için aşkın derdini, bu derdi çekenlere sormak gerekir:

Ey diyÀr-ı dilde gözyaşiyle toòm-ı gam eken
Sÿz-ı èışúı baña ãor kim nîk bilür derdi çeken (111/1)

f. Sır

Lügatte gizli şey, kıymetli olan vb. anlamlarına gelmektedir. Istılahta ise, kalbe konulan Rabbânî bir latîfe olarak tanımlandığı gibi ruhtan daha yüce ve daha

lâtif bir ruh boyutu olarak tanımlanmaktadır. Nasıl ki ruh muhabbetin, kalb mârifetin yeri ise sır da müşâhedenin yeridir[132].

Şaire göre, "sırr-ı 'ışkı" gönülde gizlemek lâzımdır:

Ùutalum ben sırr-ı èışúı dilde pinhÀn itmişim
Bir dil olmuş sînede her şeróa eyler keşf-i rÀz (58/2)

"Sırr-ı 'ışk", canda saklıdır; ama gönülden gelen haykırışların şöhreti bu gizliliği açığa çıkarmıştır:

Sırr-ı èışúuñ ãaúludur cÀn içre cÀnÀ gerçi kim
Şöhret-i var nÀlemüñ ney gibi keşf-i rÀz ile (138/3)

"Sırr-ı 'ışk"ı bulmak ve gönülde taşımak kolay değildir. Nitekim "Sırr-ı dehân"ı bilmek için bir ömür harcanmış, hatta ömür bu yolda tükenmiştir:

Bilmeğe sırr-ı dehÀnuñ zülfüñ efkÀrın úodum
Yoú yire vÀ óasretÀ kim èömrümi etdüm tebah (125/2)

Bir ömür elde edilmeye çalışılan ve gönülde saklanan "sır" âhirette yeniden dirilişle birlikte açığa çıkar. İşte o zaman kimin hakîkî âşık olduğu belli olacaktır:

Òaşr-gÀhı èışúa òavf ile úadem baã èÀşıúa
Bir èaceb meydÀnmış bu bunda sırlar fÀş imiş (67/3)

g. Nefs

Arapça bir kelime olan nefs, lügatte ruh, akıl, beden, cevher vb. anlamlarına gelir. Bir tasavvuf ıstılahı olarak nefs, kendisinde iradî hareket, his ve hayat kuvveti bulunan latif buharlı bir cevherdir. "Kötülüğü emreden" mânâsında anlaşıldığı gibi Allah tarafından insana üflenen Rûh-ı Rahmânî ve ilâhî ben mânâsında da

[132] Cürcânî, Seyyid Şerif, **Kitâbu't-Ta'rîfât**, (Ter. Ârif Erkan), Bahar Yay. , İst. 1997, s.121; Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.569.

kullanılır[133]. Bir şeyin varlığı, öz benliği ve kendisi, beden kalıbına tevdi edilen ve kötü huyların mahâlli sayılan latîfe, kula ait illetli vasıflar, kötü huy ve fiiller gibi anlamlarıyla kullanılmaktadır[134].

Sâlih Çelebi'nin Dîvân'ında nefs, tasavvufî anlamlarıyla kullanılmaktadır. İnsan, nefs ve ruh olmak üzere iki özelliğe sahip olan bir varlıktır. İnsan vücudunda bulunan bu nefs ve ruh sürekli mücadele hâlindedir. Bu mücadelede yalnız kalmayan nefse, başta şeytan olmak üzere şeytanın ortağı olan hevâ da yardım etmektedir. Nitekim şaire göre menzile ulaşmak, hakikate kavuşmak isteyen nefsin hevâ ve isteklerinden yüz çevirmeli, aklın gösterdiği yolda ilerlemelidir:

Nefs-i hevÀsın úoyup èaúla uy ol muhtedí
İrmek için menzile yola düşer yol ezen (152/30)

Şair, başladığı yolculuğun uzun ve meşakkatli oduğunu söyleyerek kendisini varmak istediği menzile ulaştıracak "nefs atı"nın hazırlıklı olup dizginlerini elinde tutması gerektiğini bilir; çünkü nefsle yapılan amansız mücadeleden ancak böyle galip çıkılabilir:

Bu dehrüñ òurd ü òÀbından saña bir dÀne cevbesdür
Uzakdur menzilüñ äÀlió nefis atı yarağ ister (55/5)

Nefsin dizginlerini tutmanın en güçlü yolunun da oruç olduğunu vurgulayan şair, on bir ayın bedenin kuvvetini ve hayatiyetini devam ettirebilmesi için yeterli olduğunu söyler:

On ikiden birini nefsüñ için alı úoy
Saña yeter sÀiri beslemeğe cÀn ü ten (152/50)

[133] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.472, Nefsle ilgili kavramlar için bkz. Cürcânî, **a.g.e.** , s.239-240.
[134] H. Kamil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul 2000, s. 304.

Nefsle olan mücadelede fedakârlık en önemli unsurdur. İnsan, Allah yolunda sahip olduğu malı, mülkü hiç çekinmeden sarf edebildiği gibi gerekirse kendi nefsini de bu uğurda feda edebilmelidir. Bunun karşılığı da fazlasıyla kişiye geri dönecektir:

Nefsiñle mÀlıñı beyè ide gör kim aña
Var Gani-i müşteri saña virür çok åemen (152/47)

Nefs, tecerrüd âlemine adım atıp mâsivâdan yüz çevirdiği andan itibaren Allah'a yönelir, O'na bağlanır. İşte bundan sonra o kişiyi dünyanın gam ve kederi üzmez olur:

ÙÀyir-i úudsiydi nefs añdı tecerrüdè Àlemin
Cífe-i dünyÀ gamı düşmez aña şimdeñ gerü (121/4)

Nefsin sonu gelmez hevâ ve heveslerine karşı durabilmek, merhameti sonsuz olan Allah'ın yardımıyladır. Bu noktada Allah'ı benzeri olmayan yüce bir padişaha benzeten şair, zalim nefsin elinden kendini sadece Allah'ın kurtaracağını bilir ve O'ndan yardım ister:

Raómedüp úurtar hevÀ-yı nefs elinden yaúamı
DÀd it bí-dÀduma ey pÀdişah-ı bí-naôír (1/4)

2. MAKÂMAT VE AHVÂL

2.1. Makâmat

Kulun tekrar etmek sûretiyle kazândığı ve kendisinde özellik hâline getirdiği edepler, ahlâk veya kulun riyazet ve mücahede ile ulaştığı dereceye makam denir.

Hâller vehbî (Allah vergisi) iken, makamlar kesbî (kulun çabası)dir. Hâl geçici, makam süreklidir[135].

Sâlih Çelebi Dîvân'ında bu hâllerle ilgili hususlar şu şekilde işlenmiştir:

a. Dua

Dua, Arapça isteme, yalvarma, niyaz gibi mânâları olan bir kelimedir. İhtiyaçların anahtarı, darda kalanların rahatladığı yer, muhtaçların sığınağı anlamına gelir. Hâl duasının kabul şansının çok fazla olduğu kaydedilir. Avâmın duası dille, âriflerinki kalb iledir[136].

Allah, kullarından dua etmelerini istemekte hatta emretmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır:

"Bana dua edin ki size karşılığını vereyim."[137]

Başka bir ayette ise mü'minlere dua etmeleri hususunda şöyle buyrulmaktadır:

"Rabbinize gizlice yalvarıp yakararak dua edin. Muhakkak ki Allah haddi aşanları sevmez."[138]

Duanın fazileti ile ilgili bir hadîs-i şerifte ise şöyle buyrulmaktadır:

"Kime dua kapısı açılmış ise ona rahmet kapıları açılmış demektir. Allah'a talep edilen (dünyevî şeylerden) Allah'ın en çok sevdiği afiyettir. Dua, inen ve henüz inmeyen her çeşit musîbet için faydalıdır. Kazâyı sadece dua geri çevirir. Öyleyse sizlere dua etmek gerekir."[139]

Başka bir hadîs-i şerifte ise duanın önemi ile ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır:

---

[135] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** ,s.485.
[136] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.228-229.
[137] Bkz. Mü'min, 40/60.
[138] Bkz. A'raf, 7/55.
[139] Tirmizî, **Sünen**, Da'avât 112, (3542).

"Allahü Teâlâ Hazretleri'nin fazlından isteyin. Zira Allah kendisinden istenilmesini sever. İbadetin en efdâli de dua edip kurtuluş beklemektir."[140]

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Dîvân'da dönemin padişahı Kanûnî Sultan Süleymân'a yazdığı kasîdenin dua bölümünde şöyle dua etmektedir:

Vaútidür äÀlió duèÀ-yı şÀh içün úaldur elin
Ùut yüzüñ dergÀh-ı Óaúú'a úıl tazarruè ãad-hezÀr (4/34)

Bu beyitin devamındaki başka bir beyitte padişaha uzun ömür vermesi için Allah'a yakarmaktadır:

PÀdişÀha mülket-i dünyÀda sür èömr-i dırÀz
Devlet ü iúbÀlle şÀh ol hemíşe kÀm-kÀr (4/36)

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, sadece padişahlara değil, dönemin diğer devlet adamlarına da dua ederek Dîvân'da isimlerine yer vermiştir. Aşağıdaki beyitte Vezir-i Azam İbrahim Paşa'ya hayır dualarda bulunduğunu söyleyen Celâl-zâde Sâlih Çelebi, bu duasının kabul olması için Allah'a yalvarmaktadır:

Devletüñ eyyÀmına úarşı duèÀ-yı òayrdür
MüstecÀb itsün anı her bÀr Óayy-i MüsteèÀn (5/36)

Devletin başından bir an olsun ayrılmamasını istemesi, onun adına yaptığı diğer önemli duadır:

Bir nefes olma rikÀb-ı şÀh-ı èÀlemden cüdÀ
Devlet ü iúbÀl sen dÿr olma añdan cÀvidÀn (5/38)

Yine Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin, yaşadığı dönemin büyük devlet adamlarından olan Vezîr-i Azam Ayas Paşa'ya da onun adına yazdığı kasîdede gönülden dua ettiğini belirtmektedir:

[140] Tirmizî, **a.g.e.** , Da'avât 126, (3566).

Òulÿã-i cÀn ile hemvÀre yirüdür äÀlió
DuèÀ-yı devlet ü èömrüñ iderse vird-i zebÀn (6/35)

Celâl-zâde Sâlih Çelebi devletin devamı ve huzuru için gece gündüz dua ettiğini sürekli vurgulamakta, bu uğurda yapılan her seferden başarıyla gelinmesini Allah'tan dilemektedir:

Rÿz u şeb düşmez zebÀnından duèa-yı devleti
Şöyle kim olmuşdurur iólÀs gibi ezberi (8/20)

YÀ RabÀ ãıóóatle gelsün her seferden kÀm-rÀn
Cümle Àsíb ü belÀ-yı dehrden olsun berí (8/22)

Zaman zaman hocasına da dua eden Celâl-zâde Sâlih Çelebi (9/28), ondan dua da istemektedir (9/25):

äıóóatüñ ister baş açuú úaldurup dest-i duèÀ
Rÿy-i ümmídin ùutup dergÀh-ı Óaúúı her zamân (9/28)

Úıl naôar óÀline ãulùÀnum velí äÀlió gibi
Híç duèÀ-yı òayr ile bir bendeñ olmaz medó-óÀn (9/25)

Bu arada yâre de dua etmeyi unutmayan şair, yâr kendinden ister çok uzak veya yakın olsun, ister onu hiç anmasın yine de ona cân u gönülden duacıdır:

YÀr yÀd itsun beni dilde eger yÀd itmesün
CÀn ü dilden dÀèiyin äÀlió aña yaúın ıraú (82/5)

b. Fakr

Fakr kavramı ıstılah olarak, varlıktan kurtulup Allah'ta fânî olmak ya da Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamak demektir[141] .

Dîvân'da üzerinde en çok durulan konulardan biri de Allah'a kavuşmak yolunda olan kişinin her türlü sıkıntılara hazırlıklı olması, bütün varlığıyla Allah'a yönelmesi gerektiğidir. Nitekim şaire göre, âşık kişi yürüdüğü yolda her umduğunu bulamayacığını bilmeli, karşısına çıkan bir iyiliği, güzelliği bin kabul etmelidir; çünkü bu yol fakirlik yoludur. Aşk eri de kendini de fakirliğe hazırlamalıdır:

Áşıú oldur kim nigÀruñ bir vefÀsın bin ãaya
Faúr yoludur bu yol çün èışú eri úÀniè gerek (92/2)

Kişi sahip olduğu mal ve mülke aldanarak kibirlenmemelidir; çünkü mutlak Ganî olan Allah'tır. Kul, Allah karşısında fakir bir dilencidir. Bunun için kul, haddini bilmelidir. Eğer zenginlik gurur kaynağı olsaydı, âhiret sultanı olan Hz. Peygamber fakirliği ile övünmezdi. Bilindiği gibi bir hadîs-i şerifte: "Fakirlik övünç kaynağımdır[142]." buyrulmuştur:

MÀla gırra úo ganí óÀlin gedÀdır bilmez ol
Faòr iden faúriyle äÀlió Àòiret ãulùÀnıdır (43/5)

Şaire göre Allah mal verdiğinde bunu helal yoldan artırmaya çalışmalı ve hayr yolda sarf etmelidir. Fakirlik verdiğinde ise sabretmeli hâline şükretmelidir:

Arturi gör mÀluñı vech-i óelÀl ile kim
äabrlayuñ faúrüñ olsa gınÀ şükr ilen (152/51)

Bir beyitte şair, kendisine hitap ederek fakirliğe razı olmasını, hatta Hz. Peygamberin hadîs-i şerifinde buyurduğu gibi, fakr hâlini övünç vesilesi edinmesi gerektiğini söyler:

---

[141] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.204.
[142]Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, II, 87, Hadîs No: 1835.

Faølüñ ile rÀøı ol äÀlió bu faúr u fÀúaya

Úo geçinsün cÀhili faòr ide óüsn-i èayş ile (137/5)

Şaire göre Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamak demek olan fakr hâli, bir çeşit lezzettir. Bu lezzeti de dünyaya meyleden, mal-mülk arzulayan tadamaz:

Ne bilsün leõõet-i faúr ü fenÀyı

CihÀn içre şu kim meyl etdi mÀla (136/5)

Fakr hâli, mârifet hazînesinden yoksun, sözünde durmayan, haddini bilmeyen kimselerden saklanmalıdır. Şair de "fakr"ını gizlediğini belirtmektedir:

Dime äÀlió faúrımı erbÀb-ı dünyÀ duymadı

Maèrifet gencini úo zinhÀr nÀdÀn duymasun (110/5)

c. Kanâat

Kanâat, Arapça bir kelime olup lügatte ikna olmak, yetinmek gibi anlamlara gelir. Tasavvufta, yaşamak için zarurî olan ihtiyaçlar dışında kalan bütün nefsî arzulardan uzak durmaktır[143] .

Şair, kendisini güle âşık bülbülle kıyaslamakta ve bu cihanda bülbülün gül ile kendisinin de bir gül yanaklı sevgiliyle kanâat ettiğinden söz etmektedir:

İtdük úanÀèati bu cihÀnda hezÀrla

Ol bir gül ile ben daòi bir gül-èizÀrla (133/1)

Şaire göre aşk ankâ'sını avlamak için kanâat Kâf'ını mesken tutmak gerekir. Yoksa bu kuşu avlamak mümkün değildir; ama gönül kuşu kanâat Kâf'ını terk etmek, bırakmak istemektedir. Bunun için şair: "Bu nasıl Ankâ'dır ki himmetle durup dağ üstü bâğ ister" der:

[143] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.347.

ÚanÀèat úÀfı üstünde göñül murgı ferÀà ister
Ne èanúÀdurki himmetle durup daà üsti baà ister (55/1)

Dîvân'da zikredilen kanâat Kâf'ı tevriyeli olarak iki farklı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu terkibden kanâat kelimesinin başındaki kâf harfi anlaşıldığı gibi Kaf Dağı da anlaşılmaktadır. Böylece sınırsızlıktan ve büyüklükten kinâye olarak kullanılan Kaf Dağı'na benzetilmek sûretiyle, kanâatın ne kadar sınırsız ve büyük bir haslet olduğuna işaret edilmiş olmaktadır. Burada aynı zamanda Hz. Peygamber'in "Kanâat, tükenmeyen bir hazinedir." [144]anlamındaki hadîsine de işaret vardır. Ayrıca bu tabirle nasıl ki Anka Kuşu, Kaf Dağı'nı arzulamakta ise şairin gönlünün de kanâati arzuladığı dile getirilmek istenmektedir.

İnsan, kanâat sahibi olması gerektiğini ve uzun emeller peşinde koşmasının boş olduğunu belirten şair, şu öğüdü vermektedir:

Düşme emel rÀhına sözi bilenden işit
GÀyeti yoúdur bunuñ yolda úalursın inan (152/21)

d. Mezellet

Mezellet; itaatkârlık, boyun eğme, başkaları karşısında rezil olma ve küçük düşme anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir[145].

Şaire göre ruhun derdiyle gönül yaralanmış, başını taşlara vurarak toprağa yatmış, küçük duruma düşmüştür:

Rÿóun derdiyle daà urmuş diline lÀle dağlarda
Yatur òÀk-i mezelletde başın aócÀra yaãdanmış (70/3)

[144] Aclûnî, **a.g.e.** , II, 102.
[145] Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık yay. , ty. , s.296.

Hak yolda hızla ilerlemek isteyen gönül ehli bazen bir gül bahçesinde olur, bazen de zindanda. Her ne durum karşısında olursa olsun Rabb'ine boyun eğmeli, O'na olan itaatinde kusur etmemelidir:

Geh rÿóun añ geh zenaòdÀnun levendÀne göñül
Geh bÀà içinde gez gehí úadem zindÀna bas (73/3)

Hatta bu yolda çekilen eziyetlere alışmalı, eziyetler onu kuvvetsiz ve zayıf bir hâle getirse de yine gam yükünü taşımaktan vazgeçmememlidir:

NÀ-tüvÀn isem ne var muètÀd oldum çekmeğe
Üstüme gam-bÀrını ey óaùù-ı dilber durma yıà (80/4)

e. Rızâ ve Teslimiyet

Rızâ; Arapça'da razı olmak, memnun kalmak anlamına gelen bir kelimedir. Tasavvuf ilminde kalbin hükmün akışı altında sükûnet içinde bulunması hâli ya da hüküm ve kazâya itirazda bulunmama hâli olarak târif edilir[146].

Şair, kazâ ve kadere rızâyı ve Allah'a teslim olmayı şu beyitlerde çok güzel ifade eder:

Nedür iki cihÀn içre saèÀdet
Ne virse yÀr itmekdür itÀèat (26/1)

Virür misün yolumda cÀn diyince
Düşüp ölmek gerekdür tiz o sÀ'at (26/2)

Aşk yolunda olan aşk erini bekleyen pek çok sıkıntı ve âfet vardır. Gerçek âşık, başına gelecek bu sıkıntılara rızâ göstermeli ve bu yolda mertçe yürümelidir:

Her ne cevr oúıyla kim úavs-ı úaøan atar beni
Òoş gelür senden baña cÀnumda yer eyler o tír (1/8)

---

146 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.517.

Şair; gam, keder gibi başına gelen her türlü musibete razıdır. Yeter ki Allah, ondan razı olsun:

Dín ne isterlerse itsünler gam ü guããa baña
Ben n'olursam oluben tek eylesün yÀrÀn óaô (77/3)

Nitekim bir beyitte şair, Allah'ın rızâsını kazânmak sevdâsında olduğunu açıkça belirtmektedir:

Düşdü göñüle ammÀ sevdÀ-yı rızÀ-yı Óaú
Bir leyliye dil virdüm bu şevkle Mecnÿnum (106/5)

Rızâ göstermek ve teslim olmak bunlarla da sınırlı değildir. Zîrâ teslimiyet beraberinde canı da teslim etmeyi gerektirir:

Kÿy-ı yÀri gözlerimde bir nefes seyrÀn uçar
Añda teslim olmağa ol bir nefesde cÀn uçar (54/1)

f. Zikir

Sözlükte anmak, hatırlamak, unutmamak gibi anlamlara gelen zikir; tasavvufta müridin sesli veya sessiz, toplu veya tek başına Allah'ın isimlerini ve Kelime-i Tevhîd-i tekrar etmesi anlamına gelmektedir. Tasavvufun önemli özelliklerinden biri olan zikir, kulu gafletten koruyan manevî bir zırhtır. Kişi zikre devam ettikçe kalbindeki dünyaya rağbet zayıflar ve yerini Allah sevgisine bırakır[147].

Dîvân'da bir beyitte "zikir" kelimesi geçmektedir. Şair bir cuma günü zikir halkasına bir güzelin girdiğini ve oradakilerin cezbeye kapılarak vecd hâline geldiklerinden söz etmektedir:

Hâlka-i zikre girüp bir cezbelü Àfet sanem

---

[147] Ayrıntılar için bkz. Mehmet Demirci, **Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 35; Selçuk Enaydın, **a.g.e**. , s. 144; H. Kamil Yılmaz, **a.g.e**. ,s. 162–164.

Virdi şevk ehline äÀlió vecd óÀlet cumèa gün (115/5)

g. Zühd

Lügatte rağbet etmemek anlamına gelen zühd, bir tasavvuf ıstılahı olarak kişinin dünyadan yüz çevirmesi, dünya sevgisini gönlünden atması ve âhiret sevgisine yönelmesidir[148].

Dîvân'da bir beyitte geçen zühd kelimesi, takvâ kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır. Şair, zühd ve takvânın kötü bir hâl olmadığını belirtmektedir:

Kem degÿlken zühd ü taúvÀ vü diyÀnetle fe-keyf
Gayrıdan şÀhid virür daèvâma çÀhÀ Gird-gÀr (4/29)

Bir şeye rağbet etmeyen, küçümseyip terk eden, yüz çeviren anlamına gelen zâhid kelimesine de Dîvân'da yer verildiği görülmektedir. Kendisini dünyadan çekip çeviren, dinî hayata veren ve âhirete yönelen kişiler için kullanılan bir tabir olan zâhid, esasen zühd ve takvâ sahibi olmakla beraber zamanla işin özüne inemeyen, dış kabukta (zâhirde) kalan, kuru ve şeklî ibâdetle uğraşan, dinî konularda anlayışı kıt, kaba ve sofu dindarlar için kullanılan bir tabir hâline gelmiştir[149].

Şair de zâhidi, ilâhî aşk şarabını tatmayan, kuru mizaca sahip, hâlden yoksun bir kişi olarak tanımlar:

äunulmadı bu mey yÀbis mizÀca
Anuñ çün yokdurur zÀhidde óÀlet (26/5)

Bu noktada şair, zâhid ve âşığı karşılaştırmakta; zâhidi bulunduğu konum itibariyle âşıktan aşağı görmektedir.

h. Sabır

---

148 Gazâlî, **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, Merve Yay. , İstanbul ty. , IV, 427 vd. ; Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.717.

149 Mehmet Demirci, *"Zâhidlik Nedir? Dünya ÂhiretDengesi Nasıl Kurulur?"* , **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir 1987, Sayı 4, s. 105–126.

Sabır; birini bir şeyden alıkoymak, hapsetmek, tutmak, dayanmak anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Başına gelen sıkıntılara, belâlara dayanmaya sabır dendiği gibi, Allah'a ibâdette devam ve isyandan sürekli kaçmaya da sabır denir. Sabır için çeşitli dereceler vardır[150].

Şaire göre ilâhî aşk yolunda acı çekip, derdine deva arayan kişiye sunulacak reçete sabırdır; çünkü aşk derdine sabırdan başka deva olmaz:

Tecrübeñ yoúdur baña ãor sen bu dÀèi ey ùabíb
Derd-i èışúa ãabrdan özge devÀ olmaz devÀ
(12/3)

Aşk derdine sabırdan başka deva olmadığını bu yolda tecrübesi olan tecrübe ehli herkes bilir:

Tecrübe ehli olandan ãor hele ben bildüğüm
ãabrdan yig èışú derdine devÀ girmez ele
(123/2)

Ancak sarfedilen emekle ve sabırla neticeye ulaşılabilir. Sonuçta Ferhat da sevgilisinin isteği üzerine delinemez denilen dağı sabır ve azimle delmiş ve emeline kavuşmuştur:

èIşú işin başa iletmiş ol da bir üstÀd imiş
Bí-sütÿnda bir zamÀn FerhÀd da çekmiş emek
(93/2)

Gam, keder, cevr ü cefâ ne olursa olsun hepsini sabırla karşılayıp sineye çekmek gerekir:

SíneyÀ êarb-ı gama ãabrla sinden ola gör
Yuù ne cevr olsa dilÀ haøm ile èummÀn ola gör
(56/1)

Öyle ki gökten yağmur gibi belâ okları düşse de başa, yine de sabrı siper edinmeli, şikâyetçi olunmamalıdır:

---

[150] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.605.

Yağsa yağmur gibi gökden başuna tír-i belÀ

Siper-i ãabr bürün fÀris-i meydÀn ola gör (56/2)

Hatta günahkâr kişiye dert, belâ ve hastalık gelmelidir ki, günahlarına keffaret olabilsin:

NÀ-tüvÀn çeşmime bu derd ü seúÀmet lÀyıú

Çoú günÀhum var aña olsa kefÀret lÀyıú (88/1)

Başa gelen her türlü belâya, cevr ü cefâya sabretmek âşığın en önemli özelliğidir. Buna karşılık mâşukun da âşıka acıyıp, merhamet etmesi çok yerinde bir davranıştır:

Cevr ü cefÀya vÀcib imiş ãabr èÀşıúa

Maèşuú olÀna daòi teraóóum revÀ imiş (71/3)

Bu noktada şairin Allah'tan af dilediği anlaşılmaktadır.

2.2. Ahvâl

Arapça hâl kelimesinin çoğulu olan ahvâl, hâller demektir. İçinde bulunulan zaman veya durum demek olan hâl, sûfiyye terimi olarak, kendiliğinden, kesbsiz hâlde doğan mânâ, cezbe, baygınlık, coşkunluk demektir. Hâller, amellerin mirası ve neticesidir. Ahvâl, dinî his ve heyecanlar mânâsına da gelmektedir. Her makamın başlangıç ve bitiş noktaları vardır. Bu ikisi arasında bir çok hâller vardır. Her makama ait bir ilim ve her hâle ait bir işaret vardır[151].

Dîvân'da yer alan bazı hâller şu şekildedir:

a. Aşk

Aşk, Arapça'da aşırı derecedeki sevgi anlamına gelir. Aşk; tasavvuf, İslâm felsefesi ve edebiyatta kullanılan geniş anlamlı bir kelimedir. Sarmaşık anlamına gelen ve "ışk" kelimesinden alınan aşk, muhabbetin seveni kavraması, bütün

[151] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.96.

vücuduna yayılması, âdeta onu sarmaşık dalları gibi sarmış olmasıdır. İnsanı, her durum ve hâliyle Hakk'a götüren bir yoldur aşk[152].

Tasavvufta olgun insan olma yollarından biri aşk yoludur ve en kestirme yol sayılmaktadır. Buradaki aşk Allah'a olan büyük sevgi demektir. Allah, hem korkulan hem de sevilen bir varlıktır. Sevginin nedeni güzelliktir. İnsanda güzel olan şeylere karşı bir eğilim vardır. Gerçek güzellik ise Allah'a aittir[153].

Mecâzi ve hakîkî olmak üzere ikiye ayrılan aşk, "Hakîkatin köprüsü mecazdır." ifadesine göre her iki durumda da insanı Mevlâ'ya götüren bir yoldur. Allah'ı bilmek, O'nu gerektiği gibi tanımak ancak aşk ile meydana gelir. Allah'ı gerçekten seven kişi, yarattığı her şeyi de Allah'ın yaratmış olması nedeniyle sever[154]. Sûfiler, aşığın varlığını erittiği için mecâzî aşkı da bir bakıma hoş görmüşlerdir[155].

Müslüman milletlerin edebiyatlarında olduğu gibi Türk edebiyatında da aşk, çok önemli bir yere sahiptir. Dîvân ve tasavvuf edebiyatlarında mutlak hakikat olan Allah'a varmanın (vuslat) aşk ve akıl olmak üzere iki yolu bulunmaktadır. Akıl, gönlü aşktan ayırmak ister, gönül ise aşka koşar ve aşkı her şeye tercih eder[156]. Mutasavvıflar baştan beri akılla Allah'a varılamayacağını, O'na ermenin ancak sevgiyle olacağını savumuşlardır[157].

Kendisi de mutasavvıf şairler arasında değerledirilebilecek olan Sâlih Çelebi de Dîvân'ının birçok yerinde aşka ve aşk kavramına yer vermektedir. Daha Dîvân'ının dibacesinde bu konuya yer veren Sâlih Çelebi, mecâzî aşkın hakîkate

---

[152] Selçuk Eraydın, **a.g.e.** , s.236.
[153] Mehmet Demirci, **Yunus Emre'de İlahi Aşk ve İnsan Sevgisi**, İst. 1991, s.16–17.
[154] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.120.
[155] Cürcânî, Seyyid Şerif, **Kitâbu't-Ta'rifat**, (Ter. Ârif Erkan), Bahar Yay. , İst. 1997, s.162.
[156] Mustafa Uzun, **"Aşk"** (Edebiyat Kültür Sanat), DİA, İst.1991, IV, 19.
[157] Süleymân Uludağ, **"Aşk"** (Tasavvuf), DİA, İst.1991, IV, 14.

ulaşmak için bir köprü vazifesi gördüğünü belirterek şu sözü nakleder: “MecÀzí Àşú óÀlÀtı, úantara-i óaúíúatdir.”[158]

Bu görüşünü bir beyitte de ifade eden şaire göre gümüş ve kalay aynı renkte olmalarına rağmen nasıl bir değilse, mecâzî aşkla hakîkî aşk da bir değildir:

Híç mecÀzí èışú bir midir óaúíúí èışúla
Levni bir olmaàla äÀlió bir midir sím ü raãÀã (74/5)

Aşk, sevgili ile buluşma, ona kavuşma, ama muvaffak olamama arzusudur. Çünkü âşık murâdına erdiği zaman aşkın biteceğinden, o zevk veren acının kaybolacağından korkar. Aşk, zamanla yaşam biçimine dönüşür. Aşk hâline ulaşan kişi Allah’ın vahdetini ve birliğini anlar. Bunun için şair, aşkın bir hâl olduğunu, söz ile anlatılamayacığını vurgular:

SuÀl etdim hıredden óÀl-i èışúı
Didi bir óÀldür gelmez bu úÀle (136/2)

Bir beyitte şair, âşık kişiyi tasvir etmekte ve âşığa divâne denmeyeceğini, divâne, akılsız diye aşkın anlamını ve yüceliğini bilmeyen kişilere dendiğini şöyle ifade ediyor:

èÁşıúa dívÀne denmez äÀlióÀ
èÁkılı tesfíh eden olur sefíh (134/5)

İnsan, aşkının büyüklüğü ve derinliği ölçüsünde kendi nefsinin isteklerinden, benlik hırsından, menfaat kaygısından kurtulur. Ruhunu bunlardan kurtaran gerçek hürriyete kavuşur. Nihâyetinde gerçek mutluluğa ancak ilâhî aşka ulaşanlar kavuşur. Bunun için Sâlih Çelebi, âşığı nefsânî arzu ve isteklerinden ayrılmış, başına hayr ya da şer ne gelirse gelsin “hâlim nasıl olur” diye düşünmeyen, canını hiç tereddüt etmeden yâre teslim eden kişi olarak tanımlar:

[158] Celâl-zâde Sâlih Çelebi, **Dîvân-ı Sâlih Çelebi**, vr. 4b.

èÁşıú ol ferzÀnedür kim dimedin óÀlim n'ola
Òayr ü şer cÀn ile cÀnı yÀre teslím eyledi (147/3)

Âşık, kul; sevgili sultandır. Sevgilinin özellikleri arasında acı ve ızdırap verici olması, cana kastetmesi önde gelir. Bütün olumsuz özeliklerine rağmen aşığa düşen görev, sevgiliden şikâyetçi olmamak ve onun eziyetlerine sabırla tahammül göstermektir. Âşık için sevgilinin kendisine eziyet etmekten vazgeçmesi dahi sevgilinin ilgisinin bittiğinin işareti durumundadır[159].

Nitekim şaire göre de sevgili daima âşığın canına kasteder. Niyeti eziyetleriyle imtihan etmektir. Bütün bu eziyetleri, âşığın aşkında kararlı ve samimi olup olmadığını öğrenmek için yapar:

Sen de ey dehr ne virdüñ alımazsın baña ver
CÀnuma cevr ü cefÀ itmege dil-dÀr yeter (44/3)

Şair de aşk yolunun pek çok sıkıntı, dert, elem, keder ve belâlar ile dolu olduğunu bilmektedir; çünkü mâşuk Allah'tır. Böyle olduğuna göre âşığın bu yolda çile çekmesi de olağandır:

èIşú rÀhı ùoludurur ÀfÀt
Derd ü miónet gam ü elem úat úat (23/1)

Yârdan ayrı kalmanın acısını her fırsatta ifade eden şair (44/1), yine de sevgiliden gelen her türlü gam, keder ve acıya râzıdır (44/2):

Senden ayrı güzelim bañÀ gamuñ yÀr yeter
Hâne olmazsa müyesser bir isÀz gÀr yeter (44/1)

Dest-res úande olur bülbüle gül şÀhid ne
YÀrdan olduğı içün aña gam-ı òÀr yeter (44/2)

---

[159] İskender Pala, **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, Ankara 1989, Akçağ yay. , s.437-439.

Bu yolda çekilen sıkıntı, gam ve kederin büyüklüğü yanında Cudi Dağı dağ olmaktan çıkar, küçük bir yığın hâline geliverir. Gözden akan yaşların yanında ise Ceyhun gibi büyük akarsular bir damla kadardır:

Tÿdedür kÿh-i gamım yanında Cÿdí äÀlióÀ
Kaùredür yaşum biòÀrına naôar Ceyóÿn ü Şaù (76/5)

Bu durumu çoğu zaman mübalağalı bir şekilde dile getiren şair, sevgiliden ayrı kalmanın acısıyla akıttığı gözyaşlarının ilkbaharda akan nehirleri taşıracak kadar çok olduğunu belirterek bir mübalağa daha yapar:

Nev-bahÀr oldı yine ùaşdı ãular yer yer aúan
Gözlerüm yaşı mıdır ey bÀà-ı enhÀruñ mıdur (45/2)

Akan gözyaşlarının gülleri suladığını, hatta gözyaşlarının kendi kanlı gözyaşlarına dönüşerek güle kırmızı rengini verdiğini söyleyerek, edebiyatımızın en önemli unsurlarından olan gül ve bülbüle yer verir:

Aúa aúa gül-bün üstünde kızardan gülleri
Yoósa ey bülbül sirişk-i çeşm-i òÿn-bÀruñ mıdır (45/3)

Aşk yolunda gözler bu aşkın varlığını gösterecek gözyaşlarını akıtmalıdır. Gözyaşları ise aşk acısı çekmedikçe akmaz:

Yaşarmaz gözlerüm Àh etmeyince
HavÀda ebr olmÀsa nem olmaz (60/4)

Ayrılık acısı ve aşk derdi, sevgilinin ilgisizliği âşığı ölecek duruma getirir. Çektiği eziyetler, dayanılmaz acılar ve gam yükü onu her geçen gün biraz daha ölüme yaklaştırır; ancak âşık, bütün bu eziyetlere hatta ölüme bile razıdır:

Òançerüñe düşüp ölmek òoş gelür gâyet baña

CÀn virürken òastaya híç var mıdur mÀèden lezíz (39/4)

Sevgilinin öldürmek ve eziyet etmek için dahi olsa kendisiyle ilgileniyor olması âşığa bir lütuf gibi görünür. Bunun için sevgili, âşığı makasla lâmelif gibi ikiye biçse de âşık yine ses çıkarmamalı, itiraz etmemelidir. Nitekim hakîkî aşk, böyle anlaşılır:

èÁşıú iseñ gelse dilber zülfünüñ miúrÀz ile
LÀmelif gibi seni iki de biçse dime lÀ (139/2)

Bütün bunlara rağmen âşıka acı çektirse de âşık yine de mâşukun naz etmesinden memnun kalır:

Ağlasam ben yÀre óÀlüm ol tecÀhül eylese
Dem-be-dem èâşıú niyÀz etdükçe maèşÿú etse nÀz (58/4)

Zaman zaman şair, aşktan meydana gelen bu derde sabredilmesi gerektiğini söyler ama takatinin kalmadığını, artık bu acıya dayanmakta zorlandığını da söylemeden edemez:

Derd-i èışúa äÀlióÀ yÀ ãabr dirler yÀ sefer
äabra ùÀkat úalmadı lÀbüddü min terki'd-diyÀr (51/5)

Canlar yakan âhından çok katı, sert taşlar bile yumuşarken, yârin gönlünde hiçbir değişiklik olmamaktadır:

Bu Àh-ı sÿz-nÀkümden niçün nerm olmaya göñlün
İderken Àhen ü senge bile te´sír ü kÀr Àteş (64/3)

Dîvân şiirinde, âşık duygularında içtendir, gıdası üzüntüdür. Sevgiliye ait en küçük şey dahi onu kendinden geçirir. Canını hiç düşünmeden, çekinmeden sevgilisine verecek kadar cömerttir. Nitekim Celâl-zâde Sâlih Çelebi de her defasında sevgilinin yolunda ölmek niyetinde samimi olduğunu söyler:

Bendedür iólÀs ile yoluñda ölmek niyyeti

Bendedür èÀlem eğer ki ser-te-ser şÀóum saña (16/3)

Sevgilinin uğruna canını bile vermekten çekinmeyen şair, bu fedakârlığına rağmen sevgilininin nazlandığından yakınır:

Yolına cÀn virdüğümce dilber istiğnÀ ãatar

Kendüyi ol Yÿsuf-i æÀní iken raènÀ ãatar (53/1)

Aşkının ateşinden şikâyet ettiğinde ise yâri ona bu yolda ölmenin bile az olduğunu söyler:

Eyledüm yÀre şikÀyet sÿz-i èışúumdan biraz

Níçün ölmezdüñ yolumda didi bu da saña az (58/1)

Nitekim âşığın çektiği bu büyük derde deva olan ancak ölümdür. Bu dertten ölmeyince kurtulamaz. Bunu tabib bile söyler:

Úurtulmaz ölmeyince bu derdden demiş tabíb

Maèlÿm oldı derdüme ölmek devÀ imiş (71/4)

Zaten aşkın olmadığı, yârin bulunmadığı bir dünyada yaşamak anlamsızdır. Yâr olmadan gül dikene dönüşür, gül bahçesinin anlamı kalmaz. Yâr olunca ise gam da olmaz keder de. Dağlar bağa dönüşür:

YÀrsuz gülşen olur külòan gözüme òÀr gül

YÀr ile olsa ne gam dağ üsti olur baña bÀğ (79/3)

b. Bezm-i Elest

Bezm-i elest, Allah'la yaratılışları sırasında insanlar arasında yapıldığı kabul edilen sözleşme için kullanılan bir tabirdir. Bezm, kelime anlamı itibariyle meclis demektir. Ruhlar âleminde, Allah'ın ruhlara sorduğu "Ben sizin Rabbiniz değil

miyim?" sorusuna ruhların "Evet sen bizim Rabbimizsin."[160] diye cevap vermeleri Elest Bezmi" olarak bilinir. Bu toplantı, henüz ruhlar bedene girmeden önce yapılmıştır. Ruhların bu mecliste verdikleri sözlerin doğrulanması da ancak beden kisvesine bürünerek dünyaya gelmelerinden sonra dünyadaki yaptıklarıyla anlaşılabilecektir. Yeryüzündeki insanlar hayatları boyunca bu sınav içerisindedirler. Bezm-i elest, edebiyatımızda özellikle mutasavvıf şairlerce oldukça sık kullanılan bir terkîptir. Şiirde "Bezm-i ezel", "Bezm-i cân", "Kâlû belâ" şeklinde kullanıldığı gibi "Belâ ahdi" veya sadece "Bezm" şeklinde de kullanılır. İslâm edebiyatlarındaki yaygın anlayışa göre âşıklar, sevgililerini ilk kez bu mecliste görmüş ve hemen âşık olmuşlardır. O gün her âşık sevgilisinin aşkına sadık kalacağına dair söz vermiş ve yemin etmiştir[161].

Şair, yâr ile arasında olan bütün muhabbetin, sevginin, aşkın temelini "Kâlû belâ"ya bağlar ve bu yâre tutulmuş tutkun hâlini "Kâlû belâ"ya dayandırır. Buradan şairin sevgiliden ayrı kalarak çektiği acının, Allah'tan ayrı kalmanın acısı olduğunu anlıyor ve bunun da Allah'a olan sevgi ve muhabbetten kaynaklandığını görüyoruz:

Benim yÀr ile peymÀnum daòi úÀlÿ belÀdandır
Bugün bu mübtelÀluúlar baña hep ol belÀdandur (52/1)

Aşka ezelde adım attığını belirten şair, bundan dolayı ezelden beri dert, gam, belâ ve mihnetin kendisine dost olduğunu söyler:

èIşú yÀre tÀ ezel cemèinde kim oldum celís
Baña derd ü gam belÀ vü miónet olmuşdur enís (63/1)

Bundan dolayı yârin hayaliyle içinde aşikâre sürekli yanan bir ateş vardır:

Yanar bu dÀr-ı dünyÀda eğerçi ÀşikÀr Àteş

[160] A'râf Sûresi, 7/172.
[161] İskender Pala, **"Bezm-i Elest** (Edebiyat)", DİA, İstanbul, 1992, VI, 108.

Benüm laèlüñ òayÀliyle derÿnumda yanar Àteş (64/1)

Kulun bu dünyada Allah'a kavuşması beklenemez. Bundan dolayı Allah'tan ayrı kalmanın derdinden bu dünyada kurtuluş yoktur. Bu dert ancak ölümle sona erebilir. Allah'a karşı duyulan bu aşkın temeli yaratılışın başlangıcı olan günde "rûz-i elest" te başlamıştır ve ölene kadar da devam edecektir:

Yoú úurtuluş bu derd ile Àòir öliseriz
Úıldı meger ki rÿz-i elestden belÀ-yı èışú (89/2)

Bu ayrılıktan dolayı çekilen acı yine O'ndan başkasına arz edilemez; çünkü O, bütün mülkün sahibi yüce bir padişah, kul ise fakir bir âşıktır:

Ôulm-i firÀúı sen var iken kime èarø idem
Sen PÀdişah-ı mülk-i óüsn ben gedÀ-yı èışú (89/4)

Allah'tan ayrı düşmenin acısıyla hastalanan gönül, yine O'nun kapısında O'ndan medet beklemektedir. O'ndan ayrı düşen gariplere yine O'nun ihsan edeceği şerbet şifa kaynağıdır:

Úapuñda óastadur äÀlió lebüñden şerbet iósÀn it
Garíb olanlara dÀr ü der-i dÀrü'ş-şifÀdandur (52/5)

Allah, elest bezmindeki tecellileriyle âşıklarını kendinden geçirmektedir. Öyle ki muhabbeti tadan, kıyâmete kadar o muhabbetin mestliğinden kurtulamaz:

Elestídür maóabbet cÀmı hergiz
Anuñ mesti ayılmaz tÀ úıyÀmet (26/4)

Şaire göre aşk, ezelde herkes tarafından içilen tatlı bir içkidir; ancak herkes bu belâ meyhanesinin mesti olamaz:

èIşú bir cÀm-ı ezeldür her kişi nÿş eyledi

Bu belÀ meyòÀnesinüñ mesti ben miyim fakat (76/4)

Bir beyitte şair "belâ kûy"unu bir durak olarak değerlendirir:

GedÀ-yı şehr-i èışúum belÀ kÿyı durağumdur
FenÀ dÀrı güzer-òÀnem èadem künci yataàumdur (57/1)

c. Fenâ

Fenâfillah, Allah'ta fânî olmak anlamına gelen bir terkîptir. Kulun zât ve sıfâtının, Allah'ın zât ve sıfâtında fânî olmasıdır. Kişinin dünyaya olan ilgisini tamamen yok ederek, bütün her şeyiyle Allah'a yönelmesidir[162].

Âşığın fenâ makamına ulaşabilmesi o kadar kolay değildir. Bu, varlığı da dahil her şeyini terk etmesi, benliğinden kurtluması, kendisini yoktan var eden yoklukta yok olması sayesinde olacaktır. Âşık için fenâ makamı son nokta değildir. Önüne çıkan çeşitli sıkıntılara katlanarak fenâ şehrine ulaşan âşık, fenâda yok olup bekâ noktasına geçecektir[163].

Şaire göre aşk yolunda yoksulluklar ve çeşitli belâlarla karşılaşılır. Bunlar ise fenâya ulaşmak ve sevgilinin varlığında yok olmak için lazım olan geçiş yerleridir:

GedÀ-yı şehr-i èışúum ben belÀ kÿyı durağumdur
FenÀ dÀrı güzer-òÀnem èadem künci yataàumdur (57/1)

Öyle ki yüreğe ekilen gam tohumları gözü yağmur bulutuna çevirdiği gibi bedeni de yok etmiş, kara toprağa çevirmiştir:

Mezraèı sínemde tohm-ı gam eker dihúÀn-ı dil
Úara ùopraà oldı cismüm ebr-i bÀrÀndur gözüm (99/2)

Zaten bu cândan geçeli, cânı terk edeli uzun zaman olmuştur:

[162] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s. 269.
[163] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s. 135.

CÀn içün cellÀd-ı gamzeñ itmesün gelsün nizÀè
Çoú zamÀn olmuşdurur cÀnÀ idelden ben vedÀè (78/1)

Aşk çölünde Mecnun gibi dolaşmak isteyen kimsenin öncelikle kendi benliğinden sıyrılması, fenâya ulaşması lazımdır:

Her ki ister deşt-i èışúı geşt ide Mecnÿn gibi
EvvelÀ etsün fenÀ kendüyi ben maózÿn gibi (140/1)

Dîvân'ın pek çok yerinde dünya hayatının fânî olduğunu vurgulayan şaire göre esas olan ebedî hayattır. Buna binâen şair, bir beyitte geçmişte yaşanılan her şeyin bir düş gibi gelip geçtiğinden bahsetmekte ve ebedî hayat için sonunun ne olacağını sorgulamaktadır:

Bir gün ÀgÀh olmaduñ düş gibi geçdi mÀ-mezÀ
äÀlióÀ óÀlüñ n'olur bÀri aña şimden gerü (121/5)

Şaire göre, dünya denizinin engin sularında giden felek gemisinin döndüğü girdapta fenâ rüzgarları eser. Bu rüzgarların estiği yerler tehlikelidir ve bunun sonu da yokluktur:

Lücce-i dünyÀda sen fülk-i felek içre kim
Döndügi girdÀbda bÀd-ı fenÀdır esen (152/7)

Fakr ve fenâ hâline ulaşanlar ancak onlardaki lezzeti tadabilirler. Yoksa dünyanın mal ve mülküne meyledenler bu lezzeti tadamazlar:

Ne bilsün leõõet-i faúr ü fenÀyı
CihÀn içre şu kim meyl etdi mÀla (136/5)

d. Mahv

Mahv, Arapça bir kelimedir ve sözlük anlamı itibariyle ortadan kaldırmak, yok etmek, izale etmek anlamına gelmektedir. Bir tasavvuf ıstılahı olarak ise mahv, içkiden sarhoşluk gibi kulun aklı başından gidecek ve ondan, aklının hiç müdahâlesi

olmayan fiiller ve sözler hasıl olacak biçimde vasıflarının (normal hareketlerin) kaldırılmasıdır[164].

Dîvân'da mahv kelimesi tek bir beyitte geçmektedir. Şaire göre insan, dünyaya düşkün olmaktan kaçınmalı, benlik sevdasından vazgeçmelidir. Allah'ın göstermiş olduğu doğru yolda ilerlemek isteyen aşk eri, kendini yok bilmedikçe, varlık perdesini aradan çekmedikçe vücut bulamaz. Zira insanoğlu bu âleme yokluktan gelmiştir:

Kendüyi maóv itmeyince èışú eri bulmaz vücÿd
èÁleme ketm-i èademden geldi Àdem ibtidÀ (10/2)

e. Muhabbet

Muhabbet, Arapça'da sevgi ve aşk anlamına gelen bir kelime olup, mutasavvıflarca genel olarak, Allah ve peygamber sevgisini ifade için kullanılır[165].

Celâl-zâde Sâlih Çelebi'ye göre muhabbet yolunda ilk adım "elest bezm"inde atılmıştır. Elest bezminin kişiye verdiği mest kıyâmete kadar o kişiye yeter:

Elestídür maóabbet cÀmı hergiz
Anuñ mesti ayılmaz tÀ úıyÀmet (26/4)

Muhabbet yolunda olan yiğit kişiler, aşkın insanlara yüklediği belâ yükünü de taşımak zorundadır:

Muóabbet síreti merdÀnelüúdür
FÀne'l-èışúu óammÀlü'l-belÀya (18/2)

f. Tecerrüd, Ferâgat

Tecerrüd, "Allah'tan gayri her şeyden sıyrılıp, Allah'a yönelmek" anlamını ifade eder. Bu durumda olanlara ehl-i tecrîd denir. Tecrîd ise "soyutlamak" anlamına

---

164 Cürcânî, Seyyid Şerif, **Kitâbu't-Ta'rifât**, (Ter. Ârif Erkan), Bahar Yay. , İst. 1997 s. 205.
165 Gazâlî, **a.g.e.** , IV, 575 vd.

gelen Arapça bir kelimedir. Bir tasavvuf ıstılahı olarak ise Allah'tan başka her şeyi kalpten uzak tutmak ya da Allah'tan gayrısını kalpten atmak anlamına gelir[166].

Dîvân'da diğer tasavvufî kavramlar gibi tecerrüd de kullanılmıştır. Nefs, tecerrüd âlemine adım attıktan sonra artık dünyanın gamı, kederi onu etkilemez:

ÙÀyir-i Úudsiydi nefs añdı tecerrüdè Àlemin
Cífe-i dünyÀ gamı düşmez aña şimdeñ gerü (121/4)

Tecrîd ile aynı mânâya gelen ferâgat, Dîvân'da yer almaktadır. Nitekim bir beyitte şair, mâsivâdan ferâgat edilmesi gerektiğini belirtmektedir:

Künc-i ferÀgat içre imiş genc-i èÀfiyet
Úo mÀsivÀyı cümleden ey dil ferÀgat it (25/3)

g. Mâsivâ

Vahdet-i vücûd anlayışında Allah'ın zatının dışındaki her şey "mâsivâ" diye tabir edilir. Vahdet-i vücûdculara göre mâsivâ yok hükmündedir. Zîrâ vücûdu başkasından olan vücûd, müsteâr/ödünç bir vücûddur. Yani kendi kendisine kâim değildir. Kendi zâtıyla ademdir. Onun vücûdu başka vücûda nispetledir. Böyle bir vücûda gerçek vücûd denemez[167].

Şaire göre kişi, fâni olana gönül vermemeli mâsivâdan yüz çevirmelidir:

FÀní olana virme göñül dir idüñ baña
äÀlió murÀduñ añladum ol mÀsivÀ imiş (71/5)

Gönül, dünyayla ilgili olan her şeyden vazgeçmeli, mâsivâyı bir kenara koymalıdır:

Künc-i ferÀgat içre imiş genc-i èÀfiyet
Úo mÀsivÀyı cümleden ey dil ferÀgat it (25/3)

3. TARÎKAT İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

a. Şeyh ve Pir

[166] Cürcânî, **a.g.e.** , s. 56; Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s. 641.
[167] Selçuk Eraydın, **a.g.e.** , s.100.

Şeyh, Arapça'da önder, kabile başkanı, yaşlı adam anlamına gelir. Tasavvufî bir terim olarak şeyh, derviş yetiştirmeye icazetli olan kişiye denir. Farsça'da baş keşiş anlamına gelen pîr-i mugân ve "meyhanecibaşı" demek olan pîr-i mey-gede tabirleri de mecazen "kâmil mürşid" ve "kutb-ı âlem" anlamında kullanılan kavramlardır. Her iki kavram da aşk şarabı sunan ve Allah sevgisini insanlara öğretmeye çalışan mürşitler için kullanılır[168].

Şair, kendine doğru yolu gösterecek ve irşad edecek bir rehber aramakta ve onun aracılığıyla terbiye edilmeyi istemektedir:

Şeyò gel dir mescide pír-i muàÀn meyòÀneye
Terbiyet etmek diler äÀlió seni her bir èazíz (59/7)

Bu irşad meclisine girmek ve verilen şerbetten tatmak için her şeye razıdır:

Almazın nÀ-cins elinden virse şerbet ağzuma
RÀøıyın meclisde ger içse ãürÀòí Àb-ríz (59/5)

Yolunu şaşırmış olan kişi, kendisine hatalarını, yanlışlarını söyleyip ona doğru yolu gösteren, nasihat eden kişiye karşı incinmemeli bunu büyük bir nimet olarak görmelidir:

NÀsió añsa saña zellÀtuñı incinme dilÀ
Yola güm-rÀh olanı itse delÀlet lÀyıú (88/3)

Çünkü rehber olmadan insan hakikati kavrayamaz. Rehber, câna cân veren ruhtur. Onsuz olan cân ruhsuz kalır:

èÁlem-i faøluñ bugün çün rÿòı sun bi'llÀhi ùur
Úuru tendür sensüz ol anı úoma sen bí-revÀn (9/3)

Bunun için şair, himmet ehli olan bu kişilerden himmet ister:

İster göñül şÀh-ı cihÀn-ı muğan ola

168 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s. 502.

Ey şeyò-i dehr ü pír-i òarÀbat himmet it (25/2)

b. Mürîd ve Derviş

Tâlibin bir üst derecesinde olan mürid, tasavvuf terminolojisinde Allah'a vuslatı arzu eden, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak isteyen ve bu olgunluğun eğitimini verecek bir mürşide bağlanan kişiye denir[169].

Şair, dervişin gönlünde sürekli yandığı için taze kalan bir aşk yarası olduğunu belirtmektedir:

Uzun uzun şeróalar başında tÀze tÀze dÀà
Sínede dervíşlerdür kim getirürler çerÀğ (79/1)

Bunun için derviş kişi, iyilik ve güzellik şahı olan mürşidinden kendisi ile söyleşmesini ve böylece gönlünde yanan ateşe su serpmesini arzulamaktadır:

Bu gedÀya big òiùab etseñ n'ola ey şÀh-ı óüsn
Söyleşür èÀr eylemez sulùÀnlar dervíş ile (137/3)

c. Sâlik

Sülûk yolunda tâlib ve müridden sonra gelen mertebe sâlikin mertebesidir. Tasavvufta mânâ olgunluğunu elde etmek üzere tasavvuf yoluna giren kişiye sâlik denir[170].

Sâlik kelimesi, Dîvân'da sadece bir beyite geçmektedir. Bu beyitte şair, kendisini kastederek elli yıldır pek çok emek sarf ederek bitmek tükenmek bilmeyen ilim yolunda gece gündüz çaba sarf ettiğini belirtmektedir:

Elli yıl vardur ki taómínen hezÀrÀn saèyile
RÀh-ı bí-pÀyÀn-ı èilme sÀlikin leyl ü nehar (4/27)

d. Sûfî

[169] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s. 454.
[170] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.616.

Arapça'da yünlü elbise giyen kişi anlamına gelen sûfî, bir tasavvuf ıstılahı olarak Hakk'a vâsıl olan ya da nefsinden fâni olup Allah'la bâki olan kişi anlamını ifade eder[171]. Bu kavram Dîvân edebiyatında ise "sofu" şeklinde kullanılır[172] ve aynen zahitte olduğu gibi sürekli ta'n edilir[173].

Edebiyatımızda asıl anlamının dışında, eşyanın hakikatine erememiş, şekilci dindarlar için kullanılan bu kavram Dîvân'da da bu anlamıyla yer almaktadır. Nitekim şaire göre bu yolun yolcusu olan sûfî, sâkînin elindeki berrak, hâlis ve saf olan ilâhî aşk şarabını yudumlamadan kendini hemen keşf ve kerâmet ehli sanmamalıdır:

Kendüñi keşf ü kerÀmet ehli ãanma ãÿfiyÀ
Dest-i sÀúíde dönen cÀm-ı şarÀb-ı nÀba baú (86/3)

Başından geçen keşf ve kerametleri de herkesten saklamalı, Hz. Peygamber ne emrederse ona harfiyen uymalıdır:

Oúu ***úul in tuóibbÿ****yu ne dirse uy aña äÀlió*
äaúın söyleme keşfinde ne virse ãÿfí masrÿfí (144/5)

Şaire göre sûfî henüz aşk şarabının nasıl olduğunu bilmekten gafildir:

äÿfí gÀfildür ãanur keyfiyyet-i ãahbÀ-yı èışú
Çigzinür başı bulanur göñli itmekden semÀè(78/4)

Sûfîlikle vasıflanmış, temiz, yamalı elbiseler giyen kişi ancak ilâhî aşk şarabını tadarsa hakîkî sûfî olabilir:

---

[171] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.581; Cürcânî, **a.g.e.** , s.140–141.
[172] Sûfî ve Sofu ayrımı için bkz. M. Erol Kılıç, **Sûfî ve Şiir**: **Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası**, İnsan Yay. , İst. 2004, s.118.
[173] A. Talat Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmûnlar ve İzâhı**, Akçağ Yay. , Ankara 2000, s.468.

Ne ãalarsın başuñ ãÀfí muraúúÀlar giyüp ãÿfí

Mey içmez mi dirüz yaèni bu keyfiyyetle mevãÿfí

(144/1)

e. Vâsıl

Bu kavram, tasavvufta manevî sülûk yollarından biriyle makamları geçen, ihsan mertebesine varıp Hakk'a ulaşan kişi anlamına gelmektedir[174].

Şair de hiç yılmadan Hakk'a ulaşacağı günü beklemekte "vâ'de-i vasl"ı temennî etmektedir:

VÀède-i vaãl-ı nigÀre äÀlióÀ aldanma kim

Bir gül-i raènÀdür ol çoú bülbül-i gÿyÀ ãatar

(53/9)

Ancak felek "câm-ı vasl"dan tek bir yudum sunmamıştır:

äunmadın bir cürèa cÀm-ı vaãldan hicrÀnla

Zehr içürdüñ ey felek ben nÀ-tüvÀne yedi ùas

(61/3)

Âşığın yârine kavuşmasını istemeyen ve bunun için âşığın önüne türlü engeller çıkaran rakip, vasl nimetini âşığa çok görmektedir:

Çoú görülmüş nièmet-i vaãlın baña yÀruñ raúíb

Úÿr olsun äÀlióÀ gayr itmegine göz diken

(111/5)

Sevgiliye kavuşmak için karşılaşılan zorluklarla mücadele edilmesi gerektiğini vurgulayan şair, "vasl-ı şîrîn" için cenk ettiğinden bahsetmektedir:

Ceng iderdüm vaãl-ı şírín üzre ben èÀşıú henüz

Tíşeye el urmadın üstÀd-ı kÿh-i bí-sütÿn

(108/3)

Bu sıkıntılara ve eziyetlere katlanmayı bilmek için aşkın anlamını bilmek lazımdır. Aşkın anlamını ise aşk pazarındaki pervâneden öğrenmek gerekir. Nitekim

[174] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s. 747–748.

o, yâre ulaşmak için sahip olduğu cânı hiç aldırış etmeden, kimseden çekinmeden verir. Allah'a kavuşmak isteyen kişi de gerektiğinde bu yolda cânını hiç düşünmeden verebilmelidir:

èIşú bÀzÀrını gel pervÀneden öğren kim ol
CÀn metÀèın naúd-i vaãl-ı yÀre bí-pervÀ ãatar (53/2)

Allah'a kavuşmak bayram gibidir. O'nun yoluna da cânlar seve seve kurban edilir:

èÍyd ü vaãlün Àrzÿsın itdüği budur iver
Kaèbe-i kÿyunda úurban olmağa cÀnım sañÀ (17/3)

Şair, pek çok yerde sevgiliye kavuşacağı günü özlemle beklediğinden söz etmektedir:

ÇÀr-ebrÿ bir ãanem gördüm viãÀlin özledüm
Didiler yoú şükreden özge yüzi nÀ-çÀr içün (117/6)

Ancak "va'de-i vasl"ı ümitle beklemenin zor bir iş olduğu da bilinmektedir:

İntiôÀr-ı va´de-i vaãlı ne müşkilkÀr olur
Mevt-i aòmerdür aña äÀlió kimesne guymasun (112/5)

f. Ârif

Tanıyan, bilen, vâkıf ve âşinâ olan, hâlden anlayan, irfan sahibi anlamına gelen ârif, Arapça bir kelimedir. Tasavvufî ıstılah olarak Allah'ı gerçek yönüyle bilen kişi anlamında kullanılmaktadır. Ârif, âlimlerden farklıdır. Zîrâ âlim olmak okuyup bellemekle mümkündür; fakat irfan, Allah vergisidir[175]. Bir başka deyişle

175 Cürcânî, **a.g.e.** , s. 160.

âlim, ilmini bir tahsil ve çalışma sonucu elde eder. Ârif ise irfana ilham ve hâl ile ulaşır[176].

Ârif, Allah'a dair bilgi başta olmak üzere bütün varlık ve olayların mahiyeti hakkında ahlâkî ve manevî arınma sâyesinde sezgi gücü ve derûnî tecrübe ile bilgiye sahip olan kimsedir. Allah'ı gerçek yönüyle tanıyan irfan sâhibidir.

Bilmek yönüyle âlimden farklıdır; çünkü âlim çalışma sonucu elde ettiği ilimle bilirken ârif, keşf ve keramet yoluyla bilir. Bu yönüyle de âlimin ilmi kesbî, ârifin ilmi vehbîdir. Ârif her yerde Hakk'ın binbir tecellisini müşahede edebilen kimsedir. Bu nedenle ümmî bir insana da ârif denir; ancak âlim denemez. Ârifler için ehl-i yakîn, ehl-i dîn, veli, kutub ve genel olarak "ârif-i bi'llah"tabirleri kullanılır[177].

Bir beyitte şair, irfan sahibi (ârif) kişiyi tanımlar. Şaire göre kendini bilmek, esrâr-ı ilâhîyyeye, iman ve Kur'ân hakikatlerine vâkıf olmak demektir:

Kendüyi görsün gelüp äÀlió bize ùaèn eyleyen
Kendüyi bilmek kişi çün aósen-i èirfÀnmış (72/5)

Zaman zaman kendini ârif kabul eden kişilere hitap ederek nasihatler veren şair, doğruluğu her şeyin üstünde tutan ârif kişinin her işinin temiz olması ve böylece yüzünün ak olması gerektiğini hatırlatır:

Süryş-i rastlıúla berkenâr evcin ùutan èÀrif
CihÀn bÀàında gül gibi hemíşe yüzin Àà ister (55/2)

[176] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s. 60.
[177] Süleymân Uludağ, **"Ârif"**, DİA, İstanbul 1991, III, 361–362.

Sevgilinin köyünün köpekleri bile olmaya razı olanlar, yani Allah'dan gelen her şeyi gönül hoşnutluğu ile kabul edenler yüce bir makam olan âriflik makamında toplanmıştır:

SelÀm olsun seg-i kÿy-i nigÀr olmağa èÀlemde
Buña óaãr eylemiş èÀrif olanlar èizzile cÀhı (143/4)

g. Miskîn

Arapça'da zelil, hor, zavallı kimse anlamına gelen miskîn, bir tasavvuf ıstılahı olarak, varlık duygusundan sıyrılan, varlığı yokluğa çeviren ve kendisinde hiçbir varlık görmeyen kişi anlamına gelir[178].

Bir beyitte şair, miskîn kişinin, gönlün çeşitli tuzaklarına düşüp avlanmaması için ona nasîhat eder:

Göñül saydına dÀm ü dÀne imiş
Saúın aldanma miskín òaùù ü òÀle (136/4)

Başka bir beyitte ise şair, akılsızın birinin sevgilisinin yüzünü menekşeye benzettiğinden ve bunu duyan miskîn birinin bile bu akılsızın söylediğine gülüp onunla alay edeceğinden bahseder; çünkü miskîn bilir ki en yüce sevgili olan Allah yarattıklarına benzemez:

Dimiş bir bí-òıred beñzer benefşe òaùù-ı dil-dÀra
Bunuñ añlarsa miskíne meÀli ríş-òand ancaú (87/2)

Yine bir beyitte şair, vücuttaki hastalık ve gönüldeki rûhânî elem ile kuvvetini iyice yitirdiğinden bahsederek kendine "miskîn" diye hitap eder:

[178] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.440.

Tende cismÀní maraøla dilde rÿóÀní elem

Zerrece ker úomadı bu miskínde tÀb ü tüvÀn (9/26)

h. Rind

Rind, Farsça bir kelime olup kayıtsız, lâubâli, akıllı ve münkir gibi özellikleri olan kişi anlamına gelir. Dışı melâm, içi selim olan kişiye rind denir. Rindler, dünyanın mal ve mülküne önem vermezler. Onlar için önemli olan hâlet-i ruhiyyeleridir[179].

Şaire göre onun ait olduğu dergâha ancak rindler girebilir:

Gelmesün meyòÀneye nÀmÿs ü èÀr ehli olan

Rindler úÀpÿsıdur bu ol bu dertden dÿr imiş (68/2)

Gül bahçesinde kalmak, aşk yolunun yolcusu olmaya devam etmek her adımını rindâne atmakla mümkündür:

BÀàda äÀlió saña ùaèn etmesün dirsen hezÀr

CÀm elüñde gülşen içre ayaàın rindÀne bas (73/5)

ı. Tekke, Dergâh, Âsitâne

Bir şeye dayanma anlamına gelen tekke, Farsça kökenli bir kelimedir. Tasavvufî bir kavram olarak ise tekke, tasavvuf erbabının oturup kalkmalarına, sülûk çıkarmalarına, âyin yapmalarına mahsus yerlere verilen isimdir[180].

Tasavvuf terminolojisinde küçük tekkelere zâviye; büyüklerine hânkâh, dergâh ve merkezi pozisyonda olanlara da âsitâne ismi verilegelmiştir[181].

Dîvân'da dünya bir tekkeye benzetilmiş ve bu tekkeye yani dünyaya gelenlerin gönlünde yaralar açıldığı vurgulanmıştır:

---

[179] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.595.
[180] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.520.
[181] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.** , s.646.

CihÀn bir tekyedür bunda gelen bir şem´ uyandurmuş

Bu tÀze dÀà-ı sínemde benüm daòi çerÀàumdur (57/4)

Tekkenin gerçek mânâsıyla kullanıldığı başka bir beyitte tekkeler, ilâhî aşk şarabının sunulduğu meclislere benzetilmişitir. Sâlih Çelebi'ye göre âşıklar, ilâhî aşk şarabının sunulduğu bu meclisten hiç çıkmamalıdır:

Çıúmasun òum-òÀneden èuşşÀú èışúlar cemèine

Tekye-i eflÀk de bir kÿşe yoú külóen gibi (150/3)

Günahkâr kişinin bu mecliste başı hep yerdedir ve günahlarından dolayı her zaman utanır. Karanlıklardan kurtulup, başını ışığa çıkarmak isteyen bu meclise gelir; ancak günahkâr olana bu mecliste utanmak yaraşır:

Úande varsam n'ola başım ışığa ãalsam eger

Mücrim olana mecÀlisde òacÀlet lÀyıú (88/4)

Şair de kendisini bu âr ehlinin içine dâhil eder ve günahlardan dolayı kararmış bir yüz ile yârin karşısına çıkmaktan dolayı kendinden bile utanması gerektiğini söyler:

Bu siyeh rÿy ile äÀlió varıcaú yÀr öñüne

Kendü kendümden yine meclisde èÀr itsem gerek (91/5)

Bir beyitte ise "âsitân" kelimesi şöyle yer almaktadır:

Felekden geçdi efgÀnum der-i dil-dÀre irmez mi

Kemend-i Àh irişmez ne yüce ÀsitÀndur bu (119/4)

Yakarışlar ve çekilen ahlar göklere erişmiştir ama âsitân-ı yâre ulaşamamıştır:

İrişmez ÀsitÀn-ı yÀre gerçi

İrişdi ÀsmÀne Àh ü nÀle (136/6)

Başka bir beyitte ise şair, sıkıntı ve isteklerin dile getirileceği tek bir kapı olduğunu vurgulayarak dergâh-ı Óaúú'a yönelinmesi gerektiğini belirtir:

Vaútidür äÀlió duèÀ-yı şÀh içün úaldür eliñ
Ùut yüzün dergÀh-ı Haúú'a úıl tazarruè ãad-hezar (4/34)

Bu dergâha (meyhaneye) kibirden arınarak, varlık sevdasından vazgeçerek, yokluğa bürünerek girilir. Yalın ayak, çıplak baş, yakası yırtık gömlek gerektir. Bundan utanıp yokluk elbisesini giyememek âşıklığa yakışmaz:

Giríban-çÀk idüp görmek gerek meyòÀne meyòÀne
Bürehne pÀ vü ser èÀşıú yaraşmaz ehl-i èÀr olmaú (83/4)

4. ÂLEM-DÜNYA

Âlem, Arapça bir kelime olup kâinat, mahlûkat, güneş sistemi ve çevresinde dönen gezegenler; cihan, dünya, insanlar, halk, cemaat, cemiyet gibi anlamları vardır[182]. Bir terim olarak ise âlem; varlıklardan, Allah'tan başka her şey şeklinde târif edilmiştir[183].

Dehr, çarh, dünya, cihan, felek ve kâinat kelimeleri birbirinin yerine kullanılır.

Şair, Dîvân'da âlemle ilgili bütün kavramlara pek çok beyite yer vermiştir. Şaire göre gelip geçici olan dünya nimetlerine sevinmenin bir anlamı yoktur; çünkü her sevincin sonunda muhakkak bir keder, sıkıntı vardır:

[182] Şemsettin Sâmî, **Kâmus-ı Türkî**, Çağrı Yay. , İstanbul 1996, s. 923.
[183] Cürcânî, **a.g.e.** , s. 149.

Sevinme devlet-i dünyÀya kim her

Sürÿrınuñ melÀlí var Àòir (50/3)

Dünya vefasızdır. Ondan vefa bekleyenler muradına kavuşamamıştır:

Zendürür dünyÀ vefÀsız äÀlióÀ

Merd bundan almadı hergiz murÀd (35/5)

Bu dünyada zevk ü safâ beklemek doğru değildir:

Nièmet ü zevú ü ãafÀ umma içinde zerrece

äÀlióÀ üstüñde gör ùas-ı felekdir ser-nigÿn (108/5)

Çünkü insana verilen ömür fânidir, kısadır, bu âlemin sonu ise elemlidir:

Sürdiğin bu èömr-i fÀnísinde ey èÀlem ãanan

Sanmaduñ mı olduğun hiç èÀlemüñ ãoñun elem (103/6)

Bunun için şair, gelip geçici olan dünyanın mal ve mülkünden mahrum olduğunu; fakat bundan dolayı üzüntü duymadığını, tam tersi gönlünün hoş olduğunu vurgulamakta, böylece dünyanın geçici nimetlerine değer vermediğini göstermektedir:

DünyÀ-yı denínüñ bu mÀlinden ü cÀhından

ÓırmÀnla dilşÀdum ãanma beni maózÿnum (106/4)

Başka bir beyitte şair, kendisine hitâben bu âlemde altın ve gümüş sahibi olmanın kişiye fayda vermediğini, kalbindeki iman dolayısıyla gözünden akan yaşın daha değerli olduğunu söyler:

äÀlióÀ sím ü zeri èÀleme reşk etme sañÀ

TÀze dÀàuñla yaşuñ dirhem ü dínÀr yeter (44/5)

Dünya ikiyüzlüdür, hiç kimseyi muradına kavuşturmaz. Nitekim bu düzen kurulduğundan beri değişmeyen tek gerçek budur:

Bu zen-i dÿ-rÿydan merd murÀd almadı

èÁrz ideli düzgünüñ kurılalı bu düzen (152/19)

Dünya hazan yapraklarına benzer. Bunun için dünyanın süsüne ve güzelliklerine aldanmamalıdır:

Değmez òazÀn-ı bergine dünyÀ didükleri
Aldanma naúş-ı bÀğına reng-i baóÀrla (133/2)

Güzellikleri gibi mutlulukaları da geçici olan dünyada mâtemden başka bir şey yoktur:

Güle bakma iñen dünyÀya äÀlió
Ne var bu dÀrda mÀtemden özge (132/5)

Bunun için insan bu dünyada adını hayırla andıracak ameller yapmalıdır; çünkü bu dünyadan geriye kalan tek şey insanın nâmıdır:

Añdurı gör aduñı òayr ile dünyÀda kim
Kişiye bu dÀrda nÀm-ı níkudurur úalan (152/26)

Ayrıca doğruluktan hiçbir zaman ayrılmamalı, hak sözü söylemekten de korkmamalıdır. Böyle olursa o zaman o kişiye cihan halkı sû-i zan etmez:

èÁlim isen óaú sözi söyle vehim etme hiç
İtmeyeler tÀ saña òalú-ı cihÀn sÿ-i ôÀn (152/57)

Şaire göre mutluluk, sevgiliye kavuşmakla mümkündür. Dünyadaki rahatlık, huzur, bolluk ve genişlik sevgiliden ayrı düşmüş kişiye bir fayda sağlamaz. Hatta cihan padişahı olmanın bile bir anlamı yoktur:

Neyleyin äÀlió úurı başımla dünyÀ vüsèatin
YÀrsüz olsa cihÀn-dÀri gözime dÀrdur (47/5)

Sevgiliye kavuşamamak âşık için büyük bir eziyettir. Bu noktada edebiyatımızda sıkça kullanılan mazmunlara yer veren şair, âşığı bülbüle benzetmektedir. Şaire göre bülbülün güle kavuşmasına engel olmak için dehr, bülbüle tuzak kurmuştur:

Úanı maúsÿd-ı bí-mÀniè güle dÀ'im varamaz gör

HezÀruñ ÀşiyÀnın dehr ayağına duzağ etdi (141/4)

Felek, âşığa hiç insaf etmemekte ona durmadan mihnet yükü taşıtmaktadır:

Yoú mu inãÀfuñ amÀn vir ey felek bir dem baña
BÀr-ı miónet çekmeden her bÀr úaddüm oldu ham (103/4)

Üstelik kişinin kuvvetsiz ve zayıf hâline bakmaksızın ayrılık acısıyla sürekli zehir içirmeye devam etmektedir:

äunmadın bir cürèa cÀm-ı vaãldan hicrÀnla
Zehr içürdüñ ey felek ben nÀ-tüvÀne yedi ùas (61/3)

Dehr, herkese çeşitli lütuflarda bulunurken âşığa böyle zulm etmektedir:

Bilmezin bÀña ne der döne döne dehr etdüği
İllere luùf eyleyüp böyle baña úahr etdüği (146/1)

Ömrü karmakarışık hâle getiren felek, dert üstüne dert ekleyerek yüreği yaralamıştır:

Ey felek bilmen ne derdüñ var bu ben dil-ríş ile
YÀr-ı zülf-i veş geçürdüñ èömrümi teşvíş ile (137/1)

Bunun için şair, gül bahçesindeki bir bülbül gibi bu dünyada hiçbir zaman mutlu olmadığını ağlamaktan dolayı gülmeye bir an bile imkân bulamadığını söyler:

Gülşen-i dünyÀda bülbül gibi hiç şÀd olmadum
Ağlamaúdan göñlüm açılmadı bir dem gülmedi (101/1)

Dehr, bulut gibi gözinden yaşlar akıtsa da yine sabah akşam gül gibi açmalı, sevinçli olmaya çalışmalıdır:

Ebr-veş dehr seni giryÀn dilese

Sen açıl şÀm u seher gül gibi òandÀn ola gör (56/3)

Bu âlemde çekilen her türlü cefâ hazm edilirse, ancak o zaman bir nur, hatta derya olunur:

Haøm idersen òÀr ü òÀşÀkın cefÀ-yı èÀlemüñ
PÀk ü enversin yine beñzer ki deryÀsın dilÀ (139/3)

Nitekim şaire göre iki cihan saadetine kavuşmak yârdan gelen her türlü eziyete boyun eğmek ve ona itaat etmekle mümkündür:

Nedür iki cihÀn içre saèÀdet
Ne virse yÀr itmekdür itÀèat (26/1)

Neticede insanın başına gelen her türlü sıkıntı, dert ve belâ Allah'ın dilemesiyle gelmektedir. Kul da bütün bunları gönül hoşnutluğu ile karşılamalıdır; çünkü insan Allah'a kuldur. Allah'tan başkasına kul olunmaz. O'ndan başkasına yönelenin sonu âh u vâh etmektir:

Sen şÀha úul olanuñ işi Àh u vÀh imiş
Mülk-i cihÀnda dirliği bÀd-i hevÀ imiş (71/1)

SONUÇ

Dîvân edebiyatı, ilim, kültür, sanat ve tarih alanlarıyla ilgili bilgi ve birikimleri ihtiva etmesi bakımından çok değerli bir kültür hazinesidir. Osmanlı döneminin siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel değerlerini yansıtması bakımından da tarihi bir belge hükmündedir.

Türk insanının yaşadığı olaylar karşısındaki hayata bakış açıları, tavırları, duygu dünyaları, düşünce biçimleri de kültürümüzü tanımada oldukça önemlidir. Nitekim kültürümüze katkıda bulunmak, onu geliştirmek ve örnek konumuna getirmek kültürümüzü çok yönlü tanımakla mümkündür.

Geçmişten günümüze bırakılan çeşitli alanlarda yazılmış çok sayıdaki eser kültürümüzü tanımada önemli katkılar sağlamaktadır. Bu noktada Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin Dîvân'ının dinî-tasavvufî boyutlarıyla ele alınması da kültürümüzün önemli bir parçası olan Türk insanının, dinî-tasavvufî duygu ve düşünce dünyalarının tanınmasında kolaylık sağlayacaktır.

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, onaltıncı yüzyılda yaşamış, çeşitli alanlarda çok kıymetli eserler yazarak edebiyatımıza önemli katkılar sağlamış önemli bir şahsiyettir. Ancak edebiyat ve tarih kitaplarında Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin yeteri kadar tanıtılmadığı görülmüştür. Bu durum onun hem hayatı hem de eserleri hakkında detaylı bilgi elde edilmesine mani olmuştur. Pek çok kaynaktan toplanan bilgilerin bir araya getirilerek bu çalışmada toplanması ve Dîvân'ının çok yönlü incelenmesi bu alandaki eksiklikleri tamamlama yolunda önemli katkılar sağlayacaktır.

Çalışmamız iki bölümden meydana gelmiş olup, birinci bölümde Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin hayatı ve eserleri, ikinci bölümde ise Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin Dîvân'ın dinî muhtevası yer almaktadır.

Asıl ismi Molla Sâlih bin Celâl er-Rûmî olup, "Sâlih" ve "Salâhî " mahlasıyla şiirler yazmıştır. Celâl-zâde Sâlih Çelebi, meşhur kadılardan Tosyalı Kadı Celâl'in oğlu olup, kendisi de büyük bir devlet adamı ve şair olan Koca Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi'nin de küçük kardeşidir.

Tahsil hayatına ilk adımı babasının yanında atan Celâl-zâde Sâlih Çelebi, medrese tahsilini tamamladıktan sonra, İstanbul'da İbn-i Kemâl Paşa'nın derslerine devam etti. Meşhur hattat Şeyh Hamdullah'tan da hat sanatını öğrendi. Daha sonraları Hayreddin Efendi'nin talebeleri arasına girdi.

Çeşitli medreselerde müderrislik görevinde bulunan Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Mısır, Şam ve Hâlep kadılıklarında da bulunmuştur. Devletin çeşitli kademelerinde görev alan Celâl-zâde Sâlih Çelebi, eser telif etmeyi de bırakmamıştır. Sadece edebiyat alanında değil, tarih ve fıkıh alanında da önemli eserler vücuda getirmiş, çeşitli tercümeler ve şerhler de yapmıştır.

Edebiyat alanındaki önemli eserlerinden biri olan Dîvân'ı çalışmamızın ana konusunu teşkil etmektedir. Bu eserin Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin kendi el yazısıyla yazdığı nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi 3846 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Dönemin önemli şairleri arasında zikredilen Celâl-zâde Sâlih Çelebi kendisinden sonra gelen pek çok şairi etkilemiştir. Bursalı Rahmî, Üsküplü Riyâzî, Çorlulu Hatmî bunlardandır.

Eserin dinî ve tasavvufî muhtevâsının incelenmesi, Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin tasavvufî kimliğinin tanınmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle Dîvân'ında kullandığı dinî ve tasavvufî kavramların yoğunluğu, kendisinin dönemin mutasavvıf şairleri arasında zikredilmesini gerektirmektedir. Beyitlerde ayet ve hadîs iktibaslarının yer alması, İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve hadîs-i şerif merkezli bir yol haritası izlendiğini göstermektedir. Zaman zaman peygamber kıssalarına ve peygamberlerin ahlâkî faziletlerine yer verilmesi Celâl-zâde Sâlih Çelebi'yi dinî ilimlere vâkıf bir şair olarak tanıtmaktadır.

Dîvân'da çokca yer verilen tasavvufî kavramların ve bu kavramların altında yatan tasavvufî yorumların etkili bir dille derin manalar içerecek şekilde beyitlere sığdırılması şairin tasavvuf dünyasına yabancı olmadığını göstermektedir.

h. 973 Rebiü'l-evvel (m. 1565 Eylül veya Ekim)'de vefat eden Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Eyyüb Sultan Nişanca'sında biraderi Mustafa Çelebi'nin yaptırdığı caminin bahçesinde yol kenarına defnedildi.

ÖZET

Özay, Gülden, Celâl-zâde Sâlih Çelebi Dîvânındaki Dinî Muhtevâ, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ali Yılmaz, 115 s.

Celâl-zâde Sâlih Çelebi, onaltıncı yüzyılda yaşamış mutasavvıf şair ve yazarlarımızdan biridir. Tahsil hayatına ilk adımı babasının yanında atan Celâl-zâde Sâlih Çelebi, daha sonra İbn-i Kemal Paşa'nın talebesi olmuş, meşhur hattat Şeyh Hamdullah'tan da hat sanatını öğrenmiştir. Kânûnî Sultan Süleymân döneminin önemli medreselerinde de müderrislik yaparak ilmi çalışmalarına devam etmiştir. Kadılık vazifelerinde de bulunan Celâl-zâde Sâlih Çelebi, çeşitli ilmî çalışmalarda bulunurken Arapça, Farsça manzum ve mensur bir çok eseri tercüme ve şerh etmiş, bu dillerde çeşitli eserler yazmıştır.

Aynı zamanda bir Dîvân şairi olan Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin gazellerini ve kasîdelerini ihtiva eden Türkçe bir Dîvân'ı bulunmaktadır. Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin Dîvân'ında hâkim olan en önemli konu din ve tasavvuftur. Aruz ölçüsüyle şiirlerini kaleme alan Celâl-zâde Sâlih Çelebi, Dîvân'ında sade ve etkili bir dil kullanmıştır. Harf sırasına göre düzenlenmiş olan Dîvân'da çeşitli kasîde ve gazeller mevcuttur.

Biz de bu çalışma çerçevesinde Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin hayatını, eserlerini kısaca tanıtmaya gayret ettik. Çalışmamızın ana konusunu Celâl-zâde Sâlih Çelebi'nin Dîvân'ı oluşturduğu için bu eserini dinî ve tasavvufî boyutlarıyla detaylı olarak ele almaya çalıştık. Böylece edebiyat dünyamızda önemli bir yer edinmiş ve kendisinden sonra gelen pek çok şairi etkilemiş değerli bir şahsiyetin dinî ve tasavvufî duygularını ve düşünce dünyasını yakından tanıma ve tanıtma fırsatı bulduk.

ABSTRACT

Özay Gülden, Religious Content in Council of Celal-zade Salih Çelebi, Graduation Thesi, Advisor: Prof. Dr. Ali YILMAZ, 115 pages

Celal-zade Salih Çelebi is a sufist poet and author who lived in the 16th century. Starting education with his father, then he became the student of İbn-I Kemal Paşa took calligraphy lessons from Sheik Hamdullah. He conducted scientific studies by being professor in the outstanding madrasahs of the period of Kanuni Sultan Süleyman. In addition to these, he performed judicial tasks, translated wide variety of works from the Arabic language, Persian including verse and prose, and wrote several works in the said languages.

Besides being a Divan poet, Celal-zade Salih Celebi's Collected Poems include his lyrics and odes written in Turkish. The main subjects of his Collected Poems are religion and Sufism. Celal-zade Salih Çelebi who wrote his poems with aruz rhythm used a simple and drastic language. His alphabetical Collected Poems consists of several lyrics and ods.

In this paper, our aim is to briefly introduce the life and works of Celal-zade Salih Çelebi. Since the main subject of the thesis is the Collected Works of Celal-zade Salih Çelebi, we have tried to discuss his above-mentioned work from its religious and sufistic aspects. Therefore we had the opportunity to acknowledge and introduce the religious and sufictic emotions and thoughts of an esteemed figure, who acquired a fundamental place in our literature world and had an impact on many poets.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed bin Hanbel, **Müsned,** Darü'l Fikr, tarihsiz.
- Aktaş, Hasan, **Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf**, Konya 2001.
- Banarlı, Nihad Sâmi, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, ME B Yay. , İstanbul 1971.
- Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri II**, Matbaâ-i Amire, İstanbul 1333-1342.
- Cebecioğlu, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara 1997.
- Celâl-zâde Sâlih Çelebi, **Dîvân-ı Sâlih Çelebi,** Nuruosmaniye Kütüphanesi, no: 3846.

- Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Usulü**, TDV, Ankara 1993.
- Cürcâni, Seyyid Şerif, **Kitâbu't-Ta'rifât**, (Ter. Ârif Erkan), Bahar Yay. , İstanbul 1997.
- Demirci, Mehmet, **Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İst.2001.
- ………………… , *"Zâhidlik Nedir? Dünya Âhiret Dengesi Nasıl Kurulur?"* , **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir 1987, Sayı 4, s. 105–126.
- …………………. , **Yunus Emre'de İlahi Aşk ve İnsan Sevgisi**, İstanbul 1991.
- Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara1970.
- **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı yay. , Ankara 2006.
- Ebû Abdullah Muhammed b. Ismâil b. Ibrâhim b. el-Mugîre b. Berdizbeh el-Cûfî el-Buhârî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı**, DİB yay. , Ankara 1981.
- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî, **Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbas 'Amme'ş-tehere Mine'l-Ahâdîsi 'alâ Elsineti'n-Nâs**, (I-II), Mektebetü'l-Kudsî, Kâhire 1351.
- Elhac Mehmed Esad Efendi, **Kenzü'l-İrfan**, İstanbul 1982.
- Eraydın, Selçuk **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul 1990.
- Gazâlî, **İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn**, Merve Yay. , İstanbul ty.
- Gökbilgin, M. Tayyib, "Celâl-zâde Sâlih", **Diyanet İslam Ansiklopedisi (VII),** Türkiye Diyanet Vakfı yay. , İstanbul 1993.
- Gündoğdu, Ebubekir, **Dîvân-ı Sâlih Çelebi ve Dürer-i Nesâyih Tenkidli Metin İnceleme**, YLT, Erzurum 1997.
- Gündüz, Şinasi, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi yay. , Konya 1998.
- İbn Kesir**, El-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslam Tarihi**, (çev. Mehmet Keskin), İstanbul 1994.

- İpekten, Hâluk, **Aruz Ölçüsü**, Erzurum 1989.
- İsen, Mustafa, **Lâtifî Tezkiresi**, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, Türk Edebiyatı Vakfı Yay. , İstanbul 1978.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-Müellifîn (I-XV)**, Beyrut (Basım tarihi yok).
- Kılavuz, A. Saim, **Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâm'a Giriş**, İstanbul 1987.
- Kılıç, Filiz, **Meşa'irü'ş-Şu'ara İnceleme Tenkitli Metin**, Doktora Tezi (I-II), Ankara 1994.
- Kılıç, M. Erol, **Sûfî ve Şiir**: **Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası**, İnsan Yay. , İstanbul 2004.
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü'ş-Şu'arâ,** (Hazırlayan Dr. İbrahim Kutluk), TTK Basımevi, Ankara 1989, 2. baskı.
- Kocatürk, V. Mahir, **Büyük Türk Edebiyatı Tarihi***,* Ankara 1964.
- Kütük, Rıfat, **Celâl-zâde Sâlih Çelebi Leylâ vü Mecnûn**, YLT, Erzurum 1995.
- Levend, Agâh Sırrı, **Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi**, TTK Basımevi, Ankara 1959.
- Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmânî** , I-V, Matbaâ-i Âmire, Dersaadet 1311.
- Mengi, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yay. , Ankara 1999.
- Miras, Kamil, **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi,** (I-XII), D.İ.B. , Yay. , Ankara 1973-1981.
- Mutçalı, Serdar, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yay. ,ty.
- Münzirî, Zakiyüddîn Abdülaziz, **et-Tergîb ve't-Terhîb,** I-IV, Beyrut 1968.
- Müslim, **Sahîh**, İrfan Yay. , İstanbul 1970

- Onay, A. Talat, **Eski Türk Edebiyatında Mazmûnlar ve İzâhı**, Akçağ Yay. , Ankara 2000.
- Öztuna, Yılmaz, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Ötüken Yay. , İstanbul 1994.
- Pala, İskender, **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, Ankara, tarihsiz.
- ……………... , **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, Akçağ yay. , Ankara 1989.
- ……………... ,**"Bezm-i Elest** (Edebiyat)**"**, DİA, İstanbul, 1992, c.6, s.108.
- Şemseddin Sâmî, , **Kâmusu'l-A'lâm**, I-VI, 1889-1898.
- ………………... , **Kâmus-ı Türkî**, Çağrı Yay. , İstanbul 1996.
- Taşköprî-zâde İsâmeddin, **eş-Şakâiku'n-Numaniyye Fi Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye**, Bulak 1289 h.
- Tirmizî, **Sünen-i Tirmizî**, Yunus Emre Yayınları, İstanbul.
- Uludağ, Süleymân, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Mârifet yay. ,İstanbul 1995.
- .... , "Ârif", **DİA**, İstanbul 1991, c.3, s.361-362.
- ………………….. , "Aşk (Tasavvuf)", **DİA**, İst.1991, c.4, s.14.
- Uzun, Mustafa, "Aşk (Edebiyat Kültür Sanat)", **DİA**, İst.1991, c.4, s.19.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Tosyalı Celâl-zâde Mustafa ve Sâlih Çelebiler", **TTK, Belleten**, c.22, Sayı: 87, Ankara 1958.
- …………………………,**Osmanlı Tarihi (II)**, TTK Yay., Ankara 1983.
- …………………………, **Osmanlı Tarihi (III)** , TTK Yay., Ankara 1982.
- Üzgör, Tahir, **Türkçe Dîvân Dîbâceleri**, Ankara 1990.
- Yazır, M. Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Akçağ yay. , Ankara 2005.
- Yılmaz, Mehmet, **Edebiyatımızdaki İslami Kaynaklı Sözler**, İstanbul 1992.